

UPPSALA
UNIVERSITET

Homo Epistolicus

Om brevställare som socialisationsinstrument

Robert Andersson

Ämne: Retorik

Nivå: Master

Poäng: 45 hp

Ventilerad: VT 2014

Handledare: Otto Fischer

Litteraturvetenskapliga institutionen

Uppsatser inom retorik

INLEDNING.....	1
SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNING.....	4
URVAL.....	4
TIDIGARE FORSKNING.....	5
TEORI.....	12
INLEDANDE SAMMANFATTNING.....	12
<i>Ethos och retorik.....</i>	13
<i>Socialisering som retorik.....</i>	14
<i>Normer och socialt rollspel.....</i>	15
<i>Den klassiska retoriken.....</i>	17
HISTORISKA PERSPEKTIV PÅ SOCIALA NORMER.....	18
<i>Civilisationsprocessen.....</i>	18
<i>Stratifikatoriskt och funktionellt differentierade samhället.....</i>	21
<i>Känslans semantiska kod.....</i>	22
METOD.....	23
HISTORISK BAKGRUND.....	25
BREVTEORI.....	25
MEDIAL KONTEXT.....	27
STÅNDSSYSTEMET.....	28
DEN BORGERLIGA OFFENTLIGHETEN.....	30
SKOLAN, RETORIK OCH BREVSKRIVNING.....	31
ANALYS.....	33
BIURMAN.....	33
<i>Bakgrund.....</i>	33
<i>Generellt.....</i>	34
<i>Indelning av brev i klasser.....</i>	35
<i>Form och innehåll.....</i>	35
<i>Stil.....</i>	36
<i>Hierarkier.....</i>	37
<i>Vänskap.....</i>	39
<i>Implicerad läsare.....</i>	40
<i>Roller - Identitet.....</i>	41
<i>Slutsatser Biurman.....</i>	44
DE LA SERRE.....	47
<i>Bakgrund.....</i>	47
<i>Generellt.....</i>	47
<i>Form.....</i>	49
<i>Stil.....</i>	50
<i>Hierarkier.....</i>	52
<i>Vänskap.....</i>	53
<i>Implicerad läsare.....</i>	56
<i>Personlig och social identitet.....</i>	57
<i>Slutsatser de la Serre.....</i>	58
GELLERT.....	61
<i>Bakgrund.....</i>	61
<i>Generellt.....</i>	61
<i>Innehåll och form.....</i>	62
<i>Stil.....</i>	64
<i>Vänskap.....</i>	66
<i>Implicerad läsare.....</i>	67
<i>Roller - Individualitet.....</i>	70

<i>Slutsatser Gellert</i>	72
<i>Westerberg</i>	73
<i>Bakgrund</i>	73
<i>Generellt</i>	74
<i>Form</i>	75
<i>Stil</i>	75
<i>Implicerad läsare</i>	78
<i>Vänskap</i>	79
<i>Hierarkier</i>	82
<i>Personlig och social identitet</i>	83
<i>Slutsatser Westerberg</i>	84
SLUTSATSER	85
SAMMANFATTNING	88
TRYCKTA KÄLLOR	91
OTRYCKTA KÄLLOR	94

Inledning

Wil du weta hwad en duger til, så gif noga aktning, om han förståndigt skrifwer, och talar med betänkande. At det är sant, witna deras exempel, som ifrån ringa härkomst, genom behändighet och färdighet, at med dylika syslor umgå, bragt sig til högt och hederligt stånd i werlden, samt genom sin Penna uträttat stora och wiktiga saker, sit Fädernesland til en owärderlig båtnad, nytta och wälfärd.¹

Uppmaningen är Johan Biurmans, och är hämtat från inledningen till hans *Brevställare*, publicerad 1739. Motiveringen är iögonfallande; konsten att skriva brev, visar det sig, är av största vikt, inte bara för den egna karriären, utan även för fäderneslandets väl. Vill man komma någonstans i världen, måste man kunna skriva brev på ett korrekt sätt, och för att kunna skriva brev är det övning och studier som gäller. Brevställaren är tänkt att vara en hjälp på vägen, en handbok i brevskrivning, och därmed en ovärderlig hjälp till lycka och framgång. En brevställare Biurman själv menar att han skrivit för sin egen övnings skull.

Han presenterar en rad förhållningsregler, vilka måste följas för att brevet ska bli så effektivt som möjligt. Av absolut central betydelse är kunskap om samhällets hierarkiska system, och det faktum att breven på många sätt måste anpassas efter mottagarens titel. Att skriva till en baron på samma sätt som till en köpman kommer inte på fråga, vare sig vad gäller innehåll, stil, tonläge eller form. Och att behärska de regler och konventioner som hör till detta är fundamentalt.

1781, i professor Gellerts *Practisk afhandling om den goda smaken i bref*,² är tonläget annorlunda. Följande står att läsa i inledningen:

Det fordras icke mycken möda, til at förklara hwad som är wackert eller fult i et Bref, och ännu mindre, till att lära känna det. Man behöfwer allena rådfråga naturen och afsigten af et Bref, samt taga några grundsatser af wältaligheten til hjälp; så kan man lätt göra sig et utkast af de nödvändigasta [sic] reglor, som fordras til Bref.³

Brevskrivning för Gellert är något helt annat än för Biurman. Det är inte så komplicerat och kräver inte så mycket övning. Snarare ska man hålla det naturligt, och därmed vackert. Resten löser sig. Att hjälpa brevskrivaren till en värdig position med viktiga arbetsuppgifter för rikets väl är inte syftet. Brev är här istället ställföreträdande samtal, och ska efterlikna samtal så som de sker ansikte mot ansikte. Det Gellert vill åstadkomma, är att sprida en god smak. En

---

¹ Johan Biurman, *En kort doch tydelig bref-ställare, /.../* Stockholm 1739, "Företal", s. 3.

² Christian Fürchtegott Gellert, *C. F. Gellerts bref, jemte en praktisk afhandling om den goda smaken i bref af samma författare*, Uppsala 1781.

³ Gellert, 1781, s. 1.

vacker, naturlig, god smak. Att fokusera på titlar och hierarkier är bara i vägen för tanken, och förstör det vackra och naturliga.

Uppenbarligen har något drastiskt hänt vad gäller synen på brevskrivning under den relativt korta tid som förflutit. Gemensamt för Biurman och Gellert är dock att brevskrivningen hänger tätt samman med brevskrivarens identitet: för Biurman är det ett sätt att visa vad man går för, vad man ”duger till”, att förbättra sin socioekonomiska position. För Gellert ett sätt att uttrycka sitt inre, att låta hjärtat tala.

Det ligger nära till hands att relatera denna utveckling till själva retorikens utveckling under den aktuella perioden. I sin undersökning *Mynt i Ciceros sopor*, undersöker Otto Fischer frågan om retorikens påstådda död under 1700-talet.⁴ Bakgrunden är att retoriken, efter att i Europa länge ha varit en central disciplin såväl inom utbildningsväsendet som konsten och inom det offentliga politiska livet, under 1700-talet tappade status. Romantikens nya ideal innebar att retorik sågs som en förställningskonst, vilken inte ansågs lämplig att ligga till grund för varken utbildning eller konstnärligt skapande. Att uttrycka sig med hjälp av ett traditionellt formaliserat system av regler och imiterbara förebilder stod i kontrast till tidens nyfunna uppfattningar om estetik, subjektivitet och individualitet, och retoriken i den bemärkelsen tycks i allt väsentligt plötsligt försvinna från scenen.⁵

Ryktet om att detta innebär retorikens död visar sig dock betydligt överdrivet, och Fischer konstaterar att man för att komma till rätta med frågan bör se retoriken som bestående av dels *rhetorica docens*, det vill säga retoriken som teoretiskt system, och *rhetorica utens*, retoriken som praktiserad värtalighet. Hans undersökning visar att *rhetorica utens* i allra högsta grad överlever, medan däremot *rhetorica docens* ses med skepsis. Man inser vikten av värtalighet, men anser att detta är något som kommer sig av naturlig fallenhet, och inte något som kan uppnås genom studier, framförallt inte genom de metoder som skolväsendet tillhandahöll. Man tar avstånd från den klassiska retorikens terminologi, samtidigt som *rhetorica docens* reduceras till läran om det i sammanhanget passande uttrycket, *decorum*. De klassiska auktoriteterna tar man dock inte avstånd från. Även om man underkänner deras systematiserade lärdomar låter man sig inspireras av dem.⁶ Retoriken överlever alltså i egenskap av värtalighet, samtidigt som *rhetorica docens* tycks befinna sig i en ”odöd” tillvaro tills den återupplivas på 1900-talet.

---

⁴ Otto Fischer, *Mynt i Ciceros sopor: retorikens och värtalighetens status i 1700-talets svenska diskussion*, Stockholm 2013.

⁵ Fischer, 2013, s. 11-12.

⁶ Fischer, 2013, s. 13-14 & 111-114.

När det gäller den nya, för romantiken typiska, synen på individualitet ser Fischer i *Retorikens medier, mediernas retorik* en koppling till skriftmediet.

Medan den klassiska retoriken framför allt erbjöd en modell för kollektiv kommunikation, där talaren vänder sig till en större publik, så leder den skriftliga kommunikationen till att avsändaren individuellt kommunicerar med enskilda mottagare. Att framväxten av en allt mera utbredd skriftlig kommunikation därmed också varit av betydelse för upplösningen av olika kollektiva identiteter och framväxten av en uppfattning om individen som unik och autonom är sannolikt.⁷

Något grovt skulle man kunna relatera Biurman till den äldre och Gellert till den ”nya” individsynen. Där Biurman instruerar brevskrivaren hur man i de kollektiva identiteternas snårskog med flit och övning hittar rätt, uppmuntrar Gellert brevskrivaren att på ett så vackert sätt som möjligt vara just unik.

Denna utveckling sker naturligtvis inte isolerat från samhällsutvecklingen i stort. När det gäller just kollektiv respektive individuell identitet pågår i Sverige under 1700- och 1800-talet en ständig kamp mellan olika grupperingar i samhället. Sverige hade länge varit ett samhälle starkt präglad av ett strängt hierarkiskt system i form av ståndssystemet, där den enskilda människans rättigheter, skyldigheter och möjligheter hängde tätt samman med den egna socioekonomiska positionen i ett system av stånd som var fast förankrat i religiös och politisk mening. Adeln, eller de frälse, var det mest förnåma ståndet, följt av de ofrälse: Borgarståndet, Prästerskapet och Bondeståndet. Vart och ett av stånden hade sina specifika rättigheter och skyldigheter reglerade i lag, och sämst förutsättningar hade bönderna, samt den stora grupp människor som helt stod utanför ståndssystemet.

Detta system började under denna period ses med växande skepsis på grund av missnöje från de förfördelade grupperna, men också tack vare exempelvis upplysningsfilosofiska framsteg och en växande, ståndsmässigt allt mer svårdefinierad medelklass. Undan för undan tappas ståndssystemet betydelse till förmån för ett mer demokratiskt system med alltmer lika rättigheter, och där den enskilda individens åstadkommanden och tillkortakommanden, tankar och idéer, får större betydelse för identiteten än just kollektiv tillhörighet. I sitt arbete *Den borgerliga offentligheten* menar Jürgen Habermas att just brevskrivandet är en central

---

⁷ Otto Fischer, *Retorikens medier, mediernas retorik*, finns tillgänglig på http://www.nada.kth.se/kurser/kth/2D1601/schema/Retorikens_medier_5.pdf, hämtat 2014-01-11, s. 27. Problemet behandlas även i Otto Fischer, ”Retorisk och litterär kommunikation”, *Tidskrift för litteraturvetenskap* nr. 1-2 2005, red. Håkan Möller, Uppsala 2005, s. 16-36.

verksamhet för den ”nya” tidens identitetsskapande: ”Genom att skriva brev utvecklas individen i sin subjektivitet”.⁸

Syfte och frågeställning

Det är mot denna bakgrund jag vill undersöka brevställarnas utveckling i Sverige. Brevställarna blir intressanta inte minst av den anledningen att de relaterar till en form av kommunikation som mer eller mindre definitionsmässigt sker på individnivå, samtidigt som själva individsynen och dess förhållande till samhället förändras enligt ovan.

Kan brevställarna således ses som speglingar av de kommunikativa normer som råder i ett samhälle, eller kan de fungera som redskap för förändringar? Och hur sker i så fall denna eventuella påverkan? Kan den sägas uppstå i läsandet av brevställarna, i skrivandet av brev utifrån dessa, eller läsandet av dessa brev? Kort sagt; vilken roll kan brevställarna sägas spela i den nämnda utvecklingen?

Urval

Min undersökning syftar främst till att undersöka brevställarretoriken utifrån ett socialt perspektiv i anslutning till framväxten av den moderna individsynen så som antyds ovan. Några avgränsningar kommer utifrån detta att göras. Jag kommer att begränsa mitt urval av primärlitteratur till svenskspråkiga brevställare. Detta eftersom brevställarna i mångt och mycket tycks fungera som ställföreträdande retorikundervisning för personer som av olika anledningar inte fått denna undervisning i skolan. Kunskap vad gäller retorik och latin kan förutsättas vara tämligen goda hos individer som gått i skola med tanke på den vikt som fästes vid latin och retorik i den dåtida skolundervisningen, som också omfattade undervisning i brevskrivning, framförallt under 1700-talet.⁹ Dessutom var latinkunskaper fram till 1891 ett krav för att bli antagen till universitet i Sverige.¹⁰ Det förefaller därför rimligt att individer med en mer eller mindre gedigen utbildning inte är den primärt avsedda publiken för brevställarna, eftersom dessa individer teoretiskt sett redan besatt dessa kunskaper.

I viss mening motiveras beslutet av denna avgränsning ytterligare av det faktum att min undersökning tidsmässigt begränsas till den period i Sverige då ovan nämnda förändringar

---

⁸ Jürgen Habermas, *Borgerlig offentlighet*, övers. Joachim Retzlaff, Lund 2003, s. 53-54.

⁹ Stefan Rimm, *Vältalighet och mannafostran: retorikutbildningen i svenska skolor och gymnasier 1724-1807*, Diss. Örebro universitet 2011 (Örebro Studies in Education 32), [Elektronisk resurs], Finns tillgänglig på <http://oru.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:442986>, hämtad 2012-01-10, s. 68, 189 & 268.

¹⁰ Lena Lötmarker, *Krian i förvandling. Uppsatsämnen och skrivanvisningar för läroverkets svenska uppsatsskrivning*, Lund 2004, s. 8.

vad gäller syn på individ och syn på retorik anses ha sin historiska lokalisering, det vill säga perioden runt sekelskiftet 1800. De yngsta brevställare jag funnit skrivna i Sverige på latin är skrivna i slutet av 1600-talet, varför en begränsning till svenskspråkiga brevställare även i detta perspektiv ter sig naturlig. Dessutom förefaller det rimligt att dessa brevställare hade en förhållandevis vid publik.

Som bakre tidsgräns sätter jag av ovan angivna skäl Johan Biurmans brevställare, 1739, eftersom detta är den första brevställaren helt skriven på svenska och är skriven i en kontext starkt präglad av ståndssamhället och den därmed förknippade individsynen. Som främre avgränsning Ludvig Westerbergs eftersom brevställargenren vid denna tidpunkt blivit kraftigt likriktad och senare brevställare mer och mer mynnar ut i tanken att man kan skriva brev som man vill. Att analysera senare brevställare förefaller således inte motiverat.

Jag har vidare utelämnat en rad brevställare, och gjort nedslag och endast analyserat brevställare som jag anser är representativa och illustrerar genrens bredd och utveckling från första halvan av 1700-talet till andra halvan av 1800-talet. Exempelvis har en rad brevställare utelämnats, vilka snarast fokuserar på olika typer av tabeller över viktmått, valutor etc., det vill säga hjälpmedel vid handel och liknande, och därmed inte är intressanta för mitt ärende.

Tidigare forskning

Den mest grundliga genomgången av de svenska brevställarna är Stina Hanssons *Svensk brevskrivning. Teori och tillämpning*.¹¹ Hanssons syfte är att undersöka kopplingen mellan klassisk retorik och svensk brevt teori, samt hur det faktiska brevskrivandet såg ut i förhållande till brevställarna, mellan ca. år 1600 och 1900. I stora drag är hennes undersökning mer specifikt centrerad kring den klassiska retorikens kompositionsmodell och dess tillämpning i brevt teorin, och hon kommer till slutsatsen att fram till runt mitten av 1700-talet fungerade den klassiska retoriken som ”modergenre” för brevt teorin, samtidigt som poetiken var en ”systemgenre” som låg till grund för litteraturen. Dessa båda discipliner var i princip jämförbara och byggde på samma konventioner, om än med olika fokusområden.¹² I analogi med Fischer ovan konstaterar hon vidare att i och med romantiken upplöses de band som

---

¹¹ Stina Hansson, *Svensk Brevskrivning. Teori och tillämpning*, Göteborg 1988 (Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga Institutionen vid Göteborgs Universitet 18). Vad som i stort sett är en sammanfattning av detta verk finns i Stina Hansson, ”Konstens regler och hjärtats bud”, *Signums svenska kulturhistoria. Frihetstiden*, red. Jakob Christensson, Lund 2006, s. 413–437.

¹² Hansson, 1988, s. 11.

håller samman retorik, brev- och diktteori, poetiken upphöjs och blir ”estetik” och den klassiska retoriken hamnar skymundan.¹³

Till viss del ligger Hanssons forskning till grund för min egen undersökning, och i vissa avseenden är mitt arbete nyanseringar av hennes. Det finns dock en rad avgörande skillnader. Till att börja med finns en skillnad vad gäller övergripande syfte och vilken ”typ av retorik” vi undersöker. I enlighet med min definition av olika retorikbegrepp i teoriavsnittet nedan kan man säga att Hansson undersöker i vilken mån retoriken som traditionellt, teoretiskt system ligger till grund för de konventioner rörande komposition av brev som presenteras i brevställarna. Min undersökning fokuserar istället på retorik som språklig funktion och socialt fenomen, och brevställarnas roll i samhällets, och sin egen genres, utveckling. Huruvida detta kommer sig av den klassiska retoriken eller något annat system är inte av primärt intresse för min undersökning. Däremot är det av intresse för min undersökning att se eventuella samband mellan brevställarnas potential till påverkan, och manifesterandet av den klassiska retoriken i brevställarna och dess status inom exempelvis skolväsendet.

Vidare finns en viktig skillnad i vår syn på brevskrivarrollens funktion i sammanhanget. Hansson utreder visserligen ethosstrategier och användandet av roller, men där min undersökning är centrerad kring detta och hur detta påverkar, och påverkas av, individen och de sociala konventionerna, ser Hansson dessa roller primärt som ett slags mask som brevskrivaren kan ta på och av, en rent instrumentell strategi för att skapa trovärdighet.

Stiltonens roller spelades upp på salongernas scen: även de hade alltså en slags offentlig karaktär. Av och till kunde även borgerliga brevskrivare dra nytta av de rollkostymer, som de gamla brevteorierna erbjöd. Men ofta behövde dock dessa skrivare uttrycka sig från en position bortom rollerna, grundad i det personliga och det privata.¹⁴

Som framgår utförligare av mitt teoriavsnitt nedan innebär detta perspektiv på roller en viktig skillnad vad gäller synen på ethos: hos Hansson är begreppet mer eller mindre synonymt med brevskrivarens trovärdighet, vilket kan uppnås bland annat genom användandet av just rollkostymer, den personliga identiteten, eller kombinationer av dessa. I min undersökning är ethos mer eller mindre den grundläggande aspekt varigenom retorisk påverkan sker, och innebär att personlig identitet och roller är oupplösligt knutna till varandra och påverkar varandra ömsesidigt. Man kan alltså säga att där Hansson utreder de verktyg brevskrivaren har att tillgå, undersöker jag den potentiella verkan dessa kan ha som speglingar av, och

---

¹³ Hansson, 1988, s. 11 f.

¹⁴ Hansson, 1988, s. 129. Se även 238 f.

instrument för påverkan av, normer i ett samhälle. Denna skillnad utvecklas ytterligare senare i uppsatsen.

Örjan Lindberger har i artikeln ”Brevställare som frågeställare” gjort en tidigare, om än mindre utförlig, undersökning av brevställare,¹⁵ där han lyfter just dessa som ett underutforskat fält. Han sammanställer en kort historik över brevställargenren, från antiken och framåt, och lyfter samtidigt frågeställningen om huruvida brevställarnas exempelbrev kan ses som historiska källor eftersom man kan misstänka att de många gånger är anonymiseringar av autentiska brev och därmed kan ge insikt om faktiska förhållanden. Artikeln avslutas så med att konstatera att ett studium av brevställare kan belysa frågeställningen om vad litteratur är, eftersom brevsamlingar tenderat att ha en litterär funktion.

Ett annat arbete, som till sitt syfte delvis ligger nära mitt även om det inte är brevställare som står i centrum, är Jon Helgassons avhandling *Hjärtats skrifter. En brevkulturs uttryck i korrespondensen mellan Anna Louisa Karsch och Johann Wilhelm Ludwig Gleim*.¹⁶ Helgassons utgår från Faircloughs modell för diskursanalys,¹⁷ och undersöker utifrån nämnda korrespondens brevskrivandet som en del i 1700-talets individualiseringsprocess.¹⁸ Brevskrivandet konstateras fylla en viktig funktion i denna process, eftersom vi huvudsakligen definierar oss som individer genom interaktion, en dialektisk interaktion mellan ett jag och ett du, som tvingar oss att hela tiden omförhandla den egna identiteten.¹⁹ Här finns ett relativt stort fokus på rollspel förknippat med brevskrivandet, inte minst eftersom de aktuella brevskrivarna, Karsch och Gleim, i stor utsträckning använder sig explicit av roller i form av antika och litterära gestalter som Sappho och Tyrsis,²⁰ och så långt finns likheter mellan Helgassons och mitt projekt. Det finns dock även här en rad avseenden i vilka våra projekt skiljer sig åt, varav det kanske viktigaste har att göra med perspektivet på just rollspelet. Helgasson har primärt ett litteraturvetenskapligt perspektiv på detta rollspel, och användandet av fiktiva, litterärt orienterade roller diskuteras huvudsakligen som en typ av experimenterande som blir ett sätt att hitta ett eget individuellt uttrycksätt, snarare än något som har del i konstituerandet av individen på det sätt som beskrivs mitt teoriavsnitt nedan. Rollspelet får således i slutändan en mer eller mindre estetisk funktion, och ansluter i stort sett

---

¹⁵ Örjan Lindberger, ”Brevställare som frågeställare”, *Kungl. vitterhets historie och antikvitets akademiens årsbok 1977*, Stockholm 1977, s. 83-96.

¹⁶ Jon Helgasson, *Hjärtats skrifter. En brevkulturs uttryck i korrespondensen mellan Anna Louisa Karsch och Johann Wilhelm Ludwig Gleim*, Lund 2007.

¹⁷ Helgasson, 2007, s. 11 f.

¹⁸ Helgasson, 2007, s. 17.

¹⁹ Helgasson, 2007, s. 72

²⁰ Helgasson, 2007, s. 86 ff.

till Hanssons slutsatser om rollen som en på-och avtagbar mask. Det ena utesluter givetvis inte det andra, snarare handlar det om olika fokusområden.

Relaterat till detta finns också skillnaden vad gäller förändring av normer, och dessa förhållande till exempelvis socioekonomiska omständigheter. Det är just brevställarnas funktion i förhållande till denna, primärt sociala, förändring jag avser undersöka.

Antologin *Brevkonst*,²¹ redigerad av Paulina Helgesson och Anna Nordenstam, innehåller 12 texter av 12 olika litteraturvetare, där olika perspektiv på brevskrivande undersöks. Texterna behandlar i de flesta fall autentiska brevkonversationer mellan historiska personer. Kanske mest intressant för min frågeställning är framförallt två texter: Stina Hanssons ”Brevets väg från bunden till fri form. Brevskrivning och retorikundervisning”, och Tilda Maria Forselius ”Jaget, frun och den fjolliga flickan – rollspel och identitetskonstruktion i Julie Björckegrens brev till Carl Sparre”.

Hansson beskriver hur brevskrivandet frigör sig från det klassiskt retoriska arvet i två steg. Det första är den franska galanta stilen, som beskrivs mer utförligt nedan, det andra den förromantiska borgerliga brevskrivningen exemplifierad av Gellert i mitten av 1700-talet, vilken också beskrivs mer utförligt nedan. Båda dessa steg innebär ett avståndstagande från den klassiska retoriken som grund för brevskrivande, ett brevskrivande som Hansson menar var ett stående inslag för alla som fick formell utbildning i Sverige mellan 1500-talet och sena 1800-talet. Att skriva brev utifrån den klassiska retorikens regler började ses som direkt skadliga, akademiska övningar som inte var anpassade efter verklig brevkonversation. Trots detta slår Hansson fast att även 1800-talets brevställarförfattare, som riktade sig till ”fäkunniga” läsare ur folket snarare än en elit, faktiskt själva utgick från den klassiska retoriken i sina kompositioner av mönsterbrev, en retorik de själva fick lära sig i skolan, och brevskrivning i sig försvann från skolundervisningen först 1878.²²

Forselius undersöker rollspel och identitetskonstruktion i brevkorrespondensen mellan Julie Björckegren och Carl Sparre från slutet av 1700-talet. Hon fokuserar på Björckegrens skrivande som ett sätt att skapa sig en identitet, hur hennes brev inte bara utgör beskrivningar av händelser utan utgör händelser i sig, ett sätt att lära sig sociala koder förknippade med skiftande roller. Själva brevskrivandet beskrivs som en social praktik i vilken identitet uppstår, omformas och blir föremål för förhandlingar. Björckegren själv genomgår en ”förvandling” från aristokrat till borgarfru, en övergång Forselius låter fungera som allegori

---

²¹ red. Paulina Helgesson & Anna Nordenstam, *Brevkonst*, Stockholm & Stehag 2003.

²² Stina Hansson, ”Brevets väg från bunden till fri form”, *Brevkonst*, red. Paulina Helgesson & Anna Nordenstam, Stockholm & Stehag 2003, s. 31-43.

för den samhälleliga övergången från feodalt/traditionellt till borgerligt/modernt, och där brevskrivningen hade en viktig funktion för utvecklandet av nya samspelelement.²³

Ur ett språkvetenskapligt perspektiv studerar Gunnel Bratt förändringar av etikettregler kring attityd i brevställare mellan 1830 och 1980 i ”Högvördige licentiaten och beskedlige drängen”.²⁴ Bratt fokuserar på titulatur och avslutningsfraser och hur dessa fungerar som signaler för förhållandet mellan avsändare och mottagare. Hon når slutsatsen att såväl uppåt avståndssignaliserande fraser som ”Med djupaste vördnad framhårdar herr grosshandlares ödmjukaste tjänare” som nedlåtande motsvarigheter närmar sig mer egalitära former under perioden, en förändring som hon primärt kopplar till samhälleliga förändringar som socialismens framväxt.²⁵

Kristina Persson undersöker i *Svensk brevkultur på 1800-talet*²⁶ brevkorrespondensen i en svensk övre medelklassfamilj under perioden 1824–1868, med fokus på korrespondensen i förhållande till industrialiseringen, postväsendets utbyggnad, effektivare papperstillverkning etc. Hon utreder bland annat skillnad i språkbruk mellan män och kvinnor, postgångens frekvens och dess betydelse för korrespondensen, vikten av upprätthållandet av korrespondens som ett syfte i sig, betydelsen av social status etc. Ett stort antal brev över lång tid har studerats, och ger en bra bild av hur den faktiska brevskrivningen kunde se ut, även om Persson i mångt och mycket konstaterar att många av hennes slutsatser ligger i linje med tidigare kunskap.²⁷

Kvinnors brevskrivande står i centrum för Marie Löwendahls avhandling *Min allrabästa och ömmaste vän!*. Autentisk brevväxling mellan ett antal kvinnor runt sekelskiftet 1800 undersöks utifrån stilistiska och genusteoretiska aspekter, och syftet är att besvara frågor om kvinnornas förhållande till brevgenren, och särskilt 1700-talets föreställning om brevskrivning som något särpräglat kvinnligt, kvinnornas syn på sig själva som subjekt, brevens uppbyggnad språkligt och stilistiskt, deras förhållande till andra texttyper, samt brevens funktion i förhållande till mottagaren. Löwendahl går delvis i opposition mot Stina Hanssons fokus på den klassiska retoriken i *svensk brevskrivning*. Hansson, menar hon, tar fasta på brevgenren som substitut för ”talet” och kopplar därför brevskrivandet till retorik, medan

---

²³ Tilda Maria Forselius, ”Jaget, frun och den fjolliga flickan”, *Brevkonst*, red. Paulina Helgesson & Anna Nordenstam, Stockholm & Stehag 2003, s. 45-74.

²⁴ Gunnel Bratt, ”Högvördige licentiaten och beskedlige drängen”, *Studier i svensk språkhistoria*, red. Gertrud Pettersson, Lund 1988, s. 7-22.

²⁵ Bratt, 1988, s. 21-22.

²⁶ Kristina Persson, *Svensk brevkultur på 1800-talet: språklig och kommunikationsetnografisk analys av en familjebrevväxling*. Diss. Uppsala universitet 2005 (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala Universitet).

²⁷ Persson, 2005, s. 181-186.

Löwendahl snarare lyfter fram ”samtalet”, och att man vad gäller 1700-talet bör hålla isär modellerna för retorik och konversation.²⁸

Tanken om kvinnor som föredömliga brevskrivare behandlas av Stina Hansson i den korta artikeln ”Brevskrivning en kvinnosak?”,²⁹ i mångt och mycket en sammanfattning av temat så som det presenteras i hennes *Svensk brevskrivning*.

En relativt komprimerad historisk översikt över olika meddelandeformer gör Gunnar Stenerudh i ”Brevet – Meddelandet genom tiderna”, från knutar på snören och runskrift till brev och telefonen. Här finns ett kort kapitel tillägnat en historik över brevställare, och särskilt Biurmans ges uppmärksamhet. Texten ingår i verket *Postryttaren. Postmusei årsbok 1965*, som dessutom innehåller en hel del information om det svenska postväsendet.³⁰

*A short history of writing*³¹ är en artikelsamling som behandlar retorikens övergång från att vara strikt muntlig till att även omfatta en skriftlig dimension, samt den därav följande skrivundervisningen från antikens Grekland till 1900-talets USA. Av särskilt intresse kan i sammanhanget vara Carol Dana Lanhams ”Writing instruction from late antiquity to the twelfth century”³² som bland annat behandlar *ars dictaminis*, även om verket i sin helhet kan vara av intresse vad gäller retorikens status och historiska omvandlingar.

I *Epistolarity* utforskar Janet Gurkin Altman just *epistolarity*, användningen av brev för att åstadkomma mening i brevromaner. Fokus ligger framförallt på formella aspekter av brev.³³ Kopplingen mellan brev och litteratur undersöker Altman även i ”The letter book as a literary institution 1539–1789. Här utreder hon de litterära aspekterna hos utgivna böcker med samlingar av författares autentiska brevkorrespondenser.³⁴

Utifrån en fransk kontext presenteras i artikelsamlingen *Correspondence*³⁵ olika perspektiv på brevställare och brevskrivning. Roger Chartier gör här en genomgång av brevskrivarpraktiker i Frankrike i förhållande till brevställare och mönsterbrevsamlingar,

---

²⁸ Marie Löwendahl, *Min allrabästa och ömmaste vän!: kvinnors brevskrivning under svenskt 1700-tal*, Diss. Lunds universitet, Lund 2007.

²⁹ Stina Hansson, ”Brevskrivning en kvinnosak?”, *Tidskrift för litteraturvetenskap 1987:1*, Göteborg 1987, s. 15-20.

³⁰ Gunnar Stenerudh, ”Brevet – Meddelandet genom tiderna”, *Postryttaren – Postmusei årsbok 1965*, red. Curt Haij, Ingegerd Holmberg & Gilbert Svenson, Stockholm 1965, s. 43-116.

³¹ Red. James J. Murphy, *A short history of writing instruction. From ancient Greece to modern America*, New York & London 2001.

³² Carol Dana Lanham, ”Writing instruction from late antiquity to the twelfth century”, *A short history of writing instruction. From ancient Greece to modern America*, red. James J. Murphy, New York & London 2001, s. 79-122.

³³ Janet Gurkin Altman, *Epistolarity*, Columbus 1982, s. 4. Finns tillgänglig på <https://ohiostatepress.org/index.htm?/books/book%20pages/altman%20epistolarity.html>, hämtad 2014-03-14.

³⁴ Janet Gurkin Altman, ”The letter book as a literary institution 1539-1789: Toward a cultural history of published correspondence in France”, *Yale french studies, No. 17, Men/Women of letters*, Yale university press 1986. Finns tillgänglig på <http://www.jstor.com/stable/2930021>, s. 17-62.

³⁵ red. Roger Chartier, *Correspondence*, övers. Christopher Woodall, Cambridge & Oxford 1997.

bland annat de la Serres, och dessas distributionskanaler under framförallt 1600-talet. Han presenterar bland annat tesen att trots att exempelbrevsamlingarna tenderade att ha en social elit som implicit eller explicit målgrupp, var de faktiska läsarna sannolikt socialt lägre positionerade, och att brevsamlingarna då snarast fick funktionen att ge en inblick i elitens sociala normer.³⁶ Alain Boureau utreder brevskrivarnormernas framväxt från antiken fram till medeltiden,³⁷ och Cécile Dauphin undersöker brevställargenrens och brevskrivandets utbredning i Frankrike under 1800-talet.³⁸

Susan E. Whyman undersöker i *The pen and the people*³⁹ postväsendets utbredning i Storbritannien och dess koppling till brevskrivande, brevlitteratur och skrivkunnighet etc. framförallt vad gäller lägre befolkningslager.

Der Liebesbrief. Schriftkultur und Medienwechsel vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart är en tysk antologi som sammanställer artiklar från en lång rad forskare, om kärleksbrevet och dess kulturella funktion, gestaltningen av kärleken och de älskande, och därtill hörande förändringar från 1700-talet till nutid, med särskilt fokus på mediala förändringar.⁴⁰

---

³⁶ Roger Chartier, "Introduction: an ordinary kind of writing", samt "Secrétaires for the people?", *Correspondence*, övers. Christopher Woodall, Cambridge & Oxford 1997, s. 1-23 & 59-111.

³⁷ Alain Boureau, "The letter-writing norm, a mediaeval invention", *Correspondence*, övers. Christopher Woodall, Cambridge & Oxford 1997, s. 24-58.

³⁸ Cécile Dauphin, "Letter-writing manuals in the nineteenth century", *Correspondence*, övers. Christopher Woodall, Cambridge & Oxford 1997, s. 112-157.

³⁹ Susan E. Whyman, *The pen and the people. English letter writers 1660-1800*, New York 2009.

⁴⁰ red. Renate Stauf, Annette Simonis & Jörg Paulus, *Der Liebesbrief. Schriftkultur und Mediwechsel vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, Berlin 2008.

TEORI

Inledande sammanfattning

Mitt teoriavsnitt är indelat i två delar, där den första behandlar teoretiska aspekter av retorik, rollspel, och identitet, och den andra behandlar historiska perspektiv på detta.

När vi talar om retorik och identitet förefaller det naturligt att i del ett ta avstamp i en teori om ethos, som i den klassiska retoriken kanske är mest bekant som konceptet om talarens trovärdighet. Marshall W. Alcorn presenterar en teori om retorik som ett fenomen som påverkar identiteter, som åstadkommer påverkan genom att förändra människors övertygelser och handlingar i en viss riktning.⁴¹ Retorik kan ur det perspektivet sägas ha en socialiserande funktion varför vikt kommer fästas vid sociologisk teori om socialiseringsprocesser och därtill hörande normer för socialt rollspel. Premissen är att brevställarna presenterar just normer för socialt rollspel, och vilket då kan sägas ha en retorisk funktion genom att helt enkelt påverka identiteter. När den enskilda socialiseras in i ett samhälle innebär detta att personen lär sig en uppsättning retoriska normer som underlättar samvaron med andra personer inom detta samhälle. Brevställarna kan därmed ses som instrument för socialisering.

Rollspelet kan sägas handla om social identitet, vår identitet såsom den uppfattas av och jämförs med andra, samtidigt som denna identitet samverkar med en privat identitet, vår identitet såsom vi själva upplever den och genom vilken vi särskiljer oss från andra. Genom att skriva brev utifrån förutbestämda system av normer anpassar vi vår sociala och därmed också vår personliga identitet i en särskild riktning i enlighet med teorin om socialisering.

En kort genomgång av begreppet *retorik* och dess olika skepnader diskuteras, framförallt eftersom den retorikdefinition jag använder mig av skiljer sig från den klassiska retoriken, vilken också ligger till grund för Stina Hanssons forskning om brevställarna.

I del två beskrivs hur normerna och det sociala rollspelet är föränderliga både historiskt och socioekonomiskt, och genom att se brevställarna i förhållande till den av Norbert Elias beskrivna civilisationsprocessen, kan de normer som framträder relateras till mer eller mindre specifika skeenden och sociala grupper, och därmed lättare tolkas och diskuteras utifrån frågeställningen om brevställarnas roll i utvecklingen av synen på identitet.

Utvecklingen som innebär ett upplösande av kollektiva identiteter till förmån för mer subjektiva motsvarigheter innebär vad som brukar benämnas en övergång från ett stratifikatoriskt differentierat samhälle till ett funktionellt differentierat samhälle. Detta

---

⁴¹ Marshall W. Alcorn, Jr., "Self-Structure as a Rhetorical Device: Modern *Ethos* and the divisiveness of the Self", *Ethos: New Essays in Rhetorical and Critical Theory*, red. James S. Baumlin & Tita French Baumlin, Dallas 1994, s. 3-35.

innebär ett nedtonande av den sociala identiteten till förmån för den personliga, vilket också innebär en förändring i de kommunikativa koderna. En känslans semantiska kod växer fram, en kod som inte bara möjliggör utan också många gånger kräver en subjektiv kommunikation med utgångspunkt i den personliga identiteten.

Ethos och retorik

Retoriken och individen har i alla tider hängt samman, formulerat på olika sätt, från Aristoteles till Kenneth Burke. Den amerikanska retorikforskaren Marshall W. Alcorn, Jr. har i sitt arbete ”Self-structure as a Rhetorical Device: Modern *Ethos* and the Divisiveness of the Self”⁴² presenterat en modell av ethos. Jaget, menar Alcorn, är något som starkt påverkas av historiska och sociala omständigheter, men som trots allt har en relativt stabil struktur.⁴³ Jaget, ”the self”, vilket fortsättningsvis refereras till som den personliga identiteten, är ingen självständig, dominant enhet som står utanför all social interaktion och som definierar den biologiska individen. Den är snarare något som tar form i och med social interaktion. Den är en funktion av vad Alcorn kallar jag-komponenter som representerar psykologiskt signifikanta byggstenar av social diskurs.⁴⁴ Allteftersom individen involveras i social interaktion påverkas dessa byggstenar, men den personliga identiteten i egenskap av organiserande princip är inte passiv utan engagerar sig i ett slags dialektik och kan aktivt ge sig i kast med och acceptera eller motstå den sociala interaktionen. Den är en i grund och botten biologisk organism med sina egna mål, önskningar och ambitioner, vars mer primitiva, förspråkliga strukturer samverkar och påverkas av språkliga strukturer.⁴⁵

Dessa språkliga strukturer kan vi kalla retorik, eftersom de fungerar som strategier för att påverka den personliga identitetens organisation av byggstenar med syftet att förändra handlingar och övertygelser. För att retoriken ska vara framgångsrik krävs av den att den påverkan den åstadkommer överlever det faktiska påverkansögonblicket och åstadkommer en mer eller mindre bestående förändring i organisationen av den personliga identiteten. Kortfattat kan vi säga att ethos handlar om den påverkan som emanerar ur en avsändares identitet, såsom den upplevs av en mottagare, och som omformar mottagarens personliga identitet.

---

⁴² Alcorn, 1994, s. 3-35.

⁴³ Alcorn, 1994, s. 6.

⁴⁴ Alcorn, 1994, s. 13.

⁴⁵ Alcorn, 1994, s. 14.

Socialisering som retorik

Denna den personliga identitetens retoriska natur, och dess formande, ger Anthony Giddens en beskrivning av ur ett sociologiskt perspektiv: ”Den process som går ut på att barn eller andra medlemmar av samhället lär sig den livsstil som tillhör samhället kallas *socialisation*, en viktig kanal för överföring av kulturen från en tid och generation till en annan”.⁴⁶ Socialisering handlar om att individen på olika sätt måste lära sig vilka beteenden och färdigheter som är acceptabla och behövs i den kultur individen lever i. Tidigt i livet är det huvudsakligen föräldrarna som fungerar som *socialiseringsagent*, d.v.s. en viktig institution för socialisering. Senare ersätts i regel föräldrarna av andra socialiseringsagenter, exempelvis skola, arbetsplats, media etc.⁴⁷ ”Det sociala samspelet i dessa kontexter hjälper individerna att lära sig de normer, värderingar och uppfattningar som utgör mönster i den aktuella kulturen.”⁴⁸

Att socialiseras innebär att individen lär sig behärska sociala roller. En och samma individ kan vara både son, förälder, lärare, äkta make, fotbollstränare och kund på snabbköpet. Var och en av dessa roller kräver en viss typ av beteende, som i regel inte är tillämpligt för en annan roll. Att exempelvis tillämpa ett beteende som hör till rollen som äkta make gentemot personalen på snabbköpet kan givetvis få överraskande konsekvenser.

Detta är dock inga absolut fastställda mönster som individen måste underkasta sig villkorslöst. I likhet med Alcorns tankar om identitet menar Giddens att ”[s]ocialisationen handlar i själva verket om en process som människor kan styra och forma; de är inga passiva varelser som väntar på att bli instruerade eller programmerade. Individerna lär sig förstå och anta sociala roller genom en kontinuerlig samspelsprocess”.⁴⁹

Giddens går vidare och konstaterar att sociologer normalt sett diskuterar två olika typer av identitet: *social* identitet och *personlig* identitet. Den sociala identiteten kan sägas handla om våra kännetecken såsom de tillskrivs oss av andra, och berör vår likhet med andra individer med samma kännetecken, ex. katolik, pappa, ogift. Detta kan alltså sägas motsvara *ethos*, vår ”yttre” identitet. Den personliga identiteten handlar istället om vår ”inre” identitet, hur vi upplever oss själva som unika varelser, med unika relationer till omgivningen, en upplevelse som också formas av interaktionen med omgivningen, samtidigt som vi själva har en viss

---

⁴⁶ Anthony Giddens, *Sociologi*, övers. Björn Nilsson, Lund 2007, s. 42.

⁴⁷ Giddens, 2007, s. 42.

⁴⁸ Giddens, 2007, s. 43.

⁴⁹ Giddens, 2007, s. 43.

handlingsfrihet och valmöjligheter i detta avseende.⁵⁰ Den personliga identiteten är det som påverkas vid framgångsrik retorik enligt teorin om ethos ovan. Socialisering innebär i praktiken att genom att vi får lära oss anpassa vår sociala identitet efter olika omständigheter, påverkas vår personliga identitet i motsvarande riktning. ”Man blir som man umgås”, skulle det kunna sammanfattas med en bekant fras.

Normer och socialt rollspel

När det gäller denna ”yttre” sociala identitet, eller ethos, kan vi ta hjälp av ytterligare en sociolog, Erving Goffman, som i sitt arbete *Jaget och maskerna – En studie i vardagslivets dramatik*⁵¹ beskriver vardagslivet ur ett teatraliskt perspektiv. Arbetet syftar huvudsakligen till att visa hur ett socialt rollspel kan fungera på en arbetsplats, men hans tankar är även användbara i ett större perspektiv. Tekniskt sett är inte Goffmans arbete att betrakta som en teori, snarare gör han en fältstudie av hur rollspel fungerar i verkliga livet, en studie som kan belysa vissa aspekter av det sociala rollspelet. Goffman beskriver med andra ord hur vi i vardagen anpassar ethos.

Goffmans arbete bygger på tanken att vi hela tiden spelar ett slags teater för varandra, där vår omvärld är scenen där detta sker, och människor rollspelet sker inför, eller med, är publiken. Denna teater handlar i mångt och mycket om att utbyta information. För att underlätta det sociala samspelet behöver vi upplysningar om varandra som vi kan tillämpa i vårt beteende gentemot varandra. Det kan gälla pålitlighet, socioekonomisk ställning, självbild, attityd, kompetens osv. Genom att få tillgång till denna typ av information underlättas definierandet av situationer, vi kan lättare förutse vad vi kan förvänta oss av varandra, och vad andra kan förvänta sig av oss. Informationen om varandra är inte bara sitt eget syfte, att stilla en nyfikenhet, utan fungerar som ett slags vägledning, en rutin, för vårt handlande, hur vi bör bete oss för att åstadkomma önskvärda responser från varandra.⁵² Rutinerna kan vi alltså se som retoriska ”verktyg”.

Dessa rutiner, på förväg fastställda handlingsmönster som kan användas i olika situationer under liknande förhållanden, är just roller. Ett viktigt syfte med detta rollspel är socialt avancemang. Goffman menar att det i de flesta samhällen tycks finnas ett stratifieringssystem, där de högre skikten är idealiserade och individer i de lägre skikten ofta strävar efter ett avancemang uppåt i hierarkierna. Vanligen förutsätter möjligheten till ett sådant socialt

---

⁵⁰ Giddens, 2007, s. 43 f. En handlingsfrihet som vi dock ska se inte är helt oberoende av historiska kontexter.

⁵¹ Erving Goffman, *Jaget och maskerna - En studie i vardagslivets dramatik*, övers. Sven Bergström, Stockholm 2007.

⁵² Goffman, 2007, s. 11.

avancemang att man behärskar rollspelet, att man kan uppvisa rätt sorts framträdande. I sin strävan uppåt på samhällsstegen, och för att undvika att trilla nedåt, gör individen olika typer av uppoffringar för att bevara sin fasad, för att upprätthålla rollen. Individen använder sig av de strategier denne lärt sig behärska för att förfina sina dagliga framträdanden och framställa sig i fördelaktig dager på den sociala scenen.⁵³

Det sociala rollspelet är således ett slags strategi för självförskönande, en polerad yta att visa upp. Detta självförskönande är i grund och botten inte bara ett fåfängt spel för gallerierna utan har ytterst reella återverkningar, varför detta också inbegriper en ansvarsdimension. Samhället är nämligen organiserat utifrån antagandet att en individ har moralisk rätt att förvänta sig att bli behandlad och värderad av andra utifrån de sociala egenskaper denne besitter. Omvänt har också individen ett moraliskt ansvar att faktiskt vara den han eller hon utger sig för att vara utifrån de sociala egenskaper han eller hon implicit eller explicit utger sig för att ha. Således utövar individen ett slags moralisk press på de andra aktörerna när denne gör anspråk på att vara ett specifikt slags individ och således också framställer ett förslag på definition av situationen. Detta tvingar de andra aktörerna att behandla honom eller henne på det sätt denna specifika typ av individ har rätt att vänta sig, samtidigt som individen också avstår från att göra anspråk på den behandling som andra typer individer har rätt att förvänta sig. De andra aktörerna utgår från att individen gett en riktig information som stämmer överens med verkligheten och hur de bör uppfatta individen.⁵⁴

Precis som Alcorn och Giddens lyfter Goffman fram att individen i grund och botten har en fri vilja och valmöjligheter, men också styrs av yttre sociala omständigheter. Giddens, Goffman och Alcorn tycks i grund och botten dela ståndpunkt, om än Alcorn som retoriker ser diskurs specifikt som en påverkande yttre omständighet, medan Giddens och Goffman som sociologer ser det mer renodlat sociala som påverkande yttre omständigheter, vilket i grund och botten kokar ner till samma sak: språkliga strukturer påverkar jag-strukturer. Precis som Alcorn identifierar Giddens och Goffman en förhållandevis kontinuerlig kärna i identiteten: bland den mångfald av sociala identiteter som kan rymmas inom en och samma individ finns i regel en relativt kontinuerlig primär identitet kring vilken individen organiserar sina erfarenheter, en personlig identitet.⁵⁵

Denna individens primära enhet, den personliga identiteten, kan vi enligt Judith Butler inte helt och hållet förlita oss på när vi försöker framställa oss själva som subjekt. I *Giving an*

---

⁵³ Goffman, 2007, s. 40.

⁵⁴ Goffman, 2007, s. 21.

⁵⁵ Giddens, 2007, s. 44.

*account of oneself*⁵⁶ redogör hon för teorier om hur vi blir mänskliga subjekt, och relaterar subjektsskapandet till förhållandet mellan individen och ett ramverk av normer. I varje situation finns en uppsättning historiskt föränderliga normer som styr på vilket sätt individen kan förstå sig själv, ett ramverk som avgör vad som över huvud taget kan vara ett igenkännbart mänskligt subjekt. Inget subjekt kan skapas utanför normerna för subjektsskapande. Självskapandet är alltid involverat i en uppsättning normer, men vi själva har en viss grad av inflytande över hur vi ska förhålla oss till dessa normer. I varje enskild situation kan vi välja att kritisera detta ramverk, vilket också blir en form av självkritik eftersom vi själva är konstituerade i förhållande till detta ramverk.⁵⁷ En kritik som enligt ovan givetvis förutsätter en medvetenhet om de normer genom vilka vår socialisering skett. Vi bör således kunna förutsätta åtminstone möjligheten till en ständig diskrepans mellan å ena sidan normer, å andra sidan vår personliga identitet.

Den klassiska retoriken

Angående den beskrivning av retorik som gjorts i det ovanstående behöver dock ett förtydligande göras. Retorik, såsom den här definieras, är alltså en definition av ett kommunikativt fenomen som man tänker sig uppstår i all form av kommunikation som påverkar andra individer, som ”övertygar”, enligt en annan, klassisk definition. Man kan alltså tänka sig retorik i den meningen som något som existerar oberoende av någon av människan systematiserad praktisk och/eller teoretisk tradition. Andra definitioner av retorik förekommer dock i detta arbete. När det gäller exempelvis Stina Hanssons forskning utgår hon från just den humanistiska tradition som här i regel benämns *den klassiska retoriken*, det vill säga ett system av lärdom om språkets potential till påverkan. På samma sätt när jag nedan beskriver retoriken och dess roll i skolundervisningen handlar det alltså om studiet av nämnda tradition. Det är också viktigt att särskilja mellan *rhetorica docens* och *rhetorica utens* i enlighet med den uppdelning Fischer beskriver och som redogörs för i uppsatsens inledning. *Rhetorica docens* avser då alltså det teoretiska och praktiska studiet av nämnda lärdomssystem, och *rhetorica utens* den praktiska tillämpningen, här även benämnd vältalighet.

Denna definition av retorik är dock på inget sätt irrelevant för mitt ärende. Snarare är det en viktig aspekt i den meningen, och som återigen konstateras av Fischer, att den klassiska retoriken i ett historiskt skede tappat anseende. Den av Fischer beskrivna synen på retorik som något visserligen värdefullt i form av vältalighet, men som inte kan läras ut utan snarare

---

⁵⁶ Judith Butler, *Giving an account of oneself*, New York 2005.

⁵⁷ Butler, 2005, s. 22-23.

är att betrakta som en naturlig talang, är naturligtvis, och som redan nämnts, intressant i det avseendet att det finns ett samband mellan retorik och individualitet. Fischer menar alltså att den klassiska retorikens formaliserade system ansågs stå i kontrast mot den nya tidens syn på individen och subjektivitet. Eftersom Hanssons forskning i sammanhanget till stor del bygger på att undersöka huruvida och på vilket sätt den klassiska retoriken ligger till grund för brevställarna, utgör hennes slutsatser relevant information om just förhållandet mellan brevställarna och individualitet. Fischer exempelvis menar som bekant att den klassiska retoriken som kommunikationsmodell endast är relevant när det gäller kollektiv kommunikation, mellan socialt definierade subjekt.⁵⁸ Av samma anledning blir det också intressant att undersöka hur retorikundervisningen sett ut i Sverige under den aktuella perioden.

Enligt samma tanke är det också intressant att undersöka brevställarnas eventuella instruktioner kring form och stil, eftersom dessa aspekter naturligtvis har ett starkt samband med både den klassiska retoriken å ena sidan, och ett fritt individuellt skrivande å andra. Genom att studera dessa aspekter i brevställarna bör man alltså kunna säga något om attityden vad gäller korrekt skrivande och individualitet.

Historiska perspektiv på sociala normer

Så långt alltså en mer eller mindre abstrakt genomgång av teoretiska aspekter av retorik, individsyn, rollspel och normer. Men denna beskrivning måste kontextualiseras, eftersom normer för socialisering är historiskt föränderliga. Det komplexa samspel mellan personlig och social identitet som beskrivits är i allt väsentligt något som vi framförallt kan förknippa med den moderna människan, från romantiken och framåt. Dessutom är dessa normer inte ett homogent system i varje givet historiskt ögonblick. Snarare finns hela tiden en rad olika grupper och befolkningslager som har sina egna normsystem vilka ständigt omvandlas i förhållande till varandra.

Civilisationsprocessen

Dessa diakrona och synkrona förhållanden beskriver Norbert Elias i sin sociologiska undersökning om civilisationsprocessen. Genom att studera instruktionstexter för framför allt

---

⁵⁸ Fischer, 2005, s. 23 ff.

bordsskick från medeltiden och framåt,⁵⁹ vilka sedan relateras till framväxten av stater, statligt våldsmonopol etc., konstruerar Elias en teori om samhällets ökande grad av civilisering, en utveckling som i mångt och mycket hänger samman med en högre grad av differentiering av samhällsliga funktioner och en allt mer komplex väv av mellanmänskliga kontaktytor och beroenden.⁶⁰

Från att i tidiga krigarsamhällen i princip ha varit sin egen lyckas smed, blir individen allt eftersom samhället utvecklas mer och mer beroende av andra. Kontaktytorna mellan individer växer, allt fler individer blir beroende av varandra i så kallade interdependenskedjor; exempelvis istället för att själv producera det man behöver för sin överlevnad blir man beroende av olika typer av handel, och därmed behöver man kontrollera sitt beteende gentemot andra på ett annat sätt än man behövt tidigare.⁶¹

När stabila stater med våldsmonopol bildas, uppstår en helt ny typ av säkerhet för individen; det finns inte längre samma direkta hot om våld mot individen från den direkta omgivningen. Det finns dock ett ständigt närvarande hot, oavsett om individen märker av det eller inte, ett hot som präglar beteendet och driftlivet eftersom våldsmonopolet indirekt tvingar individen till självkontroll. Tvånget från våldsmonopolet är indirekt och förutsebart, och verkar på individen genom dennes eget omdöme.⁶² Individen tvingas helt enkelt att kontrollera sitt eget beteende för att inte bli föremål för det statliga våldsmonopolet, eller riskera sitt förhållande med de andra individer denne är beroende av.

Ett mer civiliserat beteendemönster präglas in i individerna från tidig ålder utifrån de vuxnas beteenden.⁶³ Detta gäller dock i princip endast om individen är en aktiv del av interdependenskedjorna. Dessa krav på självdisciplin och framsynthet växer således fram först i de övre befolkningslagren, eftersom de är i en maktposition, och har möjligheter att aktivt ta del i de samhällsliga händelseförloppen, samtidigt som de som en följd av sin position i allt väsentligt har ögonen på sig, vilket kräver en stor försiktighet vad gäller beteende.⁶⁴ I västvärlden handlar det ursprungligen framförallt om hovaristokratin och i viss utsträckning köpmän. I dessa övre skikt finns ofta också en stark inre kontrollmekanism från den egna sociala gruppen, vilken syftar till att bevara den egna gruppens framskjutna position i samhället. I de övre skikten är det alltså vanligt med någon form av övervakning av varandras

---

⁵⁹ Norbert Elias, *Civilisationsteori D. 1, Sedernas historia*, övers. Berit Skogsberg, Stockholm 1989.

⁶⁰ Norbert Elias, *Civilisationsteori D. 2, Från svärdet till plikten. Samhällets förvandlingar*, övers. Dag Malm, Stockholm 1991.

⁶¹ Exempelvis Elias, 1991, s. 288 ff.

⁶² Elias, 1991, s. 296-297.

⁶³ Elias, 1991, s. 297.

⁶⁴ Elias, 1991, s. 320.

beteenden. Man är helt enkelt rädd att antingen personligen tappa anseende inom den civiliserade "eliten", eller att gruppen som sådan ska tappa prestige. Det är således viktigt att ständigt slå vakt om den egna gruppens särskildhet gentemot lägre befolkningsgrupper, och dessutom den egna platsen inom denna grupp, och detta tenderar att vara som viktigast när den egna gruppens makt och prestige hotas av uppåttstigande lägre grupper.⁶⁵

Lägre folklager som rör sig uppåt genom att etablera sig i ett samhälle och trycker på underifrån, tenderar att trycka undan de etablerade överskikten, vilka i regel består av en mindre del av befolkningen. Dock är det typiskt för västerländska samhällen att civilisationsprocessen innebär en gradvis minskning av kontraster mellan de olika folklagren, vad gäller levnadsvillkor och beteendekoder. När de undre skikten tryckt undan de övre blir det så deras karaktäristik som sprids över hela samhället, ett samhälle som i allt högre grad präglas av arbete, vilket innebär att yrken och pengar blir en viktigare statusmarkör än tidigare.⁶⁶

När underskikt och överskikt mer och mer blandas samman genom interdependenskedjor och en allt mer gemensam beteendekod, blir beteendekoderna allt mer föränderliga. Detta kräver flexibilitet från individerna, vilket samtidigt innebär att den tidigare relativa stabiliteten tenderar att gå förlorad.⁶⁷

Elias bemödar sig dock att visa hur detta i allt väsentligt inte är en medveten process. Snarare är det ett naturligt resultat av de sociala omständigheterna, och man kan inte säga att processen är ett resultat av någon enskild grupp eller individs vilja. Däremot kan enskilda individer med kunskap om dessa förhållanden påverka på olika sätt, och när det gäller Elias studie handlar denna påverkan framförallt om författandet av handböcker för olika typer av sedvänjor:

Just i samband med civilisationsprocessen erbjuder nämligen sammanflätningens blinda spel självt efter hand ett större spelrum för planmässiga ingrepp i det sociala nätverket och i de psykiska betingelserna, ingrepp som grundas på kännedom om spelets oplanerade inneboende lagbundenhet.⁶⁸

Brevställarna kan således rimligen ses som ett sådant planmässigt ingrepp i det sociala nätverket.

---

⁶⁵ Elias, 1991, s. 369-373.

⁶⁶ Elias, 1991, s. 310-312, 375.

⁶⁷ Elias, 1991, s. 304.

⁶⁸ Elias, 1991, s. 288.

Stratifikatoriskt och funktionellt differentierade samhället

Civilisationsprocessen leder alltså till att människornas beroenden av varandra blir allt mer komplexa ju längre processen fortskrider. Eller för att använda Elias terminologi, interdependenskedjorna blir längre och längre. Detta får konsekvensen att en persons *funktion* i dessa interdependenskedjor blir av allt större vikt, på bekostnad av vikten av personens socioekonomiska *position*. Av denna anledning kommer jag här att redogöra för några konsekvenser av denna utveckling, konsekvenser vad gäller synen på identitet. Grovt sett kan vi se två skilda perspektiv på individen, en äldre som vi kan relatera till ett stratifikatoriskt orienterat samhälle, och en modernare som vi kan relatera till det funktionellt orienterade samhället.

Den äldre synen på identitet kan man finna redan i Aristoteles *Retorik* och dess genomgång av persontyper och personlighetsdrag förknippade med dessa:

Låt oss härefter gå genom hurdana vi är till karaktären (ethos) i förhållande till känslor, läggning, ålder och tillfälligheter. [...] Unga har till sin karaktär en fallenhet för begär och de är redo att göra vad än de begär. Av de kroppsliga begären följer de särskilt det som har med sexuell njutning att göra och de kan inte kontrollera den. [...] Äldre och de som inte längre är i sin krafts dagar har en karaktär som till största delen i det närmaste grundas i en motsats till det föregående. [...] Det är lätt för alla att se vilka karaktärsdrag som följer på rikedom. De är övermodiga och dryga eftersom de påverkas på något sätt av att förvärva rikedomem. De är sådana som om de hade allt som är gott.⁶⁹

Denna syn på identitet som bestämbar utifrån ”yttre” attribut är inte unik för antiken utan lever kvar under lång tid. Exempelvis menar Jonas Liliequist i ”Att inte kunna förstå sig är att inte kunna leva”⁷⁰ att vad vi skulle kalla den sociala identiteten,⁷¹ det sätt som man agerar i egenskap av bonde, jordägare etc. är det avgörande för en människas identitet i Sverige under 1600-1700-talen. Den så avgörande sociala identiteten sammankopplar han med tanken på världen som teater, *theatrum mundi*, en samhällsmetafor som vi sett hos Goffman:

En viktig förutsättning och på samma gång grogrund för uppfattningen om livet som ett skådespel, var naturligtvis att det fanns en uppsättning fasta sociala roller eller ”karaktärer” där stånds- och yrkestillhörighet och manligt och kvinnligt markerades genom lätt igenkännbara attribut i klädedräkt, gester och manér. Dräktförordningar, ståndsprivilegier, skråbestämmelser och kyrkobänkslängder bidrog på olika sätt till att cementera en hierarkisk social struktur där det skulle synas utanpå vem man var [...].⁷²

⁶⁹ Aristoteles, *Retoriken [Techne rhetorike]*, övers. Johanna Akujärvi, Ödåkra 2012, 2.12.1–2.16.1 (1388b-1391a).

⁷⁰ Jonas Liliequist, ”Att inte kunna förstå sig är att inte kunna leva”, *Individ och struktur i historisk belysning*, red. Tom Ericsson & Agneta Guillemot, Umeå 1997, s. 157-178.

⁷¹ Med reservation för att termen här något anakronistiskt förutsätter en tänkt uppdelning mellan personlig och social identitet, vilket av citatet framgår inte är fallet vid denna tiden.

⁷² Liliequist, 1997, s. 175.

Däremot poängterar Liliequist att det trots detta ändå fanns en föreställning om en ”djupare, personlig identitet”, närmare förbundet med ”den inre själsliga livserfarenheten”, om än att detta var sekundärt i förhållande till den sociala identiteten.⁷³

Den norske historikern Sverre Bagge menar på samma sätt att perioden kring sekelskiftet 1800 var en viktig period vad gäller historien om individen så som den här diskuteras, eftersom det var då den ”slog igenom” även om den personliga identiteten även tidigare inte varit irrelevant. Denna uppfattning står i kontrast till den äldre individuppfattningen. Snarare än att definieras utifrån sin position i förhållande till omvärlden finns här en tydlig uppdelning mellan omvärlden och individen. Livssyn, politisk uppfattning, intellektuella och moraliska val etc. är avgörande, till skillnad från äldre samhällens fokus på social position. En annan viktig skillnad är att den nya tidens individ inte på samma sätt är inordnad i ett hierarkiskt system utan står mer självständigt i direkt relation till exempelvis myndigheter, gentemot vilka den har vissa rättigheter precis som alla andra individer, vilket kopplar samman denna typ av individsyn med demokrati, vilket också behandlas mer utförligt i avsnittet om historisk kontext nedan. I centrum står inte längre de hierarkiskt ordnade grupperingar Bagge kallar *primärgrupper*, där individens intressen är underordnade släktens, gemenskapens, yrkesgruppens etc. intressen.⁷⁴

Känslans semantiska kod

Detta skifte från stratifikatoriskt till funktionellt differentierat samhälle beskrivs också av sociologen Niklas Luhmann i *Kärlek som passion*.⁷⁵ Det allt mer funktionellt differentierade samhälle som följer av civilisationsprocessen erbjuder fler möjligheter till opersonliga relationer, men även djupare personliga relationer. Att känna sina medmänniskors personliga egenskaper är ofta inte nödvändigt, och att kommunicera med någon utifrån social roll som exempelvis polis eller försäljare är givetvis möjligt och dessutom enkelt i det funktionellt

---

⁷³ Liliequist, 1997, s. 174 f.

⁷⁴ Sverre Bagge, ”Individet i den europeiske kulturtradisjon”, *Det europeiske menneske. Individoppfatninger fra middelalderen til i dag*, red. Sverre Bagge, Oslo 1998, s. 10-36.

⁷⁵ Niklas Luhmann, *Kärlek som passion*, övers. Ola Agevall, Malmö 2003. Ett konkret exempel på övergången stratifikatorisk -> funktionell är utvecklingen under mitten av 1700-talet, då enskilda ämbeten inte längre var exklusivt förbehållna adeln. Från att ha varit mer eller mindre strikt stratifikatorisk, där ett ämbete i praktiken var en titel utan större krav på arbetsinsats från den, i regel, adelsman som innehade den, till att kunna innehas av ofrälse som genom exempelvis universitetsstudier och hårt arbete visat sig duglig för ett ämbete. Ämbetet blir i högre grad en funktion än en position. Se exempelvis Henrika Tandefelt, *Gustav III inför sina undersåtar. Konsten att härskas och politikens kulturhistoria*, Diss. Helsingfors Universitet 2007, [elektronisk resurs] Finns tillgänglig på <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-3916-4>, hämtad 2012-01.10, s. 86-87.

differentierade samhället.⁷⁶ Det är alltså felaktigt att utgå från att kommunikation utifrån sociala roller skulle vara svårare eller omöjlig i detta ”nya” samhälle med sin nya individsyn. Snarare är denna typ av kommunikation den vanligaste och underlättas av det funktionellt differentierade samhällets utökade kommunikationsvägar.⁷⁷ Däremot är det samtidigt möjligt med en mer personlig och känslös kommunikation, en möjlighet som är fritt tillgänglig, och som inte tidigare funnits på samma sätt. Denna typ av relation talar Luhmann om som *mellanmänsklig interpenetration*, och betecknas som gradvis i den meningen att en persons totala uppbyggnad, alla dennes minnen och tankar etc. aldrig kan kommuniceras till en annan. I samband med denna typ av relation utvecklas ett kodiferat system som reglerar den: ”Förmågan till mellanmänsklig interpenetration kan ökas *kontinuerligt*, såvitt samhället lämnar rum för det och bortser från interferenser, men för att en sådan förmåga alls ska bli möjlig måste den fixeras *diskontinuerligt* på de kommunikativa regleringarnas nivå. På så sätt skapas en systemtyp för intimrelationer, i vilken det inte är tillåtet att hålla det personliga utanför kommunikationen.”⁷⁸ En känslans semantiska kod växer fram, vilken blir ett medium för bekräftelse av både vår egen och andras unicitet i förhållande till omvärlden,⁷⁹ i enlighet med den ovan beskrivna personliga identiteten, och således också ett nödvändigt medium. Det är dock viktigt att komma ihåg att denna ”personliga” typ av kommunikation inte ersätter den mer socioekonomiskt grundade kommunikationen, utan snarare är en ny dimension som adderas.

Metod

Genom att studera brevställarnas potentiella retoriska verkan som riktad mot läsarna av brevställarna, det vill säga de presumtiva brevskrivarna, vill jag alltså undersöka brevställarnas tänkbara roll i utvecklingen mot en ny individsyn så som den presenteras i teoriavsnittet. På ett övergripande plan vill jag alltså undersöka de normsystem som ligger till grund för brevställarna. Ett antal aspekter kommer då särskilt att studeras, med hänsyn till mina teoretiska utgångspunkter.

Av central betydelse blir givetvis beskrivningarna av de sociala normer som förekommer i brevställarna, och de retoriska strategier som påbjuds för att hantera dessa. Särskild vikt kommer att läggas vid att undersöka hur stor betydelse som fås vid socioekonomiska

---

⁷⁶ Luhmann, 2003, s. 24.

⁷⁷ Luhmann, 2003, s. 23.

⁷⁸ Luhmann, 2003, s. 24-25.

⁷⁹ Luhmann, 2003, s. 28.

förutsättningar för brevskrivandet, exempelvis hur rangförhållanden mellan avsändare och mottagare påverkar brevskrivandet. En viktig förutsättning för detta är att undersöka brevställarnas implicita eller explicita målgrupp, eftersom det har betydelse för att avgöra den presumtiva brevskrivarens förhållande till presumtiva mottagare. Det har också betydelse för att kunna kontextualisera de normsystem som beskrivs i brevställarna, det vill säga svara på frågor kring huruvida normerna avser en specifik grupp, samhället i sin helhet etc. Utifrån tankarna om olika socioekonomiska gruppers skilda normsystem och förändring över tid både internt och i förhållande till andra grupper, samt civilisationsprocessens framskridande och samhällets gradvisa övergång från stratifikatoriskt till funktionellt torde det vara möjligt att diskutera dessa aspekter i förhållande till brevställarna, att låta brevställarna utgöra ett slags historiska stickprover.

Sist men inte minst avser jag undersöka möjligheterna till individuell kommunikation, att basera sitt brevskrivande på sin personliga identitet, sina egna erfarenheter. Detta är intressant eftersom det skulle indikera en samhällelig utveckling av stor betydelse för de kommunikativa förutsättningarna. Detta skulle kunna diskuteras i förhållande till den dynamik mellan sociala grupper som beskrivs ovan, och antagandet att etablerade grupper vars status är hotad av andra grupper tenderar att ha strikta uppförandekoder och intern kontroll.

Viktigt att notera är dock att de olika brevställarna är uppbyggda på olika sätt, vilket innebär att mina undersökningar kommer ha olika tyngdpunkt, och vissa av aspekterna ovan av nödvändighet tvingas utelämnas eller behandlas kursivt.

Historisk bakgrund

Brevteori

Brevteorin som sådan har diskuterats ända sedan retorskolorna i det antika Grekland, och bygger naturligt nog på den klassiska retoriken. Från det antika Rom saknas i princip brevteoretiska verk, och den äldsta bevarade latinska brevundervisningen som finns bevarad är skriven på 300-talet e.kr. Först på 1100-talet skrevs nya brevteoretiska verk igen, med den klassiska retoriken som grund, främst *Rhetorica ad Herennium* och Ciceros *De inventione*. Den medeltida brevskrivarkonsten, även kallad *ars dictaminis*, syftade huvudsakligen till att utbilda yrkesmän inom kungliga, kyrkliga och furstliga kanslier, eftersom brev var ett viktigt instrument i maktutövandet. Arbetsprocessen vid brevskrivningen var i princip densamma som vid komponerande av tal enligt den klassiska retorikens tre huvudgenrer, dvs. uppfinnande av argument genom *inventio*, språklig utformning genom *elocutio* etc. Undan för undan formaliserades teorin och ersätts i allt större utsträckning av formler och mallar som kunde pusslas ihop för att skapa fullständiga brev. En variant av denna lära, *ars notaria*, växte också fram, vilken kretsade kring kontrakt, avtal etc. Under renässansen arbetar man dock bort dessa formler och återgår till den klassiska retorikens källor och arbetsprocess i och med den nya humanistiska brevteorin, *ars epistolica*. Till skillnad från den mer administrativt inriktade *ars dictaminis* svarade *ars epistolica* mot renässansens förändrade språksyn, och fungerade som ett viktigt sätt att sprida nya idéer om allsidig mänsklig bildning. Fortfarande var den klassiska retoriken en viktig källa, men snarare än att fungera som formler att kopiera blev retoriken en inspirationskälla. Bland annat Ciceros brev användes flitigt, inte bara som inspiration, utan som vackra förlagor för imitation.⁸⁰

Dessa traditioner, *ars dictaminis* och *ars epistolica*, har sina ursprung på europeiska kontinenten, och bägge har studerats i Sverige, även om man inte vet när man började använda de utländska handböckerna. Under 1500-1600-talen ingick brevskrivning som en viktig del i skolundervisningen inom såväl trivialskola som gymnasium och adlig privatundervisning. Centrala var just Ciceros brev vilka imiterades genom olika övningar.⁸¹

Det skrevs dock få svenska originalverk i ämnet, endast fyra under 1600-1700-talen: Jonae Gothus *Thesaurus epistolicus*, Johannes Rudbeckius *Institutiones epistolicae libri duo*, Daniel Achrelius *Epistolarum conscribendarum forma & ratio*, och den helt på svenska skrivna *En kort doch tydelig bref-ställare* av Johan Biurman. De tre första, helt eller delvis skrivna på

---

⁸⁰ Hansson, 1988, s. 16-19.

⁸¹ Hansson, 1988, s. 21.

latin, är mer eller mindre inriktade mot skolundervisning, och Hansson konstaterar att de fungerar som tillämpad retorik.⁸²

Under 1700-talet publicerades också två översatta brevinstruktioner, de la Serres 1755 och Gellerts 1781.⁸³ Dessa två verk skiljer sig från de svenskproducerade i det att de förespråkar naturlighet, snarare än en regeltung formelartad retorik. Retoriken blir där en samlingsterm för just tillgjordhet, regelstyrddhet och formler.⁸⁴

I själva verket finns, framförallt hos de la Serre, ett motstånd mot äldre tiders brevställare och den klassiskt retoriska präglingen. Detta är enligt Hansson typiskt för fransk brevt teori under 1600-talet, en brevt teori som tog avstånd från vad man ansåg vara ett lärt pedanteri, mer eller mindre skolövningar, som inte var intressanta för de aristokratiska salongerna som var själva scenen för denna inriktning.⁸⁵ Gellert å sin sida hyser även han ett visst motstånd mot retoriken, men framförallt eftersom han menar att den är onaturlig, och han ansluter snarare till den gamla renässanshumanismen.⁸⁶

I den mån 1700-talets produktion är sparsmakad, är den under 1800-talet desto rikare, men också mer likriktad. Verken blir fler än under 1700-talet, men i många fall har författarna kopierat sina kollegor, eller helt enkelt åter gett ut sina egna brevställare men under pseudonym. Stina Hansson konstaterar att brevställarna under denna period i mångt och mycket ansluter till den äldre traditionens brevställare, exempelvis Jonae och Bieurman, och att de har drag av uppslagsverk för brevskrivare, snarare än att fungera som utbildningar i retorik och brevskrivande. Fokus ligger i regel på exempelbrev, och Hansson drar slutsatsen att 1800-talets svenska brevställare måste ses i relation till nya borgerliga konvens- och bildningskrav, vilket kan förklara den kvantitativa ökningen, och att det i mångt och mycket fungerade som populär nöjeslektyr.⁸⁷

Under 1900-talet går produktionen ner, både vad gäller antal och storlek på upplagor, och Hansson betecknar genren som i kris under första halvan av 1900-talet. Instruktionerna var i regel begränsade till en grundläggande språkundervisning, argumentet att brevskrivning är svårt följt av exempel på hur man inte skriva brev, samt en samling mönsterbrev, som enligt Hansson signalerar att brev kan se ut hur som helst så länge inte den logiska ordningen och artigheten är otillfredsställande, och så länge brevskrivaren behärskar svenska behöver man i princip inte några brevställare. 1960 konstateras i den av Generalpoststyrelsen utgivna

---

⁸² Hansson, 1988, s. 21-39.

⁸³ Hansson, 1988, s. 22-23.

⁸⁴ Hansson, 1988, s. 46-58.

⁸⁵ Hansson, 1988, s. 62 & 97

⁸⁶ Hansson, 1988, s. 61-62.

⁸⁷ Hansson, 1988, s. 85.

brevställaren *Våra Brev*⁸⁸ att brevskrivning är en lätt och enkel sak, vilket av Hansson ses som en slutpunkt vad gäller den svenska retoriskt orienterade brevställargenren.⁸⁹

Medial kontext

Den svenska brevställartraditionen kan naturligtvis inte ses frikopplat från de praktiska möjligheterna att skriva och skicka brev i Sverige, och inte heller isolerat från andra kommunikationssätt. Till en början var av olika anledningar brevskrivandet inte möjligt för en bred allmänhet, utan var i princip förbehållen förvaltningar vilka skickade meddelanden med kurir. Bland annat på grund av att man upplevde problem med att bedragare utgav sig för att vara kurirer i syfte att erhålla fritt härbärge och skjuts av bönderna, genomfördes 1636 en reform som innebar att edsvurna bönder stationerades med täta mellanrum längs postvägarna. I varje större stad skulle finnas en edsvuren postmästare, och någon form av postväsende var inrättat.⁹⁰

Utvecklingen var sedan snabb när det gäller infrastruktur och organisation av postväsendet, och framförallt i städerna inrättades postkontor vilket underlättade brevskickandet för enskilda.⁹¹ Postgången på mindre orter var dock begränsad, men under början av 1800-talet innebär bland annat industrialisering och ökad skrivkunnighet ett ökat krav på postgången, och efter ett regeringsbeslut 1830 inrättas en rad nya postkontor och postlinjer.⁹² 1834 införs enhetsportot, och under 30 år framåt får brevskickandet ett uppsving.⁹³ Vem som helst hade dock inte råd att skicka brev, och så sent som 1860, vid tidpunkten för den sista av mina undersökta brevställare, motsvarade enhetsportot för ett brev en normaltimlön. Detta att jämföra med den tidpunkt då brevställargenren enligt ovan nått sin slutpunkt, 1960-talet då brevskrivning konstaterats vara ”en enkel sak”, då en normaltimlön motsvarade drygt 20 enhetsporton.⁹⁴

Vid denna tidpunkt har dock brevskrivandet givetvis tappat sin monopolställning som medel för kommunikation till fysiskt frånvarande personer. Nya tekniker har gjort sitt intåg och åtminstone delvis tagit över brevs roll. 1853 togs den elektriska telegrafan i bruk i Sverige, ett nationellt nät byggdes ut, och några år senare hade man även telegrafförbindelser med utlandet. Alla större städer hade en telegrafstation på 1860-talet, och 1864 infördes på ett

---

⁸⁸ Hans Ingvar Hansson, *Våra brev. En modern brevställare*, Stockholm 1960.

⁸⁹ Hansson, 1988, s. 86-95.

⁹⁰ Erik Lindgren, *Posten i samhället*, Stockholm 1986, s. 9-11.

⁹¹ Löwendahl, 2007, s. 66-67.

⁹² Lindgren, 1986, s. 30.

⁹³ Lindgren, 1986, s. 82.

⁹⁴ Sven Carlin, *Vad kostade brevet?*, Stockholm 1975, s. 12.

fåtal orter en enklare form av telegrafstationer, privattelegrafstationer, ”till gagn för den allmänna rörelsen i riket”.⁹⁵ Det första telefonsamtal i Sverige ägde rum 1877, och tre år senare togs det första telefonnätet i bruk, till en början huvudsakligen för välbärgade. Redan vid sekelskiftet ringdes i jämförelse två telefonsamtal per skickat brev, och 1960 fanns i Sverige ca. 2,7 miljoner telefoner.⁹⁶

Ståndssystemet

En central kontextuell omständighet för min undersökning är det så kallade ståndssystemet. Historikern Hilding Pleijel beskriver i *Hustavlans värld*⁹⁷ hur denna idé fått spridning inom den lutherska kyrkan främst genom Luthers Lilla katekes, där Luther samlat en rad bibelspråk i en så kallad ”Hustavla”, vilken presenterar den teologiska tolkningen att Gud har delat in mänskligheten i tre hierarkier: kyrkoståndet, det politiska ståndet, och hushållsståndet.⁹⁸ Kyrkoståndets uppgift var enligt denna tolkning att ansvara för Guds ord, sakramentet och frälsningen. Det politiska ståndets uppgift var att ”verkställa den gudomliga lagens bud”, och hushållsståndets uppgift är att lyda, och uppfostra sina barn i, ovan nämnda bud.⁹⁹ Denna så kallade ståndslära var fullt utvecklad redan i början av stormaktstiden,¹⁰⁰ och hustavlan finns under denna tid i alla psalmböcker och katekeser.¹⁰¹ Hustavlans budskap präntades in i människors medvetanden genom exempelvis predikningar och husförhör, och Pleijel konstaterar att ståndsläran var ett försanthållande som delades av alla i samhället, oavsett socioekonomisk och bildningsmässig bakgrund.¹⁰² Det genomsyrade därför hela samhället och samhällsuppfattningen, och präglade starkt människornas tankevärld.¹⁰³

Uppdelningen i stånd var inte begränsad till en symbolisk uppfattning om Guds ordnande av samhället, utan hade också omfattande realpolitiska konsekvenser. Till skillnad från den teologiska uppdelningen i tre stånd, fanns en politisk uppdelning i fyra stånd: adeln, prästeståndet, borgarståndet och bondeståndet.¹⁰⁴ Individer som ingår i ett stånd kallas *stånd medlem*, vilket inte är att förväxla med *ståndsperson*, som har den mer generella

---

⁹⁵ K.V Tahvanainen, *Telegrafboken. Den elektriska telegraf i Sverige 1843-1996*, Stockholm 1997, förord s. 29-30.

⁹⁶ Peter Andersson, *Telekommunikation förr och nu*, Norrköping & Linköping 1987, s. 36, 79 & 94.

⁹⁷ Hilding Pleijel, *Hustavlans värld. Kyrkligt folkliv i äldre tiders Sverige*, Stockholm 1970.

⁹⁸ Pleijel, 1970, s. 34-37.

⁹⁹ Pleijel, 1970, s. 32-33.

¹⁰⁰ Pleijel, 1970, s. 32.

¹⁰¹ Pleijel, 1970, s. 37.

¹⁰² Pleijel, 1970, s. 34-38.

¹⁰³ Pleijel, 1970, s. 40.

¹⁰⁴ Sten Carlsson, *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700-1865*, Lund 1973, s. 18. Carlsson för här en utförligare diskussion kring terminogin vad gäller stånden och vilka grupper som ingick var.

betydelsen av ”en person som höjer sig över de breda folklagren,” varav de viktigaste var civila och militära ämbetsmän samt bruksägarna och possessionater.¹⁰⁵ Stånden åtnjöt olika lagstadgade privilegier, bland annat hade adeln undantag från skatter, företräden till ägande av jord och tillträde till ämbetsverk.¹⁰⁶ Under 1600-talet var denna lagstiftning som starkast och historikern Sten Carlsson kallar 1600-talet ”det svenska ståndssamhällets storhetstid”.¹⁰⁷

1700-talet och första halvan av 1800-talet präglas dock av olika vågor av motsättningar, både religiöst och politiskt. Något av en religiös motrörelse utgjordes exempelvis av herrnhutismen, som ifrågasatte den ortodoxa kyrkan. Enligt herrnhutismen måste Kristus handlingar kännas och upplevas, tron måste bestå av, och kommuniceras genom, genuina känslor. Man ifrågasatte den klassiska retorikens roll i uttryckandet och skapandet av tro, och istället försökte man utveckla ett i princip konstlöst språk som stod i direkt kontakt med känslolivet, utan distinktion mellan privat och publikt. En viktig anledning till detta var att man ansåg att alla frälsta individer oavsett socioekonomisk status skulle ha möjlighet att uttrycka sina upplevelser, något som annars skulle kunna begränsas av krav på retorisk färdighet. Mening, ansåg man, kunde bara uppnås genom poetisk fantasi, inte genom rationell argumentation.¹⁰⁸

Runt sekelskiftet 1800 har bland annat upplysning, herrnhutismen och andra pietistiska rörelser kommit att försvaga den ”kollektivistiska gammallutherska fromheten, och man börjar undan för undan gå krav på religionsfrihet till mötes.¹⁰⁹ Till skillnad från tidigare regeringsformer som stadgat en kyrklig enhet och alla medborgares skyldighet till erkännande av den evangeliska läran, innebär 1809 års regeringsform att endast kungen, statsrådets medlemmar, domare och civila ämbetsmän måste bekänna sig till densamma. I övrigt står det var och en fritt att förhålla sig till religionen, så länge man inte stör samhällets lugn eller åstadkommer förargelse.¹¹⁰ Modernisering och urbanisering under 1800-talet innebar också att gamla kyrkogemenskaper övergavs, ofta till förmån för frikyrkliga alternativ, och med romantiken kommer en religiös liberalism som betonar möjligheten att vara ”kristen på egen hand”, utan yttre organisering. I mitten av 1800-talet hänger alltså inte längre individen på

---

¹⁰⁵ Carlsson, 1973, s. 18 ff.

¹⁰⁶ Sten Carlsson, *Bonde, Präst, Ämbetsman*, Stockholm 1962, s. 15.

¹⁰⁷ Carlsson, 1973, s. 13.

¹⁰⁸ Ann Öhrberg, ”Imagery of God in moravian songs from eighteenth-century Sweden”, *Rhetoric and literature in Finland and Sweden, 1600-1900*, red. Jon Viklund & Pernille Harsting, Köpenhamn 2008, s. 1-4.

¹⁰⁹ Berndt Gustafsson, *svensk kyrkohistoria*, Helsingborg 1983, s. 150 f.

¹¹⁰ Gustafsson, 1983, s. 173-174.

samma sätt som tidigare samman med ett kollektiv, hustavlans värld är upplöst, och 1865 avskaffas ståndsorfattningen.¹¹¹

I själva verket har dessutom vid den här tidpunkten ståndsorfattningen redan inneburit att ståndstillhörighet tappat mycket praktisk betydelse. Viktigare har istället klasstillhörighet blivit, och Carlsson menar att den svenska medelklassen börjar ta form redan i slutet av 1700-talet, och att även om inte ståndsorfattningen avskaffats hade Sverige i praktiken ändå blivit ett klassamhälle,¹¹² samt att ståndsorfattningen i det stora hela snarare reflekterade än påverkade den sociala utvecklingen.¹¹³ Ståndsorfattningen hade gått så långt att klasstillhörighet blivit allt mer viktig på bekostnad av ståndstillhörigheten. Gemensamma intressen, snarare än juridiska privilegier, framstår nu som en stark sammanhållande kraft.

Den borgerliga offentligheten

Förbundet med detta är framväxten av den borgerliga offentligheten, vilken enligt Jürgen Habermas kan sägas ha sin utgångspunkt i den framväxande moderna staten.

När den absoluta statsmakten övertar den offentliga makten från feodaltherrarna, övertar man också makten över handeln vilket innebär att man också inför regleringar som handelsmännen har att följa. Skattesystemet innebär inrättandet av en centraliserad administration, en opersonlig, offentlig maktinstitution som är åtskild från det samhälle den styr. De handelsmän som underkastas statens förordningar blir dess motpol, en privat sfär. Staten meddelar sina förordningar via meddelanden, så kallade ”tidningar”, och mottagarna av dessa blir alltså statens adressater. Så småningom, och i enlighet med den framväxande kapitalismen, börjar dessa ”tidningar” säljas som varor till en allmänhet, en offentlighet, som hade intresse av de nyheter som förmedlades. Denna offentlighet består framförallt av handelsmän, bankirer, manufakturägare etc., det vill säga de individer som är sysselsatta med handel. Denna grupp nöjer sig inte med att passivt ta emot förhållningsregler från överheten utan inrättar sociala institutioner där dessa ”tidningars” innehåll kan diskuteras: kaffestugor, ordenssällskap, salonger etc. Här samlas man och diskuterar, och fram växer en motrörelse mot staten, en borgerlig offentlighet.¹¹⁴

Syftet med den borgerliga offentligheten var helt enkelt att borgare klev ur sina roller som konkurrerande affärsmän och gjorde gemensam sak i förhållande till överheten. I och med

---

¹¹¹ Gustafsson, 1983, s. 172-176, 180, 188, 191, 207; Carlsson, 1962, s. 70 f.

¹¹² Carlsson, 1973, s. 261.

¹¹³ Carlsson, 1973, s. 333.

¹¹⁴ Mats Dahlkvist, ”Förord”, s. vii-xiii, i Habermas, 2003.

inträdet i denna offentlighet blev man en *medborgare*. Oavsett vilken position man hade i övrigt i samhället blev man här likställd med alla andra medborgare, och var och en hade samma värde i förhållande till varandra och till kung eller stat.¹¹⁵

Här hade man en möjlighet att kliva ur sin roll och i det privata bara vara människa, med allt vad det innebar av socialt umgänge, kulturella aktiviteter, filosofiska reflektioner etc. Faktum är att Habermas menar att brevväxling är ett specifikt litterärt uttryckssätt för den borgerliga intimsfären, och ser 1800-talet som ett brevets århundrade.¹¹⁶ Med andra ord en viktig grogrund för den moderna individen och den personliga identiteten som kontrast till den sociala identiteten: ”Genom att skriva brev utvecklas individen i sin subjektivitet”.¹¹⁷

Skolan, retorik och brevskrivning

Under 1700-talet präglades pedagogikdebatten i Sverige av en önskan om att skolan skulle inriktas mer mot det moderna samhällets krav, vilket för adelns del kretsade kring moderna språk, matematik och samhällsvetenskap, för borgerskapets del naturvetenskap och affärsrelaterade ämnen.¹¹⁸ Den offentliga skolan fortsatte dock i principiellt samma spår som man följt sedan medeltiden, där skolan är en plats för utbildning av präster och andra ämbetsmän.¹¹⁹

Retorikundervisningen bedrevs huvudsakligen inte som ett eget skolämne, utan snarare som en del i ett pedagogiskt program tillsammans med allmänna läs- och skrivövningar, och undervisning i litteratur, teologi och latin.¹²⁰ Stina Hansson menar att det är inom ramen för grammatikundervisning som eleverna framför allt drillades i brevskrivning,¹²¹ vilket ofta skedde med antika författare som framförallt Cicero som förebilder.¹²²

Efter 1807 försvinner retorik undan för undan från skolundervisningen, även om Lena Lötmarker visar att retoriken visserligen finns kvar i läroplanerna fram till 1856, men att den då främst fungerar som verktyg för tolkning av latinska texter, snarare än för produktion.¹²³

---

¹¹⁵ Jostein Gripsrud, *Mediekultur och mediesamhälle*, övers. Sten Andersson, Göteborg 2008, s. 286.

¹¹⁶ Gripsrud, 2008, s. 286; Habermas, 2003, s. 53.

¹¹⁷ Habermas, 2003, s. 53-54.

¹¹⁸ Wilhelm Sjöstrand, *Pedagogikens historia. 1, Från antiken till första världskriget*, Lund 1954, s. 105-114; Stina Hansson, *Salongsretorik: Beata Rosenhane (1638-74), hennes övningsböcker och den klassiska retoriken*, Göteborg 1993, s. 184.

¹¹⁹ Rimm, 2011, s. 68, 189, 239-240; Wilhelm Sjöstrand, *Pedagogikens historia. 3:1, Sverige och de nordiska grannländerna under frihetstiden och gustavianska tiden*, Lund 1961, s. 136 & 288.

¹²⁰ Rimm, 2011, s. 296-297.

¹²¹ Hansson, 2003, s. 39.

¹²² Rimm, 2011, s. 189.

¹²³ Lena Lötmarker, *Krian i förvandling*, Lund 2004, s. 50; Se även Rimm, 2011, s. 16.

Kursplanerna i och med 1807 års skolordning innebär även en anpassning till debatten under 1700-talet, och innebär större möjligheter än tidigare till specialisering och differentiering. Specialisering har dock länge varit möjligt i form av privatundervisning för framförallt adel och förmögna borgare och bönder. Vid sidan av, eller istället för, den offentliga skolgången kunde dessa grupper få undervisning i vad man ansåg vara mer användbara ämnen som just moderna språk, matematik etc., ofta av samma lärare som undervisade i den offentliga skolan. På så sätt kunde man, om man hade råd, få tillgång till en utbildning som ansågs mer passande sina egna målsättningar, exempelvis en karriär inom diplomati eller det militära för adelns del, eller handel för borgerskapets.¹²⁴ Det förefaller således rimligt att anta att just retorik och brevskrivning enligt klassiska mönster var något som mer eller mindre var förbehållet den offentliga skolan.

Vad gäller flickors privatundervisning fanns en svårighet i att en allmän oenighet fanns vad gäller kvinnans plats i samhället, huruvida hon skulle rustas för ett liv i hemmet, eller i yrkeslivet åtminstone som ogift. I den mån flickor faktiskt fick undervisning tenderar den dock ofta, vilket fram emot slutet av 1700-talet ledde till ett visst missnöje, ha begränsats till sällskapslivsrelaterade ämnen såsom franska, musik, dans etc.¹²⁵

---

¹²⁴ Sjöstrand, 1961, s. 166; Wilhelm Sjöstrand, *Pedagogikens historia. 2, Sverige och de nordiska grannländerna till början av 1700-talet*, Lund 1958, s. 333-334; Magnus von Platen, *Privatinformation i skolan*, Umeå 1981, s. 12, 16-18; Sjöstrand, 1961, s. 291.

¹²⁵ Sjöstrand, 1961, s. 206.

Analys

Nedan följer analyser av de fyra brevställarna: Johan Biurmans *En kort doch tydelig brevställare*, Mr. de La Serres *Anvisning til rätta och tydeliga brefs ställande*, Christian Fürchtegott Gellerts *C. F. Gellerts bref, jemte en praktisk afhandling om den goda smaken i bref af samma författare*, samt Ludvig Westerbergs *Den nya handsekreteraren för alla stånd*.

Biurman

Bakgrund

Den första brevställaren att undersöka är Johan Biurmans. Den första delen publicerades 1729, och Stina Hansson har studerat en utgåva från 1731 som också inkluderar den första delen från 1729. Hansson konstaterar att ytterligare utgåvor publicerats i Stockholm 1748 och 1754¹²⁶ Min utgåva är dock av allt att döma publicerad 1739. Författaren själv är en person det är svårt att finna någon information om, vilket också konstateras av Hansson.¹²⁷

Vad gäller brevställaren menar Hansson att den av allt att döma inte är riktad till skolelever, utan till skillnad från majoriteten av de äldre brevställarna snarare än avsedd för livet utanför skolan. Den är i princip att betrakta som en handbok i sekreterarkonst, influerad av den klassiska retoriken med en tyngdpunktförskjutning åt elocutio, även om Biurman själv aldrig använder en klassisk retorisk terminologi. Trots att Hanssons syfte primärt är att studera hur brevställarnas regelverk förhåller sig till den klassiska retorikens dito, finns dock en del slutsatser som är relevanta för min egen undersökning. Hansson noterar exempelvis den i sammanhanget intressant egenheten att formen på Biurmans anförda exempel trots det retoriska arvet inte följer den klassiska retorikens disposition, utan snarare liknar syllogismer.

En annan viktig slutsats Hansson drar är det faktum att Biurman använder sig av principen med modellbrev, som blivit allt vanligare under 1600-talet. Istället för att beskriva hur brev i specifika genrer ska skrivas fokuseras på att ange exempel på hur specifika ärenden kan behandlas. Hansson ser ett samband med den för tiden nya romangenren, i det att brevställaren erbjöd ett visst, om än väldigt begränsat, lektyrvärde. Brevteorins modellbrev hade dock ännu den svagheten att de, tack vare att ingen social ritualisering av det privata livet skett ännu,¹²⁸ i allt väsentligt saknade läsvärde. Denna ritualisering hade på kontinenten redan skett i och med det franska galanteriet, men hade ännu inte nått svensk mark, vilket till

---

¹²⁶ Hansson, 1998, s. 22.

¹²⁷ Hansson, 1998, s. 23.

¹²⁸ Jämför Luhmanns koncept om känslans semantiska kod.

synes är en viktig anledning till att Hansson kategoriserar Biurman tillsammans med hans föregångare som ”äldre svensk brevetteori”.¹²⁹

Generellt

Brevställaren är indelad i tre huvuddelar. I den första behandlas generella aspekter av brevskrivning såsom innehåll, form, formalia, stil, uppdelning av brev i klasser, skiljetecken, samt genomgångar av specifika förhållningsregler för olika typer av brevslag. Den andra delen är en lång genomgång av hur man korrekt anger titlar och *praedicater* (ämbetstitlar) som hör till personer av olika stånd. Den tredje delen är en svensk, fransk, italiensk och latinsk ordlista.

Redan i företalet till Biurmans brevsställare ges en sammanfattning av hans syn på vad som krävs av en god brevskrivare och nyttan av själva brevskrivandet. Precis som malmen i jordens inre är ett naturens verk, förklarar Biurman, som först genom konsten förädlas till metall och kommer mänskligheten till gagn, är det den goda brevskrivarens uppgift att förädla sina av naturen givna gåvor i form av ett gott förnuft, genom studier och övning. Dessa tre aspekter måste alltid följas åt om man ska nå någon som helst skicklighet i brevskrivande. Talande är att Biurman påstår att han skrivit denna brevsställare, inte bara för att undervisa och informera andra, utan även för sin egen övnings skull. Att behärska brevskrivandet är ett sätt att visa sitt förstånd, sinne och natur.¹³⁰

Även om Biurman anger upprätthållandet av vänskap, att betyga ömhet och hjärtelag för sina anförvanter, som viktiga syften med brevskrivandet, framgår tidigt att det primära syftet är av officiös art.

Wil du weta hwad en duger til, så gif noga aktning, om han förståndigt skrifwer, och talar med betänkande. At det är sant, witna deras exempel, som ifrån ringa härkomst, genom behändighet och färdighet, at med dylika syslor umgå, bragt sig til högt och hederligt stånd i werlden, samt genom sin Penna uträttat stora och wiktiga saker, sit Fädernesland til en owärderlig båtnad, nytta och wälfärd.¹³¹

Att kunna skriva brev handlar för Biurman alltså inte huvudsakligen om nöjesskrivning till vänner och bekanta, det handlar om att kunna göra ett gott arbete, att ”angelägnare syslor uti

---

¹²⁹ Hansson, 1998, s. 23-41.

¹³⁰ Biurman, 1739, ”Företal”, s. 1-6.

¹³¹ Biurman, 1739, ”Företal”, s. 3.

Publico förrätta...”¹³², och därigenom förbättra sin professionella och sociala position. Konsten att skriva brev är ett sätt att göra karriär.

Indelning av brev i klasser

Biurman delar i sitt första kapitel in brevlagen i två huvudgrupper: *moraliska*, det vill säga vänskapsbrev etc. som inte rör ”sysslor och affairer”, samt *pragmatiska*, som angår just sysslor och affairer.¹³³ Underavdelningar till moraliska brev är ”visitbrev”, ”besöksbrev”, ”vänskapsbrev”, ”kondoleansbrev”, ”tröstebrev”, ”lyckönskingsbrev”, ”kungörelsebrev”, ”tacksägelsebrev”, ”invitationsbrev”, ”bjudebrev”, ”avskedsbrev” etc.

Underavdelningar till pragmatiska brev är ”ämbetsbrev”, ”attester”, ”reverser”, ”suppliquer” (”böneskrifter”), ”obligationer”, ”advisbrev”, ”passporte”, ”befallningsbrev”, ”klagoskrifter”, ”enskyllningar”, ”wäxel- och cautionsskrifter”, ”creditiver” (”trovärdiga skrifter”), ”qvittenser”, ”promotorialer”, ”recommendationer”, ”intercessioner” (”förböner”) etc.¹³⁴

Form och innehåll

Som antytts i stycket om Biurmans företal, är det i mångt och mycket förnuft, bildning och duglighet som brevskrivaren bör synas besitta. En aspekt av detta, och som Hansson också noterat, är det faktum att brev enligt Biurman ska utformas mer eller mindre som en syllogism, särskilt de moraliska. Detta beskrivs i kapitel två i verkets första del, ett kapitel som behandlar *materialia*, själva innehållet i breven.

Brevets inledning kallas *antecedens*, eller försats, och omfattar själva orsaken till att brevet överhuvudtaget skrivs. Detta följs av *consequentiam ex præmissis*, eller *consequens*. Här anges följderna av *antecedensen*, de skäl man har för sitt *petitium*, sin begäran, som man kan ange i exempelvis böneskrifter eller klagobrev. Har man flera ärenden i samma brev bör vart och ett utformas enligt samma modell, vilka bör kopplas samman med en ”wacker och ordentelig connexion”. Biurman ger ett exempel på ett kondoleansbrev:

[*Causa movens*] Såsom min herres högtärade käre Son N. träffat et fördelaktigt Giftermål med Mademoiselle N. [*Consequens*] Altså har jag aktat, min skyldighet likmätigt, at därtill M.H. gratulera och lyckönska etc.¹³⁵

¹³² Biurman, 1739, ”Företal”, s. 4.

¹³³ Biurman, 1739, s. 2.

¹³⁴ Biurman, 1739, s. 2 Benämningarna inom parentes hämtade ur Biurmans egen ordlista i samma verk.

¹³⁵ Biurman, 1739, s. 4.

Mellan *antecedens*, *consequens* och *petitium* kan man också lägga in *connexiones*, korta sammanbindningar: ”Altså kan jag icke underlåta; ty fordrar min plikt och skyldighet; fördenskul är jag förorsakad, at; fördenskul är min skyldighet likmätigt” etc. Man kan även lägga till andra delar som binder samman *antecedens*, *consequens* och *petitium*, exempelvis *particulis connectendi* (”nämligen”, ”altså”, ”i anseende til”, ”emedan” etc.), olika typer av *rationes*, eller skäl, som man kan ange för att stärka sin poäng (”altså har jag ej kunnat eller bordt, i anseende til de mångfaldiga wälgärningar, som min herre gunstigast behagat mig owärdigan” etc.).¹³⁶ I brev som bara har ett ärende utformas hela brevet som en sådan till synes syllogistisk form, det vill säga ärendet har formen av en logisk slutledning av typen premiss + premiss -> slutsats, men eftersom premisserna tenderar att bygga på social kutym snarare än logiska nödvändigheter är formen snarare entymemisk. Syftet med brevet framställs i den meningen som ett logiskt resultat av omständigheter, snarare än ett infall eller liknande. Skriver man brev som omfattar flera ärenden utformas varje enskilt ärende enligt denna form.

I pragmatiska brev kan andra former användas. I exempelvis juridiska brev kan man använda sig av *narrationes facti* (berättelsen om sakens eller gärningens sammanhang), *jura in thesi* (lagens sats och innehåll angående samma mål) etc.¹³⁷

Stil

I första delens fjärde kapitel behandlar Biurman stil, ett kapitel som begränsas till endast fyra sidor. Han gör en uppdelning av olika typer av stilar, som kan vara antingen *naturalis* eller *artificialis*, där den förra stilen motsvarar en persons naturliga, dagliga tal. Den senare stilen är konstfullt, retoriskt sammansatt och delas in i en rad underavdelningar, exempelvis *philosofisk*, *historisk*, *oratorisk* och *stylus epistolicus*, där den sistnämnda är den stil som bör användas i brev. Den språkliga stil som brevskrivaren ska eftersträva är alltså per definition ett avsteg från dennes naturliga stil.¹³⁸ Biurman låter förstå att till *stylus epistolicus* hör en rad stilnivåer, exempelvis *stylo sublimi seu magnifico*, *humili seu tenui*, *mediocri* etc. Att gå igenom dessa i detalj vill han dock inte göra, utan menar att de kan man bäst lära genom ”idog läsning och flitig öfning”.¹³⁹ Istället presenteras 10 grundregler att förhålla sig till när det gäller stil i brev.

---

¹³⁶ Biurman, 1739, s. 3-6.

¹³⁷ Biurman, 1739, s. 8-9.

¹³⁸ Biurman, 1739, s. 25 f.

¹³⁹ Biurman, 1739, s 26-27.

- Man ska alltid se till att känna till ordens egentliga betydelse och hur de idag brukas.
- Man ska ha kännedom om hur komposition och sammansättning av ”åtskilliga ordasätt, som variera efter Personens kvalitet, som skrifwer, och til den han skrifwer”.
- Stilen ska vara ren och tydlig, modern så att man undviker gammalmodiga och dialektala uttryck.
- Man ska vara sparsam med utländska uttryck, och för långa eller för korta uttryck. Om man måste använda sådana, ska man vara noga med att de förtydligar snarare än krånglar till.
- Stilen ska vara sirligt, väl skickad och anständig. Man ska undvika tautologier, upprepningar, synonymer. Enda undantaget från upprepningar är titulaturer och andra ord som uttrycker ”submission och ärebewisning”. Man ska akta sig för att skriva för högt eller för lågt, utan anpassa stilen till ämnet och mottagaren.
- Stilen ska vara eftertrycklig och skarpsinnig men inte högtravande eller tvungen.
- Stilen ska vara naturlig i så måtto att man undviker onödiga ”constructioner”.
- Perioderna måste sammanbindas med korrekta ”connexioner”.
- Man bör öva sig genom att kopiera brev från ”cancellier och collegier” för att lära sig behärska deras stil.
- Man ska använda skiljetecken korrekt.¹⁴⁰

Vad gäller stil är Biurman konsekvent i förhållande till sina inledande rader om vad som krävs av en brevskrivare. Det handlar inte om att odla en personlig stil, utan om att behärska en etablerad stil. Det naturliga i stilen är begränsat till att man inte ska krångla till det, och stilen ska i allmänhet vara kort, koncis, klar och korrekt, den klassiska retorikens fyra stildygder. Stildygdena är också konsekventa gentemot brevets syllogistiska form, där det gäller att så klart, tydligt, och så väl underbyggt som möjligt, framställa sitt ärende.

Hierarkier

Att veta sin plats är av stor vikt, precis som att veta mottagarens plats. Detta är ett av de centrala budskapen i Biurmans brevställare, vilken i detta avseende fungerar som ett slags uppslagsverk. En brevskrivare måste ta hänsyn till *qualitet* (enligt Biurmans ordlista i betydelsen stånd, värde och beskaffenhet) på både avsändare och mottagare. Det finns rent språkliga koder som hör samman med olika kvaliteter på personerna, och stor vikt fästs vid att brevskrivaren bör behärska den stiltradition Biurman kallar *stylus curiæ*, vilket innebär att brev till personer av specifika kvaliteter ska utformas på specifika sätt med utgångspunkt i mottagarnas titlar.¹⁴¹ Mottagarens titel måste anges på ett korrekt sätt, och faktum är att hela andra delen av Biurmans brevställare, ca. en fjärdedel av verket, är en förteckning över hur olika titlar ska anges. Dessa titlar är indelade i kategorier såsom ”Til Öfwerheten”, ”Til

¹⁴⁰ Biurman, 1739, s. 27-29.

¹⁴¹ Enligt Buirmans ordlista: ”Curialer, äro titlar, som böra brukas efter hwars och ens stånd och värde.”

Kongl. Maj:ts och Rikens Collegier och andra Societeter”, ”Til Högre och Nedrigare Stånds-
personer enskilt” etc. Här finns förtecknat alla tänkbara titlar inom de olika stånden, militära
och civila ämbetsverk etc., som var och en ska anges på ett specifikt sätt. Förknippat med
dessa titlar finns *prædicater* som också de måste anges på ett korrekt sätt och i kombination
med rätt titel och stånd. Till ”öfwerheten jämwäl Adelsståndet” hör prædicater som
”Stormächtigste Allernådigste” (tillkommer endast Konung och Drottning), ”Aller-
Durchlauchstigste och nådigste” (tillkommer endast Kejsare och Kejsarinnor),
”Högwälborne” (tillkommer Grevar och Baroner eller Friherrar) etc. Till ”Andeliga Ståndet
och Prästerskapet” hör prædicater som ”Högwördigste” (tillkommer endast ärkebiskopen),
”Högwördige” (tillkommer endast biskoparna och teologie doktorerna), ”Ädel och Höglärde”
(tillkommer bland annat Professorer vid akademierna och lektorer vid gymnasierna, som inte
är präster) etc.

Överskriften på ett brev exempelvis till kungen ska alltså lyda ”Stormächtigste
Allernådigste Konung”, i den löpande texten ska kungen tilltalas ”Eder Kongl. Maj:t” och
underskriften ska lyda:

Stormächtigste Allernådigste Konung
Eder Kongl. Maj:ts
Allerunderdånigste och troppliktigste
undersåte,
N. N.¹⁴²

Det gäller alltså att fästa stor uppmärksamhet, inte bara vid mottagarens titel, utan också det
prædicat som hör därtill och hur det ska anges i brevet. Konsekvens är givetvis viktigt, och
samma titel och prædicat ska anges på utanskriften, i överskriften och i underskriften. Har
mottagaren flera titlar ska det mest förnåma anges. Skriver man dessutom till en särdeles ”hög
person” ska denne i själva brevet tilltalas ”in abstracto”: ”Eders Kongl. Maj:t” etc. Är
mottagaren hög och förnäm ska man aldrig nämna sig själv före mottagaren även om textens
komposition då blir ansträngd. Så långt som möjligt bör man undvika att upprepa mottagarens
titel, man bör inte bruka pronomen som ”Han”, ”Eder” eller ”I” om mottagaren, om denne är
förnämare eller avsändarens like, såtillvida man inte är nära vänner, och om mottagaren är
särdeles förnäm bör man hellre i brevets slut ange denne i vokativ snarare än genitiv, med
genitivet åt papprets högra sida. I brevets inledning bör man lämna ett tomt utrymme mellan

---

¹⁴² Biurman, 1739, s. 135.

titeln och själva brevet två, tre, fyra fingrar brett eller halva pappret, beroende på mottagarens ställning.¹⁴³

Bortsett från de formella aspekterna av tilltal etc. gäller att i brev till förnåma herrar och gynnare anstränga sig om större vördnad och undergivenhet än i brev till ens likar, likväl som en större sirlighet i skrivsättet. I exempelvis ett Visit- eller besöks- och vänskapsbrev till en förnäm bör man

på det högsta prisa dess åtnjutna nåd, beskydd, godhet, wälgärningar, med mera, samt önska och ödmjukeligen begära vidare och framgent däraf blifwa delaktig: jämwäl skatta sig lyckelig, at på något sätt kunna wisa huru högt han sådan wärderar, och med hwad sorgfällighet han söker bibehålla samma nåd och gunst: fägna sig öfwer dess och Familiens wälgång, samt önska den måtte öka och blifwa stadigwarande, och berömma dess mildhet och godhet mot Clienter, och så vidare.¹⁴⁴

Ett till formen korrekt skrivet brev förutsätter alltså inte bara kunskap och färdighet i formulerandet av ett ärende, det förutsätter också ingående kännedom om och respekt för de institutionella och sociala hierarkierna och kunskap om hur man bör förhålla sig till dessa. Inte minst eftersom interdependenserna framstår som högst begränsade. Att mottagaren orkar bry sig om avsändaren framstår som ren godhet, och något omvänt beroende tycks inte föreligga.

Vänskap

Hur inverkar då detta på de mellanmänskliga relationerna? En inblick i synen på vänskap får vi i genomgången av moraliska brev, där bland annat brev till vänner ingår. Håller man sig inom sin sociala grupp tillåts något som skulle kunna påminna om personlig identitet att skina igenom, om än på ett formaliserat och ”opersonligt” sätt. Några unika känslor, perspektiv på världen, åsikter etc. är det inte fråga om. Snarare handlar det om att betyga sin vänskap och tillgivenhet, förklara sig villig att utföra tjänster, beklaga sig över att vännen inte skickat brev tillräckligt ofta, berömma mottagarens välgärningar och hövlighet, fråga om rykten om äktenskap, befordringar eller liknande är sanna etc.¹⁴⁵ Den vänskap som antas kunna ta sig uttryck är i praktiken av ett ”socialt” slag, och den personliga identiteten som kan lyftas fram är mer eller mindre densamma som den sociala, om än med skillnaden att hänsyn till de sociala hierarkierna inte behöver beaktas på samma sätt, och en mer personlig ton kan hållas. Men det som diskuteras är inte särskilt ”personligt” i modern mening, utan handlar mer eller

---

¹⁴³ Biurman, 1739, s. 17.

¹⁴⁴ Biurman, 1739, s. 41-42.

¹⁴⁵ Biurman, 1739, s. 41.

mindre om publika frågor, men inom det privata sfär.¹⁴⁶ Kopplingen till vad som i mitt teoriavsnitt beskrivs som en äldre typ av individsyn begränsad till den sociala identiteten framstår som uppenbar. Biurman skriver också i sin inledning till avsnittet om moraliska brev, att visit- besök- och vänskapsbrev är sådana brev där man kort och gott betygar sin vänskap och tillgivenhet,¹⁴⁷ och kan då närmast beskrivas som deliberativa. Man argumenterar för sin vänskap. Vänskapen framstår som något av ett självändamål: man är vänner för vänskapens skull, och brev mellan vänner handlar om att bevisa hur trogna varandra man är, i praktiken genom att hävda att man är det. Några mer personliga detaljer behöver man inte nödvändigtvis vara intresserad av, annat än nämnda större tilldragelser såsom äktenskap etc. Vad som skulle kunna peka på någon form av personlig identitet är i praktiken här alltså begränsat till en varmare ton. Erkännande av nivåskillnaden mellan avsändare och mottagare, en större sirlighet och hövlighet, undergivenhet och vördnad måste iaktas, men likväl handlar det om vänskapliga brev. Vänskap blir i ganska hög grad ett stilistiskt och innehållsmässigt *modus* i breven, snarare än ett särskilt personligt förhållande, vilket skulle kunna förklara att vänskapliga brev kan skickas till personer ur ett socioekonomiskt skikt där man själv inte hör hemma. Vänskap blir en form av parallellt system, eller vad man vill kalla det, som fortfarande beaktar gängse sociala normer, men där man på individnivå kan ingå ett slags pakt som binder samman individer på ett sätt som inte nödvändigtvis följer logiskt av hierarkiska förhållanden.

Implicerad läsare

Vad finns då för tänkbara läsare av Biurmans brevställare? Tidsmässigt sammanfaller verkets publicering med en period Carlsson beskriver som präglad av ståndsnivellering och ökade möjligheter till ämbeten inom det civila för ofrälse, perioden 1730–1760. En ny tänkbar marknad för denna typ av brevställare tycks alltså ha öppnats upp; ofrälse män med ambition att göra karriär exempelvis inom civila ämbetsverk, en möjlighet som dykt upp i princip tack vare en brist på de adelsmän som normalt sett hade monopol på dessa positioner.¹⁴⁸ Att Biurman har denna publik för ögonen förefaller rimligt, med tanke på tidpunkten för publicering och Biurmans syn på brevskrivarkonstens yttersta syfte. Att det inte är den i

---

¹⁴⁶ Biurman, 1739, s. 40-41. Med förbehåll för det lätt anakronistiska i att tala om en privat sfär under tidigt 1700-tal.

¹⁴⁷ Biurman, 1739, s. 41.

¹⁴⁸ En brist som kom sig av det faktum att Sverige under storhetstiden varit indraget i långa krig vilket lett till att många adelsmän helt enkelt mist livet, i sin tur en naturlig baksida av den bland adeln vanliga traditionen att göra karriär som officerare. Nämnda krig innebar att stormakten Sverige krävt en allt mer omfattande administration. Se exempelvis Carlsson, 1973, s. 238 ff.

ämbetsverken redan etablerade adeln som är den primära publiken kan antas, dels eftersom dessa genom privilegielagstiftningen inte hade samma behov av att visa sin duglighet på samma sätt som de ofrälse. Dels eftersom detta mer eller mindre utesluts av Biurman själv.

Den Andra Delen innehåller en fullkomlig Titular-Bok, hwaruti först de Praedicater, som uti Titlarna brukas til höga Öfwerheten, höglofliga Adelen, Wördiga Prästerskapet, samt lofliga Borgare-Ståndet och Fruentimmer, jämte förklaring och efferrättelse om de främmande ord och Praedicater, som anföras. Därefter utföres hela Titelen, som den bör stå öfwer, under och på utanskriften, til Öfwerheten, Kongl. Maj:ts och Riksens Collegier, Hof-Staten, Militair-och Civil-Ståndet, samt Prästerskapet. Hwarwid man, med all möjelig flit, sökt at erhålla de Öfwerskrifter och Titlar, som mäst och öfwer alt äro brukeliga til alla Collegier och Domstolar, icke egenteligen, som det ena Collegium skrifwer til det andra, eller höga Öfwerheten och store herre, dem, eller enskildte Personer tilskrifwa; utan förnämligast, som Private sökande Personer det i sina skrifter allmänt göra[.]¹⁴⁹

Brevställaren ger alltså i princip ingen inblick i hur höga överheten, adeln, prästerskapet etc. kommunicerar med varandra, utan hur man skriver *till* dessa. Vidare, i genomgången av *Visit- eller Besök- och Wänskap-bref* redogör Biurman för hur man bör skriva till sina likar eller till förnämare. Hur man går till väga när man skriver till ”lägre” diskuteras över huvud taget inte, vilket antyder att det inte är så noga hur skriver man till dessa.¹⁵⁰

Däremot kan man tänka sig att det med anledning av det faktum att det var vanligt att framförallt adeln antogs till universiteten trots brister vad gäller deltagande i offentlig skolgång, i detta verket finns en del lärdom vad gäller retorik och brevskrivande som även en förment välutbildad adel helt enkelt undsluppit. Det förefaller alltså tänkbart att det i praktiken även fanns en adlig publik som behöver komplettera vissa bildningsmässiga luckor.

Roller - Identitet

Eftersom det hos Biurman, som redan konstaterats, inte ges något särskilt utrymme för något som kan liknas vid en personlig identitet, är de sociologiska teorierna såsom de beskrivits i teoriavsnittet svåra att förbehållslöst appliceras på denna brevställare. Det finns helt enkelt ingen plats för en personlig identitet som kontrasterar mot en social identitet. Den sociala identiteten är i praktiken det enda som är relevant. I enlighet med Bagge och Liliequist, samt Luhmanns slutsatser om hjärtats semantiks framväxt, kan man dock säga att det naturligtvis *existerar* en personlig identitet: varje individ har ett ”inre” som inte nödvändigtvis motsvarar

---

¹⁴⁹ Biurman, 1739, ”Företal”, s. 7-8.

¹⁵⁰ Biurman, 1739, s. 41.

den sociala identiteten, med egna tankar och önskningar etc. Men detta inre är i allt väsentligt inte relevant, åtminstone rent kommunikativt.

Däremot vill jag ändå mena att Goffmans iakttagelser om det sociala samspelet är relevanta i sammanhanget. Som konstaterats menar Goffman att det sociala rollspelet har en viktig funktion vad gäller individens sociala avancemang i samhället. Slår vi samman detta konstaterande med Biurmans företal där han påpekar att ett behärskande av brevkonsten är ett sätt att ”bringa sig till högt och hederligt stånd i världen” förefaller det naturligt att Biurmans brevställare åtminstone delvis medvetet syftar till att fungera som ett socialt och yrkesmässigt karriärverktyg. Det förefaller också uppenbart att strategin är ett behärskande av det sociala spelet. Biurmans mönsterbrev lämnar inte något större utrymme åt avsändaren att skriva efter eget huvud. Istället fokuseras där på mycket av det som enligt Goffman är intressant för andra individer när en person ger sig i kast med social interaktion; ”de kommer att vara intresserade av hans allmänna socio-ekonomiska ställning, hans uppfattning om sig själv, hans attityd till dem, hans kompetens, pålitlighet, osv”.¹⁵¹ Brevställaren kan alltså sägas spegla normerna i en kontext, där brevskrivaren genom sitt sociala rollspel i brevet förväntas anpassa sig till dessa genom att presentera relevanta ”fakta” om sig själv.

Det handlar alltså om att behärska den roll som är förknippad med den man socialt sett *är*, och hur man utifrån denna roll förväntas agera i förhållande till andra roller. Att man agerar utifrån en förväntan understryks också av de exempel på *connexions* Biurman ger, de små sammanbindningar man kan lägga in mellan exempelvis *antecedens* och *consequens*, som ju alla är av typen ”ty fordrar min plikt och skyldighet; fördenskul är jag förorsakad, at; fördenskul är min skyldighet likmätigt” etc. Dessa *connexions* kan av allt att döma användas i *complimenter* så väl som i *pragmatiska* brev, vilket pekar på hur exempelvis vänskapliga brev är att betrakta som ett rollspel som styrs av plikter och regler, snarare än av spontanitet och individuella infall. Att vara en vän är att behärska de regler som vänskapen påbjuder.

I och med att avsändaren alltså tillskriver sig själv en roll och samtidigt tillskriver mottagaren en roll genom titulatur, tilltal, komplimanger som är lämpliga gentemot en person av en given rang etc., så definierar avsändaren också situationen genom att slå fast det inbördes förhållandet, sätta tonen etc. I och med detta blir det tydligt för mottagaren vilken typ av respons som är lämplig eftersom denna nu är klar över sitt förhållande till avsändaren.

Mottagaren har alltså i praktiken att lita på att avsändarens definition av situationen är korrekt och agera därefter, med de rättigheter och skyldigheter som därmed är förknippade.

---

¹⁵¹ Goffman, 2007, s. 11.

Ur detta perspektiv är det viktigt att också poängtera att Biurman lägger stor vikt vid att artigheterna och hedersbetygelserna gentemot mottagaren inte får vara överdrivna utan måste vara noggrant anpassade efter just mottagarens ”värde”. Givetvis kan det finnas flera orsaker till detta, exempelvis att man inte vill framstå som att man kryper för mottagaren, men i enlighet med vad som konstaterats ovan kan det finnas en strategisk poäng i att tydligt visa mottagaren att man är väl medveten om begränsningarna i värdet hos sin mottagare och på så sätt i förlängningen definiera vad mottagaren själv har för skyldigheter gentemot avsändaren. Att exempelvis i en affärsrelation definiera en situation där avsändaren försätter sig själv i ett allt för asymmetriskt maktförhållande till mottagaren skulle sannolikt vara till nackdel för avsändaren.

Avsändaren hos Biurman förutsätts i mönsterbrev i regel vara socialt underlägsen mottagaren, vilket skulle kunna ställa till en del problem, eftersom det svårigen kan vara på något annat sätt än att det är just avsändaren som faktiskt definierar situationen, vilket i sin tur skulle kunna anses vara ett slags makthandling. Goffman beskriver hur yrkesutövare kan ställas inför problem när det gäller att definiera situationer där man själv ”har en lägre socio-ekonomisk status än klienten eller kunden”. Exempelvis är det viktigt för en servitris att kunna använda sig av vissa strategier för att på ett bestämt men artigt sätt ta kontroll över olika situationer med sina gäster.¹⁵² Hos Biurman får problemet en ”naturlig” lösning eftersom den dispositionsmodell Biurman ställer upp som grund för alla typer av brev ju bygger på ett slags syllogistisk modell, där man snabbt kommer till saken och motiverar brevet med att en skyldighet eller plikt åligger en etc. Att man så att säga haft ”fräckheten” att skriva till en högre stående person och således också tagit sig friheten att definiera en situation får således omedelbart sin förklaring i och med att man i brevets inledning ger skälet till att man så gjort, och detta skälet får anses rättfärdiga ärendet. I just de pragmatiska breven är detta i sig mer eller mindre tillräckligt, men i de moraliska breven, de brev som rör mer eller mindre rent sociala ärenden, är detta något problematiskt, och Biurman rekommenderar att man i vissa fall ursäktar sig att man tar sig friheten att skriva till en sådan förnäm herre:

Eders Ex. höga anseende och stånd, samt högstwiigtiga ämbetes syslor, borde wäl afhålla mig, at falla beswärlig med denna min underdån ödmjuka skrifwelse och anföring; men i förtröstan av af den nåd, hwarmed E. Ex. omfattar alla nödlidande, och mig enskildt, genom mångfaldiga oskattbara wälgerningar, äro betygade, fördristar jag mig uti lika underdån-ödmjukhet föredraga...¹⁵³

---

¹⁵² Goffman, 2007, s. 19.

¹⁵³ Biurman, 1739, s. 19.

Den av Biurman förespråkade formen av brevet, liknande den logiska syllogismen, kan också ses som rationell med tanke på att den implicerade brevskrivaren skriver, så att säga, uppåt i hierarkin, där ett allt för långdraget ärende riskerar att trötta ut mottagaren och göra brevskrivaren en otjänst.¹⁵⁴ Några större utsvävningar finns inte utrymme för, istället bör man hålla sig till saken och framställa sitt ärende så koncist, klart och tydligt som möjligt. Avsändaren antas göra sin plikt, och inte komma med någon orättmätig begäran i rent oförstånd. Är man däremot på samma socio-ekonomiska nivå som mottagaren, kan stilen vara mer avslappnad, till och med skämtsam. Är mottagaren av högre rang gäller varierande grad av vördnad och sirlighet, samt korrekt bruk av *curialer*, allt efter mottagarens rang och avsändarens förhållande till denne.

Slutsatser Biurman

Biurmans brevställare är som konstaterats problematisk att diskutera utifrån koncept som subjektivitet och personligt brevskrivande helt enkelt eftersom något sådant inte kommer i fråga. Den sociala identiteten, vilken i princip helt och hållet är baserad på den socioekonomiska positionen, är det enda relevanta. De övre ståndens högre värde poängteras på en rad olika sätt, och den myckna energi Biurman ägnar åt att lära ut korrekt angivelse av rang, titlar etc. vittnar om hur central den socioekonomiska skiktningen är för brevskrivandet. Detta förstärks och kopplas samman med de övre ståndens högre *qualitet* genom de adjektiv, praedicater etc. som används; ju högre rang, desto högre värde. Tonen i breven är kopplad till detta rangsystem, och ju större avstånd inom rangsystemet, desto större försiktighet, artighet och vördnad måste visas, och motsvarande hänsyn till mottagaren måste tas när det gäller brevens form.

Det lämnas lite utrymme åt improviserande, originalitet eller variation inom detta system, vilket understryks av kardinaldygder som flitighet, duglighet och förstånd. Detta kan givetvis ses i relation till arvet från den klassiska retoriken, och det sätt på vilket retorikutbildningen såg ut i skolorna fram till 1800-talet, det vill säga genom exempelvis imitation av de antika, absoluta idealen. Att det rör sig om en kontext präglad av en kollektivistisk retorisk kommunikationsmodell som ligger till grund för Biurmans verk framstår som klart.

Snarare än att tala om råd och tips för brevskrivning, kan man konstatera att Biurman presenterar de spelregler en brevskrivare har att förhålla sig till, eller kanske snarare, följa. En tydlig gränsdragning kan göras mellan personer av ”värde”, dit ”högre och nedrigare”

---

¹⁵⁴ Biurman, 1739, s. 17.

ståndspersoner räknas, om än med stora inbördes skillnader i rang, och övriga, som står utanför och måste anpassa sig efter de normer som råder inom detta system. Men just därför blir Biurmans brevställare en intressant utgångspunkt för min frågeställning, eftersom den kan sägas fungera som ett slags nollpunkt vad gäller subjektivt brevskrivande.

Utifrån den tanken är det dock intressant att den historiska situationen i Sverige vid publiceringen av Biurmans brevställare öppnar upp för att saker är på väg att förändras, och att denna brevställare kan ses som ett sätt för socioekonomiska uppåtsträvare, dvs. personer som genom ”behändighet och färdighet” eftersträvar ett högt och hederligt stånd och vill veta mer än ”menige hopen, att utmana situationen och kommunicera på den etablerade elitens villkor. Trots att den socioekonomiska positionen är det centrala och i princip det enda intressanta, finns tack vare bristen på frälse ämbetsmän en möjlighet för ofrälse att etablera sig.

I kombination med behärskandet av de formella reglerna för brevets komposition kan brevskrivaren så att säga resa sig ur sina egna led, och visa sig kompetent i sin kommunikation med överheten. Lyckas man som ofrälse visa sig tillräckligt skicklig i brevskrivandets konst har man möjlighet till socialt avancemang. Och det finns något paradoxalt i tanken att allt som i sammanhanget betyder något är relaterat till ens socioekonomiska situation, samtidigt som man uppenbarligen trots brist på socioekonomiskt anseende ändå anses kunna briljera genom kunskap om de kommunikativa normer som är baserade på just detta system. En relaterad paradox uppstår också i och med möjligheten för ofrälse att över huvud taget kunna etablera sig på en arena normalt sett förbehållen frälset, genom att via brevskrivande visa sig dugliga, vilket i praktiken skulle innebära att ett bärande argument för det rådande socioekonomiska systemet tappar sin relevans, nämligen tanken om de frälsets naturliga överlägsenhet.

Det är också inte för inte som Biurmans brevställare publiceras just vid en tidpunkt då adeln faktiskt tappar mark gentemot lägre grupper. Utifrån Elias civilisationsteori kan vi se Biurmans tilltag som just ett ”planmässigt ingrepp i det sociala nätverket och de psykiska betingelserna”, vars möjlighet erbjudits av ”sammanflätningens blinda spel” och Biurmans genom egen övning erhållna ”kännedom om spelets oplanerade inneboende lagbundenhet”.¹⁵⁵ Trots att det system Biurman presenterar i princip inte ger några möjligheter till subjektivt skrivande och därmed ingen direkt utmaning av de rådande normerna, rör han ändå om i

---

¹⁵⁵ Elias, 1991, s. 288.

grytan i den meningen att han i praktiken tycks ge en instruktion i ståndscirkulation, vilket i sig innebär ett urholkande av de gudomliga bud som ligger till grund för systemet.

De la Serre

Bakgrund

Jean Puget de la Serres brevställare *Anvisning til rätta och tydeliga brefs ställande*¹⁵⁶ publicerades i svensk översättning 1755, och är enligt Hansson den första brevställare på svenska som uttrycker de nya galanta aristokratiska ideal som formerats i Frankrike under 1600-talet, och som efterfrågades av aristokratiska och aristokratiskt ”sinnade” grupper.¹⁵⁷ När boken ursprungligen författades på originalspråk är oklart, men sannolikt redan före 1641, och den utgör således en tidig formulering av den franska galanta stilen innan dess fulländning runt 1660. Denna tidighet märks enligt Hansson framförallt genom att här inte finns någon opposition mot lärdom, vilket annars är utmärkande för den ”mogna” galanta traditionen där lärdom och den eftersträlvade världsvanan anses utgöra något av en dikotomi. I enlighet med den av Fischer poängterade uppdelningen mellan retorik i form av teoretiskt system, och retorik i form av vältalighet, finns här liksom i den galanta traditionen i stort ett avståndstagande från den förra, samtidigt som den klassiska retoriska praktiken ligger till grund för de la Serres egna exempelbrev. Vidare innebär de la Serres indelning av brevslag i *sentiment*, känsloläge, snarare än genre, ett steg i riktning mot reducerandet av retoriken till en stillära eftersom retorikens regler inte längre är tillämpbara på själva uppbyggnaden av brev. Indelningen efter *sentiment* istället för genre menar Hansson innebär ett övergivande av ett system för officiella roller till fördel för ett system av sociala.¹⁵⁸

Däremot menar Hansson att detta verk är för tidigt skrivet för att vara representativt för den kritik av retoriken som precis som kritiken av lärdom var typisk för franskt 1600- och 1700-tal. I det avseendet anser Hansson att de la Serre snarare ligger i linje med svensk borgerlighet under 1700-talet än modern fransk galant tradition.¹⁵⁹

Generellt

Översättaren, en icke namngiven person med initialerna S. G., förklarar i den korta inledningen att översättningen riktar sig till ”de enfaldigare och i dylika saker mindre öfwade”, och hur de ska få ”en idé om huru de wid förekommande tillfällen så må kunna affatta deras Bref, at de i talesätt och anständighet icke förgå sig”.¹⁶⁰ Det franska originalet innehåller en samling exempelbrev som dock utelämnats av översättaren, eftersom

---

¹⁵⁶ Mr. de La Serre, *Anvisning til rätta och tydeliga brefs ställande. Af fransöskan öfversatt*, Stockholm 1755.

¹⁵⁷ Hansson, 1988, s. 42 & 46.

¹⁵⁸ Hansson, 1988, s. 238-239.

¹⁵⁹ Hansson, 1988, s. 42-63.

¹⁶⁰ de la Serre, 1755, s. 1.

exempelbrev på svenska redan finns tillgängliga, ”allom bekante”, och att man därför riskerar att göra sig själv till åtlöje¹⁶¹ genom att ordagrant följa dessa. Istället bör man lära sig några allmänna regler, så att man lätt kan anpassa stilen efter saken.¹⁶²

Att behärska brevskrivning är av stor vikt, konstaterar de la Serre, eftersom alla förr eller senare behöver skriva brev, och konsten är att skriva *behagliga* brev, vilket de flesta inte behärskar. Och för att skriva behagliga brev behöver man iaktta två ting: innehåll och form.¹⁶³

Avsnittet om *materie*, brevens innehåll, upptar nästan hela verket, 44 av 62 sidor. De la Serre delar in brev i två huvudgrupper, *affaires* och *compliments*, samma uppdelning som Biurman gör. Till skillnad från Biurmans indelning där de *pragmatiska* breven har en yrkesrelaterad prägel och de *moraliska* breven rör mer eller mindre sociala ärenden, finns hos de la Serre inte samma tydliga uppdelning mellan yrkesrelaterat och socialt. *Affaires* rör här istället ”viktiga saker”¹⁶⁴ såsom rådgivande brev,¹⁶⁵ straffande brev,¹⁶⁶ befallande brev,¹⁶⁷ rekommendationsbrev,¹⁶⁸ ursäktande brev,¹⁶⁹ etc., kort och gott brev där man har ett konkret ärende. *Compliments*, eller ”höfligheters betygande” däremot syftar primärt till att upprätta och underhålla vänskaper,¹⁷⁰ såsom *insinuerande brev* (när man vill upprätta vänskap med någon),¹⁷¹ *visitbrev* (som syftar till att underhålla vänskap medan vännen är fysiskt frånvarande),¹⁷² *tröstebrev*,¹⁷³ *lyckönskningsbrev*,¹⁷⁴ etc., alltså mer eller mindre renodlade artigheter. Detta innebär givetvis inte att *affaires* hos de la Serre utesluter yrkesrelaterade ärenden, men något sådant fokus finns inte. Fokus ligger istället på sociala relationer generellt, även om det många gånger finns en dragning specifikt åt mer nära, vänskapliga relationer.¹⁷⁵ Nedtoningen av genreindelningen och ett fokus snarare på indelning efter ton är ju enligt Hansson något typiskt för den franska galanta brevtraditionen, och att det handlar om

---

¹⁶¹ Vilket torde vara sant om man utgår från exempelbrev i åtminstone en av de engelska översättningarna av de la Serres mönsterbrevsamling, Jean Puget de La Serre, *The secretary in fashion* [...]/ övers. John Massinger, London 1640. [Elektronisk resurs], exempelvis s. 16, där brevskrivaren ursäktar sin uteblivna korrespondens till vännen: ”I Would I were left handed, that I might acquit my selfe of the Service I owe you, being unfortunately lame of the right hand...”.

¹⁶² de la Serre, 1755, s. 2.

¹⁶³ de la Serre, 1755, s. 3-4.

¹⁶⁴ de la Serre, 1755, s. 5.

¹⁶⁵ de la Serre, 1755, s. 7.

¹⁶⁶ de la Serre, 1755, s. 11.

¹⁶⁷ de la Serre, 1755, s. 15.

¹⁶⁸ de la Serre, 1755, s. 19.

¹⁶⁹ de la Serre, 1755, s. 27.

¹⁷⁰ de la Serre, 1755, s. 4 & 30.

¹⁷¹ de la Serre, 1755, s. 30-32.

¹⁷² de la Serre, 1755, s. 32-34.

¹⁷³ de la Serre, 1755, s. 37-42.

¹⁷⁴ de la Serre, 1755, s. 34-37.

¹⁷⁵ Detta är desto tydligare i ovan nämnda engelska översättning, där brevskrivning primärt framställs som ett sätt att underhålla vänskap i samhällets övre skikt.

just en aristokratiskt inriktad brevställare antyds också av det faktum att inget fokus finns på yrkeslivet.¹⁷⁶

En grundregel är att ett brev kan innehålla allt som ett samtal ansikte mot ansikte kan innehålla; allt man kan säga till en vän närvarande, kan man skriva till en vän frånvarande. En viss försiktighet är dock lämpligt eftersom brev lätt hamnar i orätta händer.¹⁷⁷ Detta är den enda generella regel de la Serre anger, resterande 42 sidor av avsnittet ägnas åt att diskutera vart och ett av de olika brevlagen, totalt 17 slag. Detaljer kring varje slag kan här inte ges, men aspekter av olika brevlags *materie* diskuteras mer utförligt nedan.

Form

Den faktiska utformningen av breven, vad gäller disposition och stil, är av allt att döma inte centralt för de la Serre, och genomgången av detta är begränsat till verkets sista tolv sidor. Här beskrivs brevets olika delar, stil eller skrivart, samt den fysiska hopvikningen av brev.

Gemensamt för alla brev är att de ska innehålla en utanskrift, en överskrift och en underskrift. Reglerna för dessa är också alltid desamma. Utanskriften skrivs på brevet när det är hopvikt, och här ska anges namn och titel på mottagaren, samt dennes vistelseort. Korrekt titel måste anges, annars blir mottagaren kallsinnig mot brevet. Antalet titlar är dock enligt de la Serre så många och olika att inga regler kan anges. Istället hänvisas läsaren till de konventioner som gäller till vardags. Denna detalj säger potentiellt något om den tänkta målgruppen, om man betänker att Biurmans läsare inte förutsätts behärska dessa konventioner. Man kan alltså anta att de la Serres tänkta målgrupp på ett helt annat sätt än Biurmans tillhör den sociala sfär där de potentiella mottagarna befinner sig. En viktig regel som *kan* anges är dock att man bör lämna ett mellanrum mellan första och andra raden om man skriver till en förnäm person, för att visa respekt. Ju längre mellanrum, desto mer respekt.¹⁷⁸

Överskriften sätts överst i själva brevet, och även här ska man använda sig av de titlar och mellanrum som används i utanskriften. Mellanrummet ska placeras mellan överskriften och själva brevet, men skriver man till en underordnad, som ett barn eller tjänstefolk, kan man gott börja brevet på samma rad. Mottagarens namn ska endast anges i överskriften om den är en person av ”ringa Condition”, exempelvis om en förnäm skriver till en hantverkare. I själva brevet ska återigen titlar anges korrekt, om än mindre omständligt, exempelvis ”hr. Grefwe

---

¹⁷⁶ Hansson, 1993, s. 112.

¹⁷⁷ de la Serre, 1755, s. 3-4.

¹⁷⁸ de la Serre, 1755, s. 49-50.

och General Major” till en person av högre stånd, eller ”högtärade herre” till en person av ”sämre” stånd.¹⁷⁹

Underskriften anges sist i brevet och även här är utformningen beroende av hur stor respekt mot mottagaren som ska visas. Till höga personer ska den stå längst ner till höger och lyda ”Aldraödmjukaste N.N.”, ”Ödmjukaste Tjenare N.N.” eller liknande, annars räcker det med underskrift med ”medelmåttig Distance” från själva brevet, lydande ”hørsammaste”, ”hørsamme”, ”tjänstwillige tjenare N.N.” eller liknande. Skriver man till underordnade kan underskriften placeras på samma rad som sista i brevet och lyda ”eder beredwillige”, ”eder benägne N.N.” eller liknande. Är avsändare och mottagare släkt, men av olika stånd, är det klädsamt om den förnämre i inledningen av brevet anger graden av släktskap, medan den lägre i sitt brev först bör påtala detta i underskriften.¹⁸⁰ Rimligen en följd av att titel går före släkt, och att påtalande av släktskap skulle innebära ett slags förbigående av rang, ett otillbörligt ”jämställande” som det är upp till den förnämre att förära den andre med eller inte. Återigen kan vi dra oss till minnes Goffmans ord om den potentiella faran med att egenmäktigt definiera en situation på ett sätt som kan misshaga mottagaren. I detta avseendet har alltså den förnämre, som ju har större retorisk frihet tack vare sin högre status, möjlighet att ”klädsamt” göra ett sådan jämställande.

Så långt brevets delar som alltid förekommer och som alltid följer samma principer. Tre delar är däremot mer varierade, och det är *exordium*, *discourse* och slutet. *Exordium* är själva brevets inledning och består vanligtvis av några hövligheter för att vinna välvilja från mottagaren, samt något kort om vad man har för ärende. *Exordium* skriver man dock bara om man har möjlighet att ta ut svängarna och om man skriver om något viktigt. I annat fall går man rakt på *discourse*, där man beskriver sitt ärende. Här behöver ingen särskild ordning användas utan man beskriver saker och ting utifrån det ämne som behandlas och i den ordning man själv finner lämplig. Rimligtvis är det underförstått att den föregående genomgången av *materia* här ska vara vägledande. Och i själva slutet är det brukligt att man betygar mottagaren sin tillgivenhet och önskar denne välgång.¹⁸¹

Stil

Stil behandlas kortfattat av de la Serre, som en underavdelning till form. Det finns ingen speciell stil förknippad med brevskrivning, ingen *stylus epistolicus* som hittas hos Buirman.

---

¹⁷⁹ de la Serre, 1755, s. 51-53.

¹⁸⁰ de la Serre, 1755, s. 53-55.

¹⁸¹ de la Serre, 1755, s. 55-57.

Stilen ska istället vara otvungen och så lite som möjligt skilja sig från det dagliga talet. Oratoriska figurer, starka uttryck av förundran och rörelse, ethopoeia och prosopopeia, liksom långa perioder, bör man inte använda sig av. Saknar man dock något substantiellt att skriva om i *complimenter* kan man bemöda sig om en ”prydelig skrifart”.¹⁸²

Anständighet är viktigt, och man måste se till att det man skriver är passande för ärendet, tiden och platsen, brevets mottagare, den man eventuellt skriver om samt sin egen person. Personanpassning är viktigt eftersom det som anses anständigt till en person kan anses opassande till en annan. Exempelvis kan något som sägs eller skrivs av en ”gammal eller myndig man” vara artigt, samtidigt som det skulle verka löjligt om en yngling eller ”en af ringa Condition” yttrar det. Och givetvis skriver man annorlunda till en militär än till en kvinna. Här måste man vägledas av klokhet för att inte riskera att andra ska roa sig på ens bekostnad.¹⁸³ Återigen kan vi här se en gammalmodig, efter yttre attribut kategoriserande individsyn, i enlighet med Hansson påtalande av att brevslagens indelning efter sentiment snarare än genre pekar mot en inriktning mot sociala roller.¹⁸⁴ Den klassiska retoriken som kommunikationsmodell är fortfarande högst relevant.

Korthet rekommenderas. Men samtidigt är det viktigt att breven varken är för långa eller för korta. Snarare måste de anpassas efter ämnet man skriver om, vilket i sig ibland kan inskränkas eller utvidgas. Upprepningar och tautologier bör undvikas likväl som att utelämna något relevant. Långa brev i vilka ”någon Wettenskap eller Lärosats” avhandlas, menar de la Serre, förtjänar att kallas böcker snarare än brev.¹⁸⁵

De ord och uttryck man använder ska vara så rena, tydliga och lättförståeliga som möjligt. Tvetydiga uttryck bör undvikas för att inte breven ska kunna missförstås, men tydligheten i uttrycken bör anpassas efter mottagarens förstånd. Handstilen måste vara så fin och ren (utan plumpar) som möjligt, sirlig, lättläst och behaglig. Brevets materiella dimension lyfts fram genom att brevpappret bör vara anpassat efter ämnet, exempelvis kan en bröllopsinbjudan vara förgylld, och en notifikation om dödsfall svart. Sist men inte minst bör brevet vara nätt och vackert hopvikt och förseglat så, att inget av innehållet kan läsas när det är hopvikt, och att brevet inte går sönder när det öppnas. Skriver man till en förnäm person bör dessutom ett kuvert användas. Försegling ska ske med lack, rött till vardags, svart vid sorgliga tillfällen.¹⁸⁶

---

¹⁸² de la Serre, 1755, s. 57.

¹⁸³ de la Serre, 1755, s. 58-59.

¹⁸⁴ Se ovan, s. 47.

¹⁸⁵ de la Serre, 1755, s. 59-60.

¹⁸⁶ de la Serre, 1755, s. 61-62.

Hierarkier

Precis som Biurman menar de la Serre att det är viktigt att ta hänsyn till mottagarens sociala status. Titlar måste anges på ett korrekt sätt både på utanskriften, överskriften och i själva brevet, och det går givetvis inte att tilltala en person av högre rang på samma sätt som en person av lägre.¹⁸⁷ Att ange en titel inkorrekt är inte bara ett formellt fel, det gör mottagaren ”kallsinnig” mot brevet. Det finns dock inga speciella regler för hur titlar ska anges i breven, utan man bör förhålla sig till dem som man gör vid andra tillfällen. Mottagarens namn bör, som redan nämnts, inte skrivas ut i överskriften, om inte mottagaren är en ”ringa” person.¹⁸⁸ Ett sätt att poängtera förhållandet i social rang är avståndet mellan dels första raden och andra raden i utanskriften, dels avståndet mellan överskriften och resten av texten i själva brevet. Ju större respekt som bör visas mottagaren, desto större avstånd. Vill man däremot visa att man är överlägsen mottagaren, kan man påbörja själva brevet på samma rad som överskriften.¹⁸⁹ Skillnader i rang och status tar sig också uttryck i tonen i breven: i exempelvis rådgivande brev till personer av högre status är det viktigt att poängtera att mottagaren givetvis själv bäst avgör om de råd man ger ska följas eller ej, råd som man noggrant argumenterar för. Är mottagaren däremot av lägre status behöver ingen utförlig argumentation anges, utan det räcker att uppmana mottagaren att följa råden, samt påtala risken att olägenhet kan inträffa om de inte följs.¹⁹⁰

Inför Gud och Naturen är dock alla människor lika. Har vännen drabbats av en stor sorg bör man uppmana denne att stålsätta sig, och påtala ”at det intet är billigt at begära, det Naturen för hans skul skal ändra sit lopp, och frisäja honom från lydnad af de lagar dem hela werlden är underkastad: när det onda ej står att hjälpa, gör man det ännu värre genom omätelig sorg [...] At han bör påminna sig, det han är en Christen, och således skyldig at utan ogenhet underkasta sig Guds wilja”.¹⁹¹ Symptomatiskt nog är det endast inför högre makter som någon form av jämlikhet människorna emellan får symboliskt utrymme. Även om man hos den franske de la Serre givetvis inte kan tala om någon protestantisk ”Hustavla” är fortfarande en av Gud instiftad hierarkisk ordning av största betydelse för de normer som styr brevskrivandet.

---

¹⁸⁷ de la Serre, 1755, s. 10-11, 18-19, 28-29 & 58.

¹⁸⁸ de la Serre, 1755, s. 49-52.

¹⁸⁹ de la Serre, 1755, s. 50-51.

¹⁹⁰ de la Serre, 1755, s. 10-11.

¹⁹¹ de la Serre, 1755, s. 40-41.

Vänskap

Vänskap har en intressant dubbelhet hos de la Serre. Å ena sidan är alla förhållanden relativt varma och ”personliga”: i sin genomgång av rådgivande brev menar de la Serre att om man skriver ett rådgivande brev till en person som inte själv först bett om råd, bör man börja med att ursäktas sig för att man oömsedligt lägger sig i en annans angelägenheter, men att vi ”icke worde oss på ett sådant uppförande emot en annan som wi älskade mindre; samt at wi äro försäkrade, at han anser denna vår frihet på den rätta sidan såsom den har sitt ursprung af et hjerta, som honom är helt och hållit tilgifwit”.¹⁹² Skriver man ett tackbrev till en person som gjort oss en tjänst bör man försäkra att åtanken av välgärningen ”skal ewigt i våra tacksamma hjertan wara intryckt”.¹⁹³ Å andra sidan framstår vänskap många gånger som ett sätt att förmärkvärda sig själv, en investering i sin offentliga persona: i genomgången av *insinuerande* brev, den typ av brev som skrivs för att upprätta vänskaper, beskrivs hur man bör inleda med att förklara varför vi försöker göra oss den äran att ställa oss in i mottagarens bekantskap, och vilka dygder man hört att mottagaren besitter, såsom vältalighet, tapperhet, vetenskaper och insikt. Vidare bör vi försäkra att om mottagaren går med på att ta upp oss i sin vänskapskrets ska han se att vi inte är alldeles ovärdiga, och vi kommer framgent underhålla denna vänskap med allehanda tjänster.¹⁹⁴ Skriver man dessutom till en person av högre stånd bör man överhuvudtaget inte tala om mottagaren som *vän* utan då hellre som *gynnare*,¹⁹⁵ vilket antyder vänskap som något mer eller mindre begränsat vertikalt sett i hierarkierna. Har mottagaren gjort oss en stor tjänst, och är av tillräckligt hög rang, är det rimligt att denne inte förväntar sig annan gentjänst än tacksamhet.¹⁹⁶ Återigen kan vi se samma mönster som finns hos Biurman vad gäller vänskap, som fungerar som en form av pakt, ett ömsesidigt ”om jag kliar din rygg...”. Detta kan också säga något om de av Elias beskrivna interdependenskedjorna; ett förutsatt ensidigt beroendeförhållande, där personen av lägre rang är beroende av personen av högre rang, men inte omvänt.

Det går alltså att se ett samband mellan vänskap och vad man skulle kunna se som byggande av sociala kontaktnät där den ömsesidiga vänskapen är något som inte förutsätter något djupare gemensamt än att man på ett eller annat sätt är varandra till nytta. Detta antyds också av det faktum att begreppen *vän* och *gynnare* är ömsesidigt utbytbara i vissa fall. Att hålla sig med goda vänner tycks vara ett sätt att socialt sett hålla sig ”i smöret”, en investering

---

¹⁹² de la Serre, 1755, s. 9.

¹⁹³ de la Serre, 1755, s. 43-44.

¹⁹⁴ de la Serre, 1755, s. 30-31

¹⁹⁵ de la Serre, 1755, s. 18-19.

¹⁹⁶ de la Serre, 1755, s. 44.

i den egna sociala identiteten, ett varumärkesbyggande, återigen ett yrkesmässigt umgängesliv.

Vikten av att underhålla dessa vänskaper illustreras ofta genom en fin balans mellan hjärtlig tillgivenhet och formella tillrättavisanden. Å ena sidan framställs vänskap, som nämnts ovan, som något präglad av nästintill underdånig tillgivenhet, kärlek etc. Å andra sidan finns till synes universella, givna regler som, om de inte följs, rättfärdigar tillrättavisning. Otacksamhet är en sådan försyndelse, och skriver man ett *klagobrev* till en vän bör man tillrättavisa vännens otacksamhet, förolämpning eller fel, och visa missnöje över att vännen inte uppfört sig såsom vänskapen fordrar, men samtidigt är det viktigt att blanda upp klagomålen med beröm och lovord, och poängtera att vi är övertygade om att vännens misstag inte är gjorda med ont uppsåt. Det anses vännen för ärlig för. Snarare är det resultatet av överilning eller illvilligt inflytande av tredje part.¹⁹⁷ Samma sak gäller vid *förebråelsebrev*, där man uppmärksammar någon otacksam, som vedergäller det goda man gjort denne med ont. Här bör man påminna om allt gott man gjort vännen, alla tjänster man visat honom och hur man ”sökt at göra honom oss förbunden och underhålla hans vänskap”, och att vi egentligen inte vill tillrättavisa vännen och att det strider mot vårt sinnelag, men vännens otacksamhet tvingar oss. Därefter kan man göra en utvikning och påtala hur ”stygg och owärdig” en sådan last är för en hederlig man. De välgärningar man gjort sin vän har blivit sådda i otacksam jord, ”den wedergällning wi få af honom är skymf och försmädelse, ej mer eller mindre, än om wi hade varit hans owänner”. Däremot hoppas vi att Gud ska öppna hans ögon och få honom att inse hur ”högt han förgätit sig sjelf”.¹⁹⁸ Vänskap kräver kunskap om vänskapens lagar, och är inget man kan förhålla sig till hur som helst.

Att Gud antas ha åsikter om vännens uppförande förstärker bilden av att vänskapen är underkastad objektiva lagar som inte kan förhandlas. Denna bild förstärks ytterligare av de la Serres instruktion kring *complimenter*, som i kontrast till *affaires* inte fordrar att man ger en så fullständig bild av sitt ärende som möjlig, utan där det räcker att man håller sig inom ”vänskapens lagar”.¹⁹⁹ Att de la Serre dessutom ser sina konkreta instruktioner kring hur denna vänskap bör hanteras som universellt applicerbara i dessa ärenden antyds också av hans konstaterande när det gäller *gratulationsbrev*, där själva innehållet, *materien*, är så varierat att inga regler kan ges. Att konkreta regler *kan* ges när det gäller de andra typerna av brev kan

---

¹⁹⁷ de la Serre, 1755, s. 23-24.

¹⁹⁸ de la Serre, 1755, s. 26-27.

¹⁹⁹ de la Serre, 1755, s. 47.

tolkas som att de la Serre ser dessa sammanhang som mer eller mindre normerade och att de lösningar han föreslår ”alltid” fungerar.

Att inte veta att uppskatta vänskapen, att bryta mot dess lagar, är ett allvarligt fel och bör påtalas för vännen som begått det, samtidigt som vänskapen är för värdefull för att riskeras ytterligare genom ett sådant påtalande. Exempelvis bör ett straffande brev till en person, vars vänskap man dock inte vill förlora, inledas på följande sätt: ”först bör man berömma vår wäns rara egenskaper och betyga huru högt wi derföre älska honom”.²⁰⁰ Det är en balansgång mellan ris och ros, och grundantagandet, såsom det framkommer i de förespråkade breven, är att vännen egentligen är en god och ärlig vän, men som helt enkelt begått ett misstag, om än ett allvarligt sådant. Samma tanke används i *ursäktande* brev, som fungerar som svar på klagobrev och förebråelsebrev. Här ställs två alternativ upp: Antingen är det man anklagas för osant, och då beklagar man sig över de onda tungor som spridit lögnen, samt att man hoppas att vännen inte tar sådana rykten för sanning och i fortsättningen betraktar en som dennes bästa och trognaste vänner. Alternativt att det man anklagas för är sant, och då kan man hävda att ingen är så vis att man inte begår något enstaka fel, att det är mänskligt att fela, att detta fel man begått kommer sig av överilning vilket bedrövar oss, och att vi hoppas att vännen förlåter oss eftersom vi aldrig medvetet skulle göra något för att förtörna eller misshaga vår vän. Fortsättningsvis kommer vi vara mer försiktiga och anstränga oss att bättra våra fel. Under alla omständigheter sätts vänskapen i första rummet och allt som utsätter denna för risk ses som misstag, överilning, etc. Även om felet är mänskligt så ska vi alla sträva efter att stå över sådant, och i värsta fall får Gud hjälpa oss på traven etc.²⁰¹

Denna vänskap utspelar sig i mångt och mycket på en på sätt och viss publik arena, där vänskapen mellan avsändare och mottagare inte sällan relateras till tredje part, allmänheten, illvilliga tungor etc. Bortsett från implicita sådana aspekter som ovan nämnda relativt strikt normerade förhållningsregler som gäller för hur saker och ting kan formuleras, hur vänskap ska betygas etc., finns mer explicita sådana inslag. En av de första insikterna de la Serre delar med sig av är ju det faktum att brev lätt hamnar i orätta händer, varför en viss försiktighet är av nöden.²⁰² Hela brevinnehållet bör utformas i förhållande till världen utanför den personliga relationen mellan avsändare och mottagare. I de fall man förebrår en vän för fel denne begått är det ett dåligt inflytande från en tredje part man tar till för att rädda ansiktet på vännen.²⁰³ Och har vi själva begått ett fel bör vi påtala för vännen att om denne är beredd att ge oss nåd

---

²⁰⁰ de la Serre, 1755, s. 12.

²⁰¹ de la Serre, 1755, s. 27-30. Här kan man för övrigt se likheter med den klassiska retorikens statuslära.

²⁰² de la Serre, 1755, s. 5.

²⁰³ de la Serre, 1755, s. 23-24.

är detta bra för hans rykte.²⁰⁴ Samma rykte omtalas när de la Serre förklarar hur vi bör tacka en vän för en tjänst denne gjort oss: ”at då wi av andra woro öfwergifne: utaf sin förmåga hulpit wår torftighet; gifwit sig i fara eller utsatt sig för andras hat, enbart för att hjälpa oss”.²⁰⁵ Har vännen drabbats av en mindre olycka och behöver tröst kan vi påtala att vännen alls inte behöver sörja så mycket för en sådan sak, och att vännen måste visa större mod för att dennes anseende inte ska bli lidande.²⁰⁶ Skriver vi ett *straffbrev* till en person som vi inte är speciellt brydda över huruvida denne kommer bli förolämpad av vårt brev behöver man inte heller anstränga sig att upprätthålla vänskap eller rädda dennes ansikte. Snarare bör man ”med lifliga färgor” beskriva hans fel, att han försyndat sig mot Gud och fläckt sin heder.²⁰⁷

Implicerad läsare

Det faktum att brevskrivandet relateras till en helt annan arena än hos Biurman, antyder också att målgruppen är en annan. Där brevskrivandet hos Biurman huvudsakligen är relaterat till yrkeslivet, är det hos de la Serre ställföreträdande samtal. de la Serres brevställare därmed kan antas riktad till en grupp som har möjlighet att ”samtala” brevlades, både tidsmässigt och ekonomiskt, nämligen en aristokratisk. Boken är tryckt av Lorentz Ludvig Grefing, enligt Biografiskt Lexikon ansedd tryckare, vilket också antyder att man riktar sig till en ”finare” läsekrets.²⁰⁸ Att döma av brevställarens uppdelning i *affaires* respektive *complimenter*, där båda huvudsakligen avser brev till personer i brevskrivarens sociala sfär, får man givetvis anta att det är läsare med ambitioner *inom* denna sfär de la Serre har i åtanke. Hans reflektion kring vad som kan skrivas i brev, att det man kan säga till en vän närvarande kan man säga till en vän frånvarande, den implicerade läsaren som en medlem ur aristokratin, samt indelningen av brevlagen i två kategorier som båda avser brev till vänner om än med olika grad av ”allvar”, allt detta menar jag kan sammanfattas som att de la Serres brevställare kan ses som ett regelverk för kommunikation *inom* en aristokratisk samhällsgrupp. Däremot förefaller Hanssons slutsats relevant, om att de la Serre uttrycker ideal som tack vare att de inte helt och hållet representerar de fullmogna aristokratiska ideal utan drar åt borgerliga, vilket skulle motivera tanken om en tänkbar, men inte avsedd, borgerlig publik utöver den aristokratiska.

---

²⁰⁴ de la Serre, 1755, s. 29-30.

²⁰⁵ de la Serre, 1755, s. 43.

²⁰⁶ de la Serre, 1755, s. 38.

²⁰⁷ de la Serre, 1755, s. 11-12.

²⁰⁸ <http://www.nad.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=13172>, Svenskt biografiskt lexikon (art. av Sten G Lindbe), hämtad 2012-05-31.

Personlig och social identitet

I mångt och mycket kan sägas om de la Serre samma som om Biurman. Den sociala identiteten är det enda intressanta. Möjligen kan man poängtera det *sociala* i identiteten hos de la Serre i den meningen att brevskrivandet i princip handlar om det rent sociala livet. Frånvaron av *stylus epistolicus*, uppmaningen att så lite som möjligt avvika från det dagliga samtalet, samt den generellt sparsmakade genomgången av form och stil, förstärker bilden av att brevskrivande är att betrakta som en bokstavlig förlängning av det sociala livet. De socioekonomiska hierarkierna liknar de som Biurman presenterar i så måtto att de delar av brev som alltid omfattas av samma regler, nämligen utan-, över-, och underskrift, har som dominerande funktion att understryka mottagarens socioekonomiska position och avsändarens position i förhållande till denna. De lyfts också fram genom att den enda anvisning vad gäller stil, utöver generella aspekter som att hålla breven lagom korta, tydliga, och att hålla sig så naturlig som möjlig, är anpassningen av sin stil efter mottagaren, ämnet och sin egen person. Däremot är de hierarkiska aspekterna nedtonade i förhållande till Biurman i den meningen att Biurmans omfattande katalogiserande och mycket detaljerade genomgångar av hierarkier, praedicater etc. här är mer eller mindre frånvarande. Mer intressant för de la Serre är snarast huruvida man själv står högre eller lägre i förhållande till mottagaren.

Denna hierarkiska aspekt är avgörande för vad som kan sägas, hur det kan sägas, graden av respekt och vördnad etc. Har man råd till mottagaren, och man står högre i rang, kan man framföra sina råd utan omsvep, och till och med hota med de olägenheter som kan uppstå om mottagaren inte lyder.²⁰⁹ Har man lägre eller liknande rang som mottagaren fordras en högre grad av retorisk färdighet om råd ska ges oombett. Man måste försäkra sin vänskap och kärlek, ursäkta att man lägger sig i, ”ställa sig in”, och hoppas att rådet bidrar till vännens nöje, snarare än hota om negativa följder etc.²¹⁰

Misslyckas man med dessa formella artigheter, om man så att säga inte definierar situationen korrekt, eller åtminstone inte på ett tillfredsställande sätt för mottagaren, riskerar man, som tidigare konstaterats, att mottagaren blir kallsinnig gentemot brevet. I värsta fall förblir brevet oläst. I bästa fall har man gett sig själv en retorisk uppförsbacke.

Någon framträdande individualitet finns inte utrymme för, istället finns överlag tydliga normer för hur man kan uppträda och hur man förväntas vara, hur man ska behandla vänner, påtala deras brister, vilka dessa eventuella brister är, hur man ber om en tjänst till en person

---

²⁰⁹ de la Serre, 1755, s. 14-15.

²¹⁰ de la Serre, 1755, s. 7-10.

av en viss rang, tackar för en tjänst till en person av en annan etc. Utrymmet för retorisk originalitet är således snarast att se som utrymme att hitta kryphål i det normativa ramverket.

Kopplat till detta finns ett psykologiskt kategoriserande som påminner starkt om ett ålderdomligt, aristoteliskt synsätt: I sin genomgång av rådgivande brev förklarar de la Serre att efter att man presenterar sitt råd bör detta råd underbyggas med argument för varför rådet inte bara är ”honnét”, utan också nyttigt och angenämt. Dessa argument bör anpassas efter mottagarens beskaffenhet, ”ty folk af Dygd och Würde bewekas snarare genom honnéte föreställningar än annat folk, i det stället de af sämre sinnelag se på Profiten; Item ungt folk låta vinna sig genom nöjet, men de gamle däremot se på nyttan”,²¹¹ och ”det som uti en gammal eller myndig Mans mun är artigt, wore löjligt och narraktigt, om en yngling eller en af ringa Condition wille äfwen så betjäna sig deraf”.²¹² De utpräglat regelstyrda vänskapsrelationerna och de viktiga kristliga dygderna är exempel på vikten av normanpassning. Social identitet är utgångspunkten för brevskrivande även hos de la Serre.

Slutsatser de la Serre

Som hos Biurman finns här ett stort fokus på socioekonomiska hierarkier, vilka i allt väsentligt ligger till grund för hur brev ska skrivas. De la Serres brevställare framstår som riktad till, och behandlande brevskrivning inom, ett aristokratiskt samhällsskikt. Och närvaron av ett sådant fokus på rangskillnader kan förklaras av att aristokratin till sin natur är beroende av ett system av rangskillnader, utan vilket den inte skulle kunna existera som grupp. Konsekvensen kräver då att systemet upprätthålls även inom gruppen. Samtidigt är aristokratin givetvis ett vitt begrepp som i sig självt omfattar ett stort spann av nivåskillnader. Gruppen är dock tillräckligt homogen för att vänskap över åtminstone delar av registret ska vara möjlig. Det går alltså att se de la Serres brevställare som delvis motsvarande Biurmans i det avseendet att den ger råd för ett hierarkiskt klättrande. Skillnaden är att Biurman fokuserar på klättrande mellan grupper med huvudsakligen byråkratin och yrkeslivet som arena, medan de la Serre håller mer eller mindre inom en grupp med det sociala som arena.

Hos Biurman kan man visserligen se antydningar om vikten av en social kontroll, att man håller ett öga på sin familj och sina vänner och ser till att man inte begår några fel. Men hos de la Serre blir denna aspekt desto viktigare, vilket kan förklaras av att de la Serre fokuserar på kommunikation mer specifikt just inom en grupp än vad Biurman gör. ”Arenan” för brevskrivandet, den omgivande världen och de ögon och öron som brevskrivandet sker inför

---

²¹¹ de la Serre, 1755, s. 9-10. Jmfr. Aristoteles, 2.12.1–2.16.1 (1388b-1391a).

²¹² de la Serre, 1755, s. 58-59.

blir därmed också mer accentuerad. Vikten av denna arena accentueras ytterligare av just att de la Serre huvudsakligen fokuserar på socialt präglade brev, till skillnad från Biurmans mer yrkesrelaterade fokus. Hos de la Serre blir så att säga arenan också det som brevskrivandet i det stora hela handlar om. Man skriver brev för att investera i sin sociala identitet, varför de sociala normerna blir ett naturligt fokus. Upprätthållandet av något slags socialt godtagbart beteende får stort utrymme. Det gäller att hela tiden vara medveten om ”de andra” när breven skrivs, de andra inför vilka vänskapen spelas upp, vilkas illvilliga rykten och förtal kan leda till missförstånd och sociala missöden. Eventuella fel man själv eller mottagaren begått beror i regel på ”illvilliga tungor”, och ens eget anseende måste man hela tiden vakta på. Till och med när vännen drabbats av en stor olycka måste denne visa sig stark för att inte just anseendet ska bli lidande, och har man själv begått ett fel kan man påtala för vännen att det vore bra för dennes rykte att förlåta en. Grundantagandet är dock att man själv och vännen är goda människor, och att eventuella fel och brister bara är rykten. Fel kan dock begås, och att bryta mot vänskapens regler är uppenbart allvarligt, och de la Serre är noga med att förklara hur sådana avträdelser ska påtalas och korrigeras.

Intressant blir i sammanhanget att man uppmanas att poängtera att eventuella fel en vän sägs ha begått snarast handlar om illvilliga rykten eller missförstånd. Eftersom den egna sociala identiteten är så förknippad med ens vänskapliga förbindelser, samtidigt som brevskrivandet i allt väsentligt ses som ett publikt företag, framstår det naturligt att så långt det är möjligt rädsla ansiktet på sina vänner, för att därigenom rädsla sitt eget. Att öppet deklarerat att en vän inte vet att sköta sig vore att devalvera sitt eget värde. Så länge inte vännen är av avsevärt lägre rang än brevskrivaren, då kan man påtala felet utan omskrivningar och distansera sig från mottagaren. Elias påstående, att det inom en etablerad elit förekommer en hög grad av social kontroll av medlemmarna i gruppen, förefaller relevant. Här handlar det således om ett övre befolkningskikt som söker befästa sin framskjutna position genom att mycket noggrant övervaka varandras beteende för att särskilja sig från mindre civiliserade lägre befolkningskikt.

Som hos Biurman är det också den sociala identiteten som hela tiden ligger till grund för brevskrivandet, även om vissa typer av *complimenter* har en ytlig personlig prägel. Den nämnda kopplingen till den sociala arenan, vilken också är starkt förknippad med tydliga regler för beteenden, innebär att även vänskapliga förhållanden i princip tycks sakna personlig, subjektiv prägel. Den personliga prägeln kan, som hos Biurman, beskrivas som ett modus, ett tonläge, snarare än något de facto personligt och privat.

En skillnad gentemot Biurman är dock att de la Serre inte har mycket att säga om formen på ett brev, alltså själva kompositionen. En förklaring är att hos Biurman är det ju centralt att visa att man behärskar ett korrekt och sakligt brevskrivande, eftersom det är ett viktigt arbetsredskap i sig för Biurmans implicerade läsare. Hos de la Serre är det ju istället den sociala världen som är central, och brevskrivningen i sig är sekundär i det avseendet. I den meningen kan man säga att de la Serres brevställare snarast är en instruktion i social kutym, medan Biurmans är en instruktion i brevskrivning. Här syns också ett avståndstagande från den klassiska retorikens formelartade kompositionsmodeller.

Denna skillnad skulle också kunna förklara det relativa retoriska manöverutrymme som finns hos de la Serre i den meningen att ingen fast form för kompositionen finns. Eftersom de la Serres implicerade läsare kan antas skriva brev *inom* en etablerad aristokrati och rimligen förväntas interagera inom denna, behövs inte den syllogistiska formen som finns hos Biurman, där ju brevskrivaren mer eller mindre på ett sakligt, mer eller mindre strikt logiskt sätt måste motivera varför man som varande av mindre ”värde” är tvungen att skriva brevet. Brevskrivaren har alltså större frihet än hos Biurman att uttrycka sig fritt, eftersom skrivandet är situerat inom en begränsad grupp där också den implicita brevskrivaren kan antas ha en inte obetydlig plats. Men trots detta är själva innehållet kraftigt normerat helt enkelt eftersom det sociala livet är det.

Genom att på svensk mark introducera en redogörelse för ett aristokratiskt socialt normsystem i tryckt form möjliggör de la Serre, eller snarare översättaren och utgivaren, en spridning av ett aristokratiskt ideal. Vad som utifrån mina slutsatser om målgrupp och syfte framstår som ett tänkbart försök att stärka en enskild grupps sociala status och särskildhet gentemot andra, innebär teoretiskt sett en möjlighet till spridande av denna grupps ideal utanför gruppen. Åtminstone till exempelvis den borgerlighet välbeställd nog att likt adeln nyttja den privatundervisning där skolväsendets strikta nötande av klassiskt retoriska förebilder inte nödvändigtvis var kutym.

Gellert

Bakgrund

Den tredje brevställaren är skriven av den tyske poeten Christian Fürchtegott Gellert. Det tyska originalet publicerades i Tyskland 1751 och utkom 1781 i svensk översättning av en icke namngiven översättare, tryckt och utgiven av direktör Johan Edman. Det är denna svenska utgåva som används här. Verket utkom även i Sverige på originalspråk 1791 och 1792.²¹³

Hansson karaktäriserar Gellerts brevställare som borgerligt inriktad: Till skillnad från den franska galanta traditionen finns här inget tydligt avståndstagande från vare sig retorik eller lärdom, även om retorikens roll bör reduceras. Däremot finns här liknelsen mellan brev och samtal som framhålls i den franska traditionen, liksom målsättningen att stilen ska vara naturlig med den skillnaden att där fransmännen framhäver det galanta, och samtalets koppling till den stora världen, talar Gellert om det ideala samtalet som städat, inte galant, och utan att tala om den stora världen. Den galanta synen på naturligheten avfärdar dock Gellert, och även om han precis som de la Serre delar in brevslagen efter *sentiment*, har begreppet här en annan betydelse. Snarare än att syfta till stilnivå syftar det till känslsamhet och känslighet. Vad gäller Gellerts syn på retorik menar Hansson att den är något dubbel: han tar inte avstånd från den och menar att den kan vara till nytta vid brevskrivning, samtidigt som retoriken ses som onaturlig och falsk. I den mån hans syn på retorik är negativ är den det på grund av just denna onaturlighet, dess omoral, till skillnad från de franska teoretikernas avoga inställning till den på grund av dess lärda, pedantiska och därmed ickearistokratiska ideal. Hansson poängterar den intressanta kopplingen mellan denna Gellerts syn på retorik, och det faktum att han framhåller kvinnor som ofta ideala brevskrivare, i det att de är mer känsliga och lätttrörda, deras tankar är lätta och de låter inte regler styra deras förstånd när de skriver. Allt detta ska innebära att kvinnors brev är mer naturliga. Hansson menar att tanken att kvinnor är ideala brevskrivare är något Gellert har gemensamt med de franska teoretikerna, men att detta ideal för fransmännen gäller både män och kvinnor, medan det för Gellert är ett tecken på olärdhet vilken inte är lämplig för män.²¹⁴

Generellt

Verket omfattar *Afhandling om den goda smaken i bref* på 80 sidor vilken följs av 129 sidor autentiska brev skrivna av Gellert, av allt att döma sammanställda av översättaren specifikt till

---

²¹³ Hansson, 1988, s. 53.

²¹⁴ Hansson, 1988, s. 53-58.

denna översättning. Avhandlingen är just vad titeln säger: här står den goda smaken i centrum, och det är den som Gellert avser sprida med sitt verk. Stilen, den vackra naturliga stilen, är vad som intresserar Gellert, vilket innebär att verket inte på något systematiskt sätt behandlar andra aspekter av brevskrivande. Avhandlingen är inte indelat i några kapitel eller åtskilda avdelningar, istället håller sig Gellert till huvudsyftet med verket och utvecklar sina tankar allt eftersom.

Innehåll och form

Någon generell instruktion kring brevs innehåll i sin helhet ger inte Gellert. Genomgången av innehåll begränsas mer eller mindre till ett par sidor, vars innebörd är att man i brevet skriver det man vill ha sagt. Man bör försöka få med det som är viktigt och undvika det som inte tillför något eller som gör brevet otydligt, och innehållet i sig är avgörande för stilen i brevet.²¹⁵ Det är också just stilen som är det intressanta:

Då man betraktar et Bref uti hela dess widd, består dess förtjänst, såsom jag redan erinrat, i dess delars sammanhang och fullständighet. När jag skrifwer et Bref; har jag redan innehållet klart för mig, och är icke så mycket bekymrad, hwad jag skal säga den andra, som huru jag skal säga honom det: i hwad för ordning, och huruledes jag skal fylla och sammanbinda de satser, hwaraf min mening består, huru jag skal börja, huru jag skal fortfara och sluta. Wi tale altså nu om formen af et Bref. I hwad för ordning bör det författas?²¹⁶

På samma sätt som vid valet av uttryck där de fria tankarna kring en sak, eller vad som framstår som fria tankar, är vägledande, bör även brevets komposition följa tankarnas uppdykande. På frågan om det finns någon särskild ordning, konst, eller något särskilt sätt att komponera ett brev så att dess form passar alla ämnen konstaterar Gellert:

Man behöfwer endast eftersinna, hwad et Bref är; så kan man lätt beswara dessa frågor. Man behöfwer endast tänka på den ordning, man iakttager, när man i omgänget talar om sådana saker, som man i et Bref will anföra. Man betjänar sig icke i omgänget af några widlöftiga ingångar. Man begynner strax med saken. Man sätter gemenligen det förut, som i saken är det första. Man fortfar med föreställningarna, såsom de wisa sig, och upphörer, när man tror sig hafwa sagt det nödvändigaste. Detta är planen till et Bref. Man nyttje således ingen konstig ordning, inga mödosamma inrättningar, utan man öfwerlämne sig åt sina tankars otwungna följd, och anteckne dem efter hwarannan, såsom de hos oss uppkomma; så blifwer byggnaden, inrättningen eller formen af et Bref naturlig.²¹⁷

---

²¹⁵ Gellert, 1781, s. 7-9, 20.

²¹⁶ Gellert, 1781, s. 30.

²¹⁷ Gellert, 1781, s. 31.

Till skillnad från hos Biurman och de la Serre finns alltså inte någon särskild kompositionsmodell, det gäller att bara följa tanken. Förvisso, menar Gellert, kan brevet bli onaturligt och oordentligt även om vi följer tanken, om vårt sätt att tänka är oriktigt, ”men vi förutsätte et sundt förstånd”, vilket man inte kan åstadkomma med hjälp av regler. Ett sunt sätt att tänka uppnår man genom god uppfostran, övning av förståndet genom gott umgänge med skickligt och förnuftigt folk, och läsning av goda böcker. Saknas detta kan man omöjligt skriva goda brev eftersom tanken är det enda man kan följa, inte regler.²¹⁸ Visserligen kan man ta hjälp av värtaligheten, men bara som inspiration och förebild, och Gellert kritiserar den teoretiska talekonsten i allmänhet eftersom denna gör mer skada än nytta när den försöker lära oss att ”skrifwa goda Bref, innan wi kunne tänka”. Han kritiserar övriga brevställare och den kriabaserade brevteorin, som han menar försöker

inspanna våra tankar i et *antecedens*, i en *connexion* och i et *consequens*. De wilja, säger jag, på detta sättet i tid lära oss skrifwa goda Bref, och de göra, at wi för hela vår lifstid lära oss skrifwa dåliga Bref, då wi en gång wänt oss wid dessa formulairer. De wilja bibringa oss ordningen i skrifwande, och betaga oss just derigenom det muntra, det fria, som gör et tal angenämt.²¹⁹

Kontrasten gentemot, och kritiken mot, teoretiskt orienterade brevställare som Biurman blir således uppenbar. ”En sådan regelstyrd brevskrivarkonst fjättrar våra tankar och kväser det naturliga sättet att tänka”.²²⁰ Det bästa beviset för detta är att läsa ”de gamlas och nyares goda Bref”, vilka inte låter ”twinga sig i en chria eller argumentation”.²²¹ Ett föredöme vad gäller brevskrivning är enligt Gellert kvinnor, eftersom de har ett rikare känsloliv och inte i samma utsträckning låter sig styras av sitt förnuft som av sina känslor. Mme. de Sevignes brev är särskilt föredömliga och uttrycker en ”älskvärd wårdslöshet”.²²² Här kan man lyfta fram Ann Öhrbergs beskrivning av synen på kvinnan som ideal i detta avseende i ”Fasan för all flärd”.²²³ Bland annat menar Öhrberg att kvinnor ofta sågs som sociala experter och experter på känslor och samtal, egenskaper som alltså ansågs centrala i de belevade kulturer där den klassiska retorikens regler stod för något föråldrat. Öhrberg poängterar dock att denna utveckling också

---

²¹⁸ Gellert, 1781, s. 32.

²¹⁹ Gellert, 1781, s. 32 f.

²²⁰ Gellert, 1781, s. 33 ff.

²²¹ Gellert, 1781, s. 37.

²²² Gellert, 1781, s. 53 f.

²²³ Ann Öhrberg, ”Fasan för all flärd”, *Samlaren. Tidskrift för svensk litteraturvetenskaplig forskning*, årgång 131 2010, Stockholm 2010, s. 38-85.

innebar att det tenderade att vara det kvinnliga man såg upp till, inte nödvändigtvis kvinnorna som sådana, vilkas offentliga roll förminskades.²²⁴

Oordning i dispositionen, eller ”wårdslöshet” är särskilt på sin plats, när man exempelvis vill uttrycka bestörtning, stor olycka eller liknande i ett brev. Känner man sig i skrivande stund bestört framstår det som onaturligt att man i tur och ordning skriver ner saker och ting, eftersom man då svårigen kan ha tid och tålmod att tänka igenom kompositionen: ”Om jag således liksom i slagordning upställer dessa grunder efter hwarannan; så visar jag, at jag icke måtte varit serdeles bestört. Ingen ordning skulle wid detta tilfället varit den bästa ordning”.²²⁵ Återigen, skrivsättet måste följa tanken, och måste förefalla naturligt. Ett exempel på detta kan man hitta i ett av Gellerts egna brev som ingår i verket, ett brev till ”Min Herre” där Gellert beklagar sig över att han inte hinner skriva ett företal till mottagarens ”Poem”, eftersom Gellert denna vecka ska resa iväg på en ”wårcur”. Som för att lyfta fram det faktum att han därför faktiskt inte har tid att skriva ett företal, rundar Gellert av brevet med uppmaningen ”[u]ptag således icke illa, om jag i min påminnelse icke sorgfälligt nog walt uttrycken”.²²⁶ Att skriva naturligt innebär således implicit ett slags formbeskrivning i det att skrivsätt, disposition etc. ska anpassas efter känsloläge snarare än ärendetyp, även om dessa två många gånger rimligen hänger ihop.

Stil

Hos Gellert möter oss en annan inställning till brevskrivarkonsten än tidigare; nu är det yttersta målet det naturliga. Är det inte vackert, är det inte rätt. ”Känner man en gång det vackra i en sak; så är det ganska lätt, at upptäcka felen”.²²⁷ Det vackra och det naturliga går hand i hand; man bör så långt det är möjligt sträva efter att skriva sina brev så som man normalt sett skulle tala med mottagaren ansikte mot ansikte, även om brevskrivning ställer något högre krav, eftersom allt det som tillåts i ett samtal inte tillåts i ett brev;

Det är en fri imitation af det städade samtalet. Om jag til exempel, skrifwer til en stor Herre, och anhåller hos honom om någon ting; så kan och törs jag wäl icke til alla delar så yttra mig, såsom om jag stode inför honom. Men man affatte ock denna begäran å andra sidan i ett präktigt, eller i et Cansliförmigt skrifsätt; så skola tusende personer säga, at Brefwet icke är naturligt, och snart wara til reds med det swaret, at man i allmänna lefwernet icke plägar så tala.²²⁸

---

²²⁴ Öhrberg, 2010, s. 42 & 70.

²²⁵ Gellert, 1781, s. 37.

²²⁶ Gellert, 1781, s. 197.

²²⁷ Gellert, 1781, s. 3.

²²⁸ Gellert, 1781, s. 2.

Till skillnad från Biurman finns här alltså inga referenser till en *stylus epistolicus*, ingen stilnivå och inget skrivsätt lämpat specifikt för brevskrivning. Snarare kritiserar han dem som menar att ett kanslispråk, som man aldrig hör till vardags och som är svårt att förstå, är lämpligt i brev.²²⁹ Typiskt för brev är dock det faktum att man har mer tid på sig,²³⁰ och därmed större möjligheter att vinnlägga sig om ett språkbruk som framstår som direkt sprunget ur hjärtat. För även om Gellert ser det naturliga som vackert, och därför eftersträvansvärt, så är inte det viktigaste att stilen de facto *är* naturlig, utan snarare att den *framstår* som sådan. Problemet med att bokstavligen skriva så som man talar är, enligt Gellert, att när man talar med varandra använder man icke önskvärda uttryck och vändningar, begår fel, uttrycker sig platt eller tvunget etc., på sätt som möjligen framstår som naturligt eller inte ens uppmärksammas i en umgängessituation, men som i brev sticker ut och är oacceptabla. När man skriver, och således har tid och möjlighet att undvika dessa misstag, bör man bemöda sig att undvika det allmänna, det vardagliga, det gammalmodiga och det nymodiga.

Man betjänar sig i skrift av de ord som är brukliga i werlden. Men genom sättet, huru man brukar dem, igenom ställningen och förbindelsen, som man gifwer dem, friar man uttrycket ifrån det allmänna och gifwer det en wiss sirlighet, som faller så naturlig, at en hwar tror, han skulle äfwen så talt om saken, medan han hör order.²³¹

Även om Gellert är sparsmakad med instruktioner av rent teknisk eller teoretisk karaktär, är han inte främmande för att tillämpa ”några reglor af wältaligheten”.²³² Det ideala uttrycket bör likna en person som i ett sällskap talar otvunget och som har wältaligheten ”fullkomligen i sit wäld”, som talar väl utan att uttrycket skiljer sig så mycket från det dagliga talet att det går att höra.²³³ Wältaligheten bör verka, men inte synas, och dess främsta uppgift är att imitera det naturliga men undvika de uttryck som inte är vackra eller på annat sätt behagliga. Det korrekta skrivsättet i synnerhet, och wältalighet i allmänhet, är för Gellert i princip ett förädlad samtalsspråk. Förädlad i så måtto att man undviker det felaktiga, tråkiga, vardagliga, allmänna, fula etc., men det gäller också att uttrycken precis som tankarna är förståeliga, kortfattade, livliga och fina.²³⁴ Här ställs således ett ideal upp som brevskrivaren bör förhålla sig till: den socialt skicklige wältalaren.

---

²²⁹ Gellert, 1781, s. 35.

²³⁰ Gellert, 1781, s. 4.

²³¹ Gellert, 1781, s. 5.

²³² Gellert, 1781, s. 2.

²³³ Gellert, 1781, s. 7.

²³⁴ Gellert, 1781, s. 21.

Det är ytterst viktigt att anpassa sitt skrivsätt till brevets innehåll. Skriver man om vardagliga, allmänna saker ska man inte använda ett ”utsirat och präktigt” språk. Precis som tankarna ska språket komma sig av tingen, och språket ska framstå som det sprungit ur brevskrivarens tankar utan möda: ”man har undandolt allt arbete, all konst. Man har så sammanbundet tankan med det föregående och efterföljande, at en tror, det han nödvändigt hör dit”.²³⁵ Någon större vikt vid sociala hierarkier fäster inte Gellert, även om själva existensen av ett hierarkiskt system inte förnekas. En viss varsamhet är att iakttaga är man skriver till ”stora herrar”. Men en överdriven respekt gör breven stela, och de ”ärotitlar” som Biurman behandlar med sådan omsorg bör man undvika:

De störa det fria sättet at tänka, liksom de widlöftige Titulaturerne i Kyrkoböckerna, som på många orter brukas, störa andakten, då man t. ex. under en bön om nåd för Landsherren tillika får höra hela den Nådiga herrens Titel frambedjas.²³⁶

Det är den fria tanken som ska stå i centrum, men den första tanke som dyker upp angående en sak, är inte nödvändigtvis den bästa. Snarare är det ofta så att det mest naturliga uttryck i ett brev kräver mycket tankemöda. Men om det verkar som att brevskrivaren behövt anstränga sig, behagar det inte läsaren.²³⁷ Läsaren upplever nämligen behag om denne känner att brevskrivaren uttrycker sig naturligt och vackert på ett så ledigt sätt, att läsaren själv skulle kunna skriva så om denne så vill.²³⁸

Man ska dock inte skriva för naturligt, eftersom läsaren inte heller behagas om språket har ”såsom wattnet aldeles ingen smak”, det vill säga om man använder sig av lätta och tomma tankar och ord.²³⁹ Man får inte framstå som att man försöker vara kvick, och Gellert går till hårt angrepp mot den galanta brevstilen i allmänhet, och den tyske Neukirch i synnerhet. Neukirch får fungera som avskräckande exempel på hur man inte bör skriva, eftersom denne fyller sina brev med intetsägande eller dumma fraser, överdrivet smicker, barnsligheter och falskhet.²⁴⁰

Vänskap

Gellerts egna brev till vänner och bekanta består till stor del av försäkringar om känslor av tacksamhet, tillgivenhet, glädje och liknande. Som i ett av Gellerts brev till en vän:

---

²³⁵ Gellert, 1781, s. 7 ff.

²³⁶ Gellert, 1781, s. 61.

²³⁷ Gellert, 1781, s. 9.

²³⁸ Gellert, 1781, s. 10.

²³⁹ Gellert, 1781, s. 9.

²⁴⁰ Gellert, 1781, s. 16 ff.

Jag kan i allmänhet icke göra mig et ädlare nöje, än då jag samlar mina wänner i tankarna, och så anser mig med dem, såsom wi utgjorde en egen Famille i werlden. Hur gläder jag mig, när jag går från den ena til den andra, betraktar en hwars serskilda gåfwor och förtjenster, och hos alla finner enahanda god smak samt ömt och ädelt hjerta! Och huru stolt blifwer jag ändteligen, då jag får anse mig såsom en medlem i denna församling, och huru utwidgar sig min själ af längtan, at wara alla dessas wänskap wärdig. [...] Denna bekännelse aflägger jag såsom en tacksägelse för Eder mot mig friwilligt betygande wänskap.²⁴¹

Här finns alltså en likhet med de la Serre, där ju brev i mångt och mycket syftar till att upprätthålla vänskaper. Pliktdimensionen är dock nedtonad hos Gellert: visserligen kan det även hos Gellert vara ett fel att inte tillräckligt frekvent skriva till sina vänner och bekanta, men felet tycks härröra ur den specifika relationen till vännen (exempelvis om man har lovat att skriva men inte gjort det) snarare än ur vänskapens lagar.²⁴² Vänskap är också hos Gellert tydligt specifik mellan två personer, på egna villkor, snarare än en relation på en mer publik arena inför andras ögon, vänskap som socialt kontaktnät, som ”pakt”, vilket vi sett hos de la Serre och Biurman. Och knutet till detta finns inte heller något tydligt normverk kring korrekt eller felaktigt beteende som hos de la Serre, där exempelvis en god kristlighet med allt vad det innebär påbjuds, där stora och mindre fel mot vänskapens universella plikter kan urskiljas, påtalas och bestraffas. Den enda norm Gellert är tydligt med att den *måste* följas är således den om den naturliga, vackra stilen, hjärtats språk.

Implicerad läsare

Den undervisningsmetod Gellert förespråkar, i enlighet med hans syn på utvecklandet av det sunda sättet att tänka, bygger på att låta ungt folk läsa goda brev och att gå igenom dessa brev tillsammans med dem. Man ska visa dem naturliga och vackra partier, hur breven i stort är sammansatta etc. Man kan låta dem sammanfatta huvuddragen i goda brev, eller ge dem huvuddragen och låta dem formulera brevet efter eget huvud, för att sedan gå igenom hur författaren av originalet skrivit. På detta sätt menar Gellert att man inte bara låter ungt folk träna ”tankegåfwan, utan ock oförmärkt bibringa dem en god smak i Bref”.²⁴³ De goda exemplen bör man dock glömma, så att man inte riskerar att endast härma dessa, utan skriva utifrån ”sit eget lynne”.²⁴⁴ Att undervisa i brevskrivning handlar således egentligen mindre om

---

²⁴¹ Gellert, 1781, s. 170.

²⁴² Gellert, 1781, s. 168-169.

²⁴³ Gellert, 1781, s. 39 f.

²⁴⁴ Gellert, 1781, s. 49.

att lära ut en konst, mer om att, i analogi med Alcorns teorier om retorikens funktion, påverka och förändra individer, genom att ”oförmärkt” förfina dem i lämplig riktning. Det vill säga, att så att säga socialisera in individerna i en för Gellert riktig riktning. I själva verket: för att skriva naturliga brev, måste man glömma ”Brefställares wanliga konst”.²⁴⁵ Konsten ska i brev huvudsakligen se till att ”de wanlige föreställningarne icke förorsaka någon eckel”.²⁴⁶ Gellert bryter alltså medvetet mot vad han uppfattar som förlegade konventioner.

I verkets inledning framhåller översättaren att Gellert själv är känd som ”det bästa Mönster, man kan föreställa ungdomen til efterfölgd”.²⁴⁷ Vidare:

Om den föregående rörande Smak i Brefstil kan wägleda några Ynglingar, som gerna wid dessa sina första försök äro frestade, at irra sig uti et mödosamt efterforskande af det wackra och fintliga; så blir äfwen Arbetets wärde derigenom i dubbel måtto ökad; och Öfwersättarens afsigt wunnen, at göra den Swenska ungdomen med en förnuftig handledare bekant i et ämne, der wi så länge saknat nyttiga anwisingar.²⁴⁸

Översättaren har alltså förhoppningen att hans översättning av Gellerts genomgång av den goda smaken i brev och samlingen av hans brev, ska fungera som exempel för ungdomen. Gellert själv kritiserar Neukirchs brev, eftersom denne framställer den galanta brevstilen som mönster för ”unga personer”.²⁴⁹ Regler för brevskrivning förkastar han likväl: ”Ungt folk hafwa tusende gånger mer fördel deraf, at man gifwer dem goda Bref at läsa, än af alla reglor”.²⁵⁰ Gellerts målgrupp bör således vara unga människor, vilka han vill fostra i god smak. Implicit kan man också anta att han riktar in sig mot personer som i sin tur lär ut brevskrivning till ungdomen. Exempelvis beskriver Gellert sin pedagogiska metod och hur man med hjälp av denna undervisar ungdomar. Med hjälp av hans metod kan man inte bara ge ungt folk ett sätt att ”upöfwa tankegåfwan, utan ock oförmärkt bibringa dem en god smak i Bref”.²⁵¹ Hos Gellert själv finns således ett indirekt tilltal till ungdomen, och det är rimligt att hans syfte är att fostra denna. Översättaren däremot har ett mer direkt tilltal till ungdomen och skriver, i vad som kan ses som ett efterord: ”Jag wil allenast bedja den ungdom, som wil wara gunstig nog, at höra en bön af mig, at den i tid wänjer sig wid et naturligt och ordentligt skrifsätt i Bref”.²⁵²

---

²⁴⁵ Gellert, 1781, s. 44.

²⁴⁶ Gellert, 1781, s. 51.

²⁴⁷ Gellert, 1781, ”Företal”.

²⁴⁸ Gellert, 1781, ”Företal”.

²⁴⁹ Gellert, 1781, s. 10.

²⁵⁰ Gellert, 1781, s. 39.

²⁵¹ Gellert, 1781, s. 39 f.

²⁵² Gellert, 1781, s. 80.

Gellerts tendens att citera både latinska och franska källor på originalspråk utan översättning antyder en åtminstone språkligt bevandrad läsekrets.²⁵³ Han lägger dock in en brasklapp vad gäller grekiska när han anger Alciphrons och Aristeneis brev, och menar att för den som inte kan läsa dessa på grekiska, finns franska översättningar, om än inte särskilt trogna originalet.²⁵⁴ Gellert uppvisar en förtrogenhet med klassiska källor, både vad gäller retorik och litteratur, och hans förhållningssätt till exempelvis lärdom tyder på ett bildningsideal som skiljer sig från den galanta traditionens avståndstagande från den. Snarare har Gellert ett typiskt borgerligt bildningsideal.

Till skillnad från både de la Serre och Biurman finns här varken något tydligt aristokratiskt eller särpräglat ”folkligt” förhållningssätt. Fram träder istället en implicerad läsare ur vad som kan tycks kunna ses som ett borgerligt mellanskikt. Här finns referenser både till tillfällen då man skriver till ”stora Herrar”²⁵⁵ eller ”Förmän”,²⁵⁶ som till de allra lägsta, vilka man likväl bör bemöda sig att skriva väl till, om inte annat för sin egen heders skull.²⁵⁷

En likhet med de la Serre är att det hos Gellert finns ett fokus på sociala relationer, till skillnad från Biurmans primära fokus på yrkesmässiga. Skillnaden mellan de la Serre och Gellert framstår dock tydligt i att det sociala och vänskapliga hos Gellert i hög grad kan relateras till den personliga identiteten, och även de mer officiöst präglade brevxemplen tyder på personliga och vänskapliga relationer. Vänskapliga relationer som alltså ändrat karaktär i förhållande till de la Serre och Biurman: brevskrivaren och mottagaren har ett mer eller mindre jämlikt förhållande till varandra i egenskap av människor, snarare än i opposition som representanter för olika abstrakta gemenskaper, och även om man skriver till en i socialt avseende högre stående person är det bildligt talat två hjärtan som samtalar. Detta kan utan vidare relateras till en framväxande borgerlig medelklass. Visserligen kräver brev till en högre stående person mer aktsamhet och lämnar ett större utrymme för utsmyckningar,²⁵⁸ men det är fortfarande den egna, i bästa fall originella, individen som ska komma till uttryck.

Även om Gellert explicit talar om ”ungdomen” är det rimligt att anta att han inte ser endast ungdomen som de presumtiva brevskrivarna. Gellerts projekt har ju mer eller mindre någon form av folkbildning som syfte, att göra den goda smaken ”rådande”. Mest formbar i det avseendet är sannolikt ungdomen, varför det förefaller klokt att ”smida medan järnet är varmt”. Dessa lärdomar ska också mogna och gå ”i arv”. Den ideala brevskrivaren är därmed

---

²⁵³ Se ex. Gellert, 1781, s. 2, 5 & 19-20.

²⁵⁴ Gellert, 1781, s. 72.

²⁵⁵ Gellert, 1781, s. 16 & 62.

²⁵⁶ Gellert, 1781, s. 67.

²⁵⁷ Gellert, 1781, s. 80.

²⁵⁸ Gellert, 1781, s. 62.

inte nödvändigtvis begränsad till ”ungdomen”. När det gäller social position däremot tillhör denne sannolikt en bildad borgerlighet.

Roller - Individualitet

Brevskrivande för Gellert handlar om att behaga läsaren, och att framstå som belevad och ”skickelig” (kompetent) i det sociala umgänget.²⁵⁹ Detta åstadkommer man genom att skriva vackert och naturligt. Inte bara ger detta läsaren sannolikt en behaglig läsupplevelse, läsarens egenkärlek ”blandar sig i spelet” också eftersom denne enligt Gellert får känslan av att själv kunna skriva ett lika vackert brev, tack vare att brevskrivaren formulerat sig så tillsynes oansträngt och ledigt.²⁶⁰ Här finns en intressant koppling mellan brevskrivare och mottagare, där goda egenskaper hos den förra anses ”smitta av sig” på den senare. Att som brevskrivare framstå som skicklig och bildad är i princip att behaga mottagaren. Detta fungerar även åt andra hållet: Gellert anför ett exempel på ett brev från Neukirch till en Herr von Rauter, där Neukirch bedyrar för von Rauter att dennes like inte finns eller har funnits i världen. Detta beröm är enligt Gellert ”det största förolämpande emot en wälmenande man [...] det är något förfärligt. En client förräder med et sådant magtspråk en hiskelig stolthet”.²⁶¹ Att misslyckas med framställningen av sin egen person är uppenbarligen att förolämpa mottagaren.

Man kan därmed ana en hög grad av identifikation mellan avsändare och mottagare som etablerad redan från början, och som mer eller mindre förutsätts av Gellert. Till skillnad från Biurman och de la Serre är hos Gellert inte den stora retoriska utmaningen att hantera eventuella skillnader i rang, att etablera antingen avstånd eller närhet till mottagaren. Eftersom det redan tycks finnas en närhet, en identifikation, mellan avsändare och mottagare är istället utmaningen att behaga mottagaren genom att själv framstå som naturlig, värtalig, social etc. Genom att framstå på detta sätt, känner sig mottagaren likadan. Det rollspel som hör samman med identifikation utifrån generella sociala roller, hierarkier etc. är alltså nedtonat.

Viktigare är då alltså det rollspel som fortfarande hör ihop med en mer personlig identitet. Frånvaron av en uttalad stil specifikt anpassad för brev innebär att brevskrivaren har möjlighet att framställa just sin egen person på ett fördelaktigt sätt. Här ska ju brevskrivaren i all sin nakenhet och ärlighet framträda i egenskap av människa, snarare än kanslist, sekreterare, baron eller liknande. Brevskrivaren ska ju enligt Gellert följa sina egna tankar och

---

²⁵⁹ Gellert, 1781, s. 4.

²⁶⁰ Gellert, 1781, s. 10.

²⁶¹ Gellert, 1781, s. 15.

känslor, och dessa tankar ska framställas på ett naturligt sätt i brevet. Å andra sidan behöver dessa tankar inte vara naturliga så länge de *framstår* som naturliga, och brevskrivaren bör *bemöda* sig att skriva som en person som har vältaligheten i sitt våld och talar otvunget i ett sällskap. Gellert förutsätter alltså att brevskrivaren, om så behövs, manipulerar sin självbild i enlighet med ett stilideal, snarare än att kliva in i en brevskrivarpersona vars normer är andra än de som gäller till vardags. Samma fenomen ser vi ju förvisso hos de la Serre, men hos Gellert säger normen att man ska vara naturlig, det gör den inte hos de la Serre. Här finns utrymme för att kunna vara sig själv, bara man är det *rätt*.

Detta innebär också att definitionen av vad vänskap är måste nyanseras något. Visserligen är det så att vänskapen inte har samma kontraktsmässiga karaktär som den har hos de äldre brevställarna, och visserligen är det en personlig identitet som ligger till grund för den. Men eftersom denna personliga identitet i mångt och mycket i sig bör normanpassas, till det känslolösa, det vältaliga, det socialt belevade, spontana och naturliga, kan man givetvis fråga sig hur väl denna identitet stämmer överens med den i ”verkliga livet”, den person som vännen känner så att säga utanför brevskrivandet? Antingen är personen i brevet mer belevad, naturlig, vältalig, känslös, än den person i kött och blod vännen känner, eller så är den ”verkliga” vänskapen även den lika normstyrd som brevskrivandet. Oavsett vilket så framstår brevskrivandets vänskap som en utopi, där man tillåts vara charmerande personlig, oavsett hur ”verklighetens” vänskap ser ut.

Och oavsett; den person som framträder mellan raderna i brevet kan i praktiken ses som en persona, en roll, vilken genom naturlighetsnormen maskeras som något genuint individuellt. Man kan alltså se denna norm som ett ramverk på samma sätt som hos de la Serre och Biurman, men i sådana fall som ett som ger avkall på strikta sociala regler baserade på social hierarki och istället fokuserar på den rätta stilen, vilket samtidigt flyttar fokus från socialt till personligt. Genom detta fokus på stil andas denna brevställare inspiration snarare än uppslagsverk, något man läser och färgas av snarare än som något man slår upp i och studerar. Genom att följa hans instruktioner och läsa de exempel han förespråkar formas läsarnas smak, deras sätt att genom sina egna tankars följd formulera vackra, naturliga brev. Brev, som själva fungerar som goda exempel för andra.

Så blifwa genom några få exempel, som i sit slag äro förträffeliga, de rätta känslorna af det naturliga och fina hos andra upväkta och underhållna, och den gode smaken fortplantas från wän på wän, från far på son, från den förnuftiga modren til dottren, samt blifwer til slut rådande.²⁶²

---

²⁶² Gellert, 1781, s. 79.

Även om brevskrivarens fostran skulle misslyckats, att det inte är brevskrivarens genuina känslor som är vägledande för skrivandet, vilket Gellert själv tycks se som något av en utopi, förlängs ändå denna fostran in i själva brevskrivandet. Genom att imitera det som anses naturligt, genom att anpassa sig till rollen av vad som liknar en förromantikens individ, förändras också brevskrivarens natur i denna riktning. Det blir här också tydligt att brevställarens funktion kan liknas vid det av Elias beskrivna monopoliserade maktutövandet, som hela tiden verkar på individen, oavsett om denne är medveten om det eller inte. På samma sätt som det monopoliserade våldsutövandet innebär att individen fostras in i ett handlingsmönster som blir ett i det närmaste naturligt beteende, fostras alltså brevskrivaren in i ett diskursivt handlingsmönster som på samma sätt så småningom blir ett naturligt beteende.²⁶³

Slutsatser Gellert

På samma sätt som de la Serres brevställare utgör ett verktyg för identitetsskapande och upprätthållande av ett förfinat beteendemönster inom den etablerade gruppen aristokrater, utgör Gellerts brevställare ett verktyg för identitetsskapande och upprätthållande av beteendemönster inom en borgerlig medelklass. Gellert underkänner mer eller mindre de högre ståndens självbild som överlägsna, och han förespråkar en naturlighet som står i kontrast till den byråkratiska stilens regelstyrddhet och aristokratins tillgjordhet. Som inverterad spegelbild till de la Serre kan vi alltså se Gellerts brevställare som en form av kodifierad antiaristokrati, ett medvetet eller omedvetet försök till skapandet eller upprätthållandet av en borgerlig gruppidentitet, ett borgerligt beteendemönster som kan sägas utmana aristokratins dito underifrån. Försöket är medvetet i det avseendet att Gellert explicit talar om sin avsikt att sprida den goda smaken till ungdomen.

Det i sammanhanget kanske mest centrala är dock att Gellert predikar vad som i allt väsentligt bör ses som just en hjärtats semantik. Brevskrivandet ska utgå från den egna känslan, den egna personliga identiteten, den egna särskildheten gentemot omvärlden. På ett nästan övertydligt sätt framställs dock detta som just en kod, ett ideal att följa. Känslan *skava vara med*, eller som Luhmann menar, det är inte tillåtet att lämna känslan utanför. Lyckas Gellert med sitt projekt så formas brevskrivaren in i denna semantik, och den klassiska retorikens formelartade kommunikationsmodell är inte längre relevant.

---

²⁶³ Elias, 1991, s. 296-297.

Westerberg

Bakgrund

Den av mig studerade utgåvan av Filosofie Magister Ludvig Westerbergs *Nya handsekreteraren för medborgare av alla stånd* publicerades 1860. Hansson använder sig i sin undersökning av andra upplagan från 1856,²⁶⁴ första utgåvan publicerades 1852.

Även om exempelvis Gellert behandlar det borgerliga livet, menar Hansson att det är först under 1800-talet som man börjar behandla även de affärsmässiga och juridiska aspekterna av detta, inte bara den privata korrespondensen. Man har nu också återgått till en äldre genreindelning på bekostnad av indelningen efter *sentiment*, vilket enligt Hansson innebär att man inte räknar med att det finns någon galant stilton. Och till skillnad från äldre brevställare som Biurmans menar Hansson att 1800-talets brevställare är skrivna för att hjälpa enskilda kommunicera, snarare än att hjälpa myndigheter kommunicera nedåt. Även om Westerbergs, liksom de flesta andra stora brevställare under 1800-talet utger sig vara tänkta för alla stånd och klasser, talar mycket för att de enskilda som är tänkta att vara hjälpta av dessa varken är socialt högt etablerade eller välutbildade. Detta kan läsas ut av exempelvis de grundläggande undervisningarna i språklära, och i mönsterbrevet möter man snarast en ganska bred borgerlig medelklasspublik, en grupp vars stilideal börjat sprida sig nedåt. 1800-talets brevställare är alltså begränsade uppåt men är öppna nedåt vad gäller publik.

Vad gäller retorik menar Hansson att 1800-talets brevställares mönsterbrev inte bara är ”retoriska”, de kan sägas vara konstruerade utifrån den klassiska retoriken, och en viktig anledning till att denna gör sitt återintåg i 1800-talets brevställare är att dessa brevställare fungerade som varor på en marknad, där författarna med olika omskrivningar, knep och pseudonymer försökte påskina att just deras verk var oundgängligt, trots att brevställarna under denna period inte bara är starka stereotypiserade, utan även många gånger rena kopior av varandra. Retoriken blir ett sätt för författarna att framstå som mer lärd, och därmed bättre, än andra författare, samtidigt som retoriken rent praktiskt underlättade för författarna att konstruera slagkraftiga mönsterbrev. Snarare än att läras ut till läsarna, blir retoriken ett sätt för författarna att hävda sig på marknaden, en marknad på vilken brevställarna med sina samlingar mönsterbrev dessutom i mångt och mycket tycks ha fungerat som nöjeslektyr, vilket skulle förklara den ymniga utgivningen.²⁶⁵ Kända brevromaner som Richardsons *Pamela* uppstod enligt Habermas inledningsvis just som ett försök att skapa en samling

---

²⁶⁴ Hansson, 1988, s. 258.

²⁶⁵ Hansson, 1988, s. 64-85.

mönsterbrev, ett försök som senare med exempelvis Goethes *Werther* och Rousseaus *Heloise* leder till framväxten av en ny litterär genre, brevromanen.²⁶⁶

Generellt

Verket består av fjorton avdelningar, varav den första är en grundläggande svensk språklära, den andra en genomgång av stil, den tredje om tonen i brev, den fjärde om brevens inre och yttre form, den femte en lång rad exempelbrev av olika slag, sjätte till och med tolfte om olika typer av kontrakt, avtal, fullmakter, testamenten etc., samt avslutningsvis ett bihang med en ordlista över vanligt förekommande utländska ord. Exempelbreven, 233 stycken till antalet, är i sin tur indelade en lång rad underavdelningar:

- lyckönskingsbrev
- tacksägelsebrev
- beklagelse- och tröstebrev
- förärbrev
- vänskapliga brev
- brev i kärleks- och giftemålsangelägheter
- föreställningar
- varningar och förmaningar
- rättfärdiggörelse- och urskuldningsbrev
- uppsägningsbrev
- handelsbrev
- uppdrag och beställningar m.m.
- påminnelse- och fordringsbrev
- rekommendationsbrev
- förfrågningar
- råd och upplysningar
- döds-, födelse- och giftemålsanmälanden samt andra familjunderrättelser
- underrättelser i affärsväg,
- beskrivningar o. dyl.
- bjudningsbrev jämte svar,
- inlagor, böneskrifter, ansökningar, besvär, föreställningar m.m. till auktoriteter
- ämbetsberättelser och utlåtanden
- böneskrivelser

---

²⁶⁶ Ian Watt, *The Rise of the Novel*, London 2000, s. 189-190; Habermas, 2003, s. 54-55.

- tjänsteansökningar m.m. till enskilda personer jämte svar
- brev med blandat innehåll

Till var och en av dessa undergrupper ger Westerberg en kort introduktion, vad som är utmärkande, svårt etc. med det specifika brevslaget.²⁶⁷

Form

Inledning, ett huvudinnehåll, och ett slut, är de tre delar ett brev måste innehålla, precis som varje annan skriftlig ”uppsats”. Syftet med inledningen är att förbereda läsaren på själva huvudinnehållet, och göra denne mer uppmärksam på eller känslig inför vad som komma skall. I vissa fall, ex. affärsbrev, böneskrifter och brev till auktoriteter kan man gå direkt på huvudinnehållet, men det får man avgöra från fall till fall. Några regler för hur en inledning bör komponeras vill inte Westerberg ge, men den ska tjäna huvudinnehållet och vara naturlig och osökt, och kan utgå från ex. ämnet som ska behandlas eller personen man skriver till. Är denne obekant bör man ursäkta att man tar sig friheten att skriva oombedd.²⁶⁸

Behandlandet av själva huvudinnehållet är snabbt överstökad: det kan handla om mycket olika saker, och skriver man om flera ämnen i samma brev bör de hållas åtskilda, det viktigaste presenteras först. Övergången mellan ämnen bör vara naturlig och otvungen, och i längre brev kan varje nytt ämne markeras med nytt stycke.²⁶⁹

Slutet ska innehålla ”afskedskomplimenter: här ska man helst säga något förbindligt, betyga välvilja, försäkra sin tjänstvillighet och vänskap etc. Här finns många varianter och Westerberg tipsar om sin egen samling exempelbrev för inspiration. En viktig aspekt här är ståndstillhörighet, och ju högre värde på mottagaren, desto mer vördnadsfull ton.²⁷⁰

Stil

I många avseenden fortsätter Westerberg på samma väg Gellert farit på ett sekel tidigare. Stil, eller skrivsätt, enligt Westerberg, är det sätt vi uttrycker våra tankar på. Eftersom varje människa har ett eget sätt att tänka, har varje människa också en egen stil. Denna stil bör bildas och utvecklas, och ju mer bildat vår smak och vårt förstånd är, ”desto renare och behagligare uttryck av vår egendomlighet blir äfwen vår stil.”²⁷¹ Här finns visserligen inga

---

²⁶⁷ Westerberg, 1860, s. i-vi.

²⁶⁸ Westerberg, 1860, s. 21-22.

²⁶⁹ Westerberg, 1860, s. 23.

²⁷⁰ Westerberg, 1860, s. 23-24.

²⁷¹ Westerberg, 1860, s. 13.

referenser till retoriska auktoriteter, och inga explicita uppmaningar att ta hjälp av vältaligheten, men det finns ett antal troper ur ”konstspråket” som kan vara verkningsfulla om de används på rätt sätt. Som hos Gellert poängterar dock Westerberg att allt som framstår som mödosamt och konstlat måste döljas, och läsaren ska aldrig behöva anstränga sig för att förstå meningen.²⁷² Man bör undvika vad Westerberg ser som ålderdomliga och nötta fraser av typen ”Om dessa få rader träffa er wid god hälsa, så skall det hjerteligen fägna mig”. Visserligen kan denna typ av önskan vara på sin plats i undantagsfall som att en vän varit sjuk eller liknande, men i övrigt är de enformiga och förekommer mest hos ”ringare”.²⁷³ Trots att Westerberg, som konstateras av Hansson, i mångt och mycket själv nyttjar den klassiska retorikens kompositionsmodeller i sina exempelbrev, finns här ändå en tydlig signal om en förändring av stilideal. Rimm framhåller ju exempelvis det faktum att retorikundervisningen såg i princip likadan ut under hela 1700-talet, med samma klassiska författare som absoluta stilideal vilka skulle imiteras. Det som under 1700-talet rimligen skulle ses som bildning ses här som obildning. Nu är det nya ideal som gäller.

Brevet är ställföreträdare för samtalet vilket innebär att de dygder som ska beaktas i ett samtal också ska beaktas i ett brev; ”ett öppet, lätt och otvunget språk, känslighet och munterhet, bindande skäl och klarhet”.²⁷⁴ I samtal förekommer dock felaktigheter och vårdslösheter som där är acceptabelt, men som inte bör förekomma i brev. Stilen i brev ska därför vara en förädlad form av stilen i samtal, en förädling man har tid att åstadkomma eftersom brev kan skrivas långsamt. Att undvika felaktigheter och vårdslöshet är inte minst viktigt, eftersom brev ofta läses om flera gånger, och i breven kan vår bildning utläsas.²⁷⁵ Precis som Gellert menar Westerberg att man ska undvika det vanliga och bekanta. Hellre ska man använda sig av talesätt som är nya och ovanliga, så länge det inte framstår som ”sök och tvunget”. Om än implicit, så finns hos Westerberg samma kritik mot galanteri, som finns explicit hos Gellert. Stilen ska vara kort och precis, precis som tanken, och meningen framstår i större tydlighet för läsaren därigenom än om meningen måste ”uppsökas under ett swall af tomma ord”. Att använda sig av intetsägande ordsvall förråder en otränad tanke och är ”odrägligt”.²⁷⁶

Så långt alltså en stor principiell överensstämmelse mellan Westerberg och Gellert. Det finns dock en rad intressanta skillnader. Den hos Gellert så centrala naturligheten i skrivsättet,

---

²⁷² Westerberg, 1860, s. 16.

²⁷³ Westerberg, 1860, s. 23.

²⁷⁴ Westerberg, 1860, s. 18.

²⁷⁵ Westerberg, 1860, s. 18.

²⁷⁶ Westerberg, 1860, s. 17.

som ska borga för en vacker stil, poängteras även hos Westerberg, men tycks ha fått ta ett litet kliv tillbaka. Även om det är brevskrivarens personliga stil som ska lysa igenom i brevet, finns vissa generella krav som måste uppfyllas: ”a. Språkriktighet och Renhet”, ”b. Tydlighet och Bestämmdhet”, ”c. Ordning och Sammanhang”, ”d. Naturlighet”, ”e. Korthet och Precision”, ”f. Rundning och Wälljud”, samt ”g. Enhet, Hållning, Lämplighet”.²⁷⁷ Naturligheten har här inte samma centrala position, och Westerberg konstaterar att en ”wiss naturlighet är nödvändig för hvarje uppsats, som skall göra ett godt intryck”. Det övergripande målet för den naturliga stilen är dock inte nödvändigtvis det vackra, som hos Gellert: ”En uppsats deremot, som har en lätt, osökt tankegång, samt uttrycker allt hwad den will säga klart och så, att en hwar gerna gillar och mottager det hela, är *ändamålsenlig* och *angenäm*.” En naturlig stil syftar till att framställa en begriplig text, och undvika det som är ”öwerlastadt, tillgjordt, skrufwadt, widrigt och ofta löjligt”.²⁷⁸ Viktigt att poängtera är det faktum att naturlighet för Westerberg inte är en överordnad princip. För Gellert är naturlighet ett övergripande mål, som alla aspekter av brevskrivandet ska stråla samman i. Naturlighet bör där ses i betydelsen ”från hjärtat”, ”i enlighet med de egna känslorna” eller liknande. Hos Westerberg får naturlighet snarare betydelsen fri från krångel.

Utifrån påståendet om att varje människa har ett eget sätt att tänka och därmed en egen stil, är det rimligt att tolka den omfattande samlingen exempelbrev som just inspiration eller kort och gott exempel på hur man i praktik *kan* omsätta ovanstående obligatoriska regler, a till g, snarare än formler att rakt av kopiera, vilket skulle gå rakt emot Westerbergs syn på personlig stil. När det gäller kärleksbrev, en kategori som inte förekommit hos de andra brevställarna, konstaterar Westerberg följande: ”Egentliga kärleksbrev böra wara den inre känslans renaste uttryck; der hjertat talar, finnas orden sjelfmant, och inga regler behöfwat; blott den, som röner brist på egen känsla, torde i sådana fall se sig om efter fremmande hjelp.”²⁷⁹ Man bör således utgå från den egna känslan, åtminstone i mer ”intima” brev, och fara efter eget huvud. I nödfall kan man använda exempelbreven, ”fremmande hjelp”, som stöd. Exempelbreven är dock allt för specifika för att kunna appliceras rakt av, så en personlig omarbetning måste göras om inte projektet ska fallera; ”När jag hörde er i går omtala, att ni snart åter skulle resa till hemorten...”, även om här också finns gott om generella standardfraser av typen ”O, wredgas icke, att jag talar till er så öppet! Endast i omständigheternas twång kunde jag finna

---

²⁷⁷ Westerberg, 1860, s. 13 ff.

²⁷⁸ Westerberg, 1860, s. 16.

²⁷⁹ Westerberg, 1860, s. 88.

mod, att låta er blicka i mitt hjerta, som endast klappar för er (...).²⁸⁰ Man kan alltså säga att i de fall brevskrivaren lider brist på egen känsla kan exempelbrevet användas som inspiration. Även om det därmed inte blir brevskrivarens egna känslor, och därmed egna stil, som i slutändan framträder i brevet, är det ändå *känslor* i någon mening som framträder. Till skillnad från hos Biurman är det tillåtet, till och med nödvändigt, att en själ ska framträda i brevet. Brevskrivarens, eller kanske Westerbergs. Det viktiga här är dock *att ett inre* tillåts framträda.

Det generösa utbudet av exempelbrev hos Westerberg skulle alltså kunna kopplas samman med den av Gellert beskrivna ”smakfostran” han satt sig själv i uppdrag att utföra. Snarare än att detaljerat beskriva regler för brevskrivandet ger Westerberg helt enkelt exempel på god smak.

Implicerad läsare

Precis som Hansson noterar heter verket alltså *Handsekreterare* är avsedd för läsare ur alla stånd, även om Hansson slänger in en brasklapp och menar att det faktum att Westerberg ger stort utrymme åt relativt basal språklära antyder att målgruppen i själva verket är personer som är ovana att skriva, exempelvis uppåtsträvare från lägre samhällsgrupper.²⁸¹ Här finns också för första gången i de undersökta brevställarna nu mönsterbrev också för kvinnor, även om de i stort sett är begränsade till vänskapliga brev, kärleksbrev och ”giftermålsangelägenheter”.²⁸² Och även här framstår de kvinnliga mönsterbrev snarast medtagna för att illustrera hur en löpande konversation mellan ett par kan se ut, snarare än att faktiskt instruera kvinnor. I den teoretiska inledningen till avsnittet talar Westerberg endast om brevens ”mottagarinnor” och hur äldre män ska uttrycka sig jämfört med yngre personer.²⁸³ Gellert och de la Serre har visserligen framhållit kvinnor som goda förebilder, men det har inte antytts att det egna verket riktar sig till kvinnor. Här kan man åter dra sig till minnes Öhrbergs slutsatser om kvinnliga förebilder i avsnittet om Gellert ovan, nämligen det faktum att det tenderar att vara det *kvinnliga* som eftersträvas, samtidigt som kvinnor i sig är av mindre intresse i sammanhanget.²⁸⁴

---

²⁸⁰ Westerberg, 1860, s. 89.

²⁸¹ Hansson, 2006, s. 436.

²⁸² Westerberg, 1860, exempelvis s. 68-69, 88, & 95-96.

²⁸³ Westerberg, 1860, s. 88-89.

²⁸⁴ Se ovan, s. 63.

Vänskap

Den stilregel som påbjuder känslan som utgångspunkt, gäller framförallt när man skriver till personer man har en nära, personlig relation till. Skriver man specifikt till vänner och anhöriga, gäller följande: ”Sådana bref afspegla den förtroliga umgästonen inom familjen, och behöfwa lika liten formlighet som denna. De måste innehålla hjertats språk, alltså wara naturliga och otwungna”.²⁸⁵ Regler för brevskrivning är i princip till för att hantera situationer där avsändare och mottagare antingen inte är bekanta med varandra, eller helt enkelt är olika varandra: ”Dessa meddelanden [vänskapliga brev] behöfwa så mycket mindre allmänna föreskrifter och regler, ju innerligare eller förtroligare den wänskap är, som fäster brefskrifwaren wid mottagaren, och ju mer likstämda båda äro i känslor och åsigt”.²⁸⁶

En detalj som rör wänskap, och som vi sett varianter på hos tidigare brevställare, är Westerbergs korta inledning till avsnittet med exempelbrev som rör beklagelsebrev och tröstebrev. Denna typ av brev kräver hög grad av omtanke och överläggning, men framförallt, menar Westerberg, är det ett framsteg i tidens levnadsvett att man numera i allmänhet slutat skicka kondoleansbrev till andra personer än släktingar och goda vänner. Detta skulle kunna ses som ett exempel på hur den av Habermas beskrivna separationen av offentlig och privat sfär fått någon form av genomslag.

Blott när brefwets mottagare kan wara försäkrad, att den skrifwande i wiss mån delar hans sorg, och när medkänslan uttalar sig på ett hjertligt och deltagande sätt i sjelfwa brefwet, skall han deri måhända röna en lindring i sin smärta; kalla talesätt af deltagande och allmänna, afnötta tröstegrunder kunna deremot endast göra ett widrigt intryck. Med tröstegrunder öfwerhufwud bör man wara försiktig, och blott använda dem, såwidt man genom kännedom af omständigheterna och den lidandes tänkesätt kan med säkerhet sluta till deras werkan.²⁸⁷

Utifrån tanken om individens egna känslors ökade relevans i breven är det intressant att notera att tröstebrev, naturligt känslorienterade, numera lämpligen endast skickas till vänner och släkt. Man antas inte kunna besitta genuina, starka känslor rörande personer man helt enkelt inte känner. Och att formelartat beskriva känslor som mottagaren kan märka uppenbarligen inte är genuina är dömt att misslyckas. Visserligen ska den naturliga känslolösa stilen användas, men med omsorg, och beroende på vem man skriver till. Vidare, tröstebrev skriver man inte för att det är ens plikt. Snarare är det den faktiska tröstande effekten man är ute efter.

---

²⁸⁵ Westerberg, 1860, s. 20.

²⁸⁶ Westerberg, 1860, s. 75.

²⁸⁷ Westerberg, 1860, s. 61.

Man vill verkligen att vännen ska må bättre, inte i första hand att man själv ska uppfylla en plikt eller liknande.

Så länge olyckan ännu är helt ny, hängifver sig menniskan gerna fullt åt sin smärta och finner sig, när man klagat med henne mer lättnad, än genom kalla föreställningar och skäl; i det följande är hon mer benägen att lyssna till förståndets grunder. För att på ett verksamt sätt trösta, erkänna man alltid förlusten tillfyllest; ty man skulle wanligen blott föga lyckas, om man sökte bewisa någon att det, hwaröfwer han sørjer, är fruktlöst eller obetydligt. Lika så mycket bör man dock undwika att genom skakande skildringar framställa förlusten ännu större och uppröra smärtan på nytt. Känner man mottagaren såsom en religiös och känslfull människa (och i smärtan och olyckan äro de flesta människor benägna att låta sig hänwisas till det gudomliga), så tage man de rika tröstegrunder till hjälp, dem religionen erbjuder, och tale icke om slumpen eller ödets blinda makter och dylikt, hwarmed en olycklig är illa betjent.²⁸⁸

I likhet med hos de la Serre är det lämpligt att påtala Gud när det gäller att trösta sin vän, men endast om mottagaren är religiös. Att de flesta anses låta sig hänwisas till det gudomliga i smärta och olycka antyder att religionen inte längre har samma självklara roll i människors liv som det har hos de la Serre, där man har att finna sig i att Gud och naturen inte tar någon hänsyn till individens specifika behov. Dessutom antyds att religionen främst tycks fungera som en väg till tröst, utifrån Westerberg. Att vännen ska tröstas är centralt, liksom vännens känslor och därmed dennes välmående, snarare än att påtala för vännen vad det innebär att vara kristen på ett korrekt sätt. Detta är givetvis intressant med tanke på den i inledningen beskrivna upplösningen av "hustavlans värld", då både formen för, och överhuvudtaget existensen av, en religiös tro är mer eller mindre upp till var och en.

Detta antyder också en öppning för unika världsåskådningar. Det är inte längre förutsatt att alla tror på en gudomlig ordning, åtminstone inte så länge hälsan tiger still. I enlighet med Westerbergs tidigare konstaterande om att färre regler behövs i brev till vänner som man delar känslor och åsikter med, finns tanken om vänskap som någonting på en skala. Det är inte som hos tidigare brevställare att man på ett nästan binärt sätt antingen har en vänskaplig relation eller inte. Likaså i ett exempelbrev till en vän, med anledning av brevskrivarens 30-årsdag, där brevskrivaren reflekterar över hur minnen av svunna tider kan komma över oss när vi kontemplerar. Brevskrivaren gör just detta, kontemplerar, och konstaterar att

wille jag äfwen skildra för dig mina bekantskaper, sysselsättningar, förströelser och öfriga förhållanden, så skulle du dock knappt finna något intresse deri, helst du saknar

---

²⁸⁸ Westerberg, 1860, s. 60-61.

alla utgångspunkter och jag härstädes rör mig i en för dig alldeles främmande werld. Dessa meddelanden må anstå, tills ödet åter för oss närmare.²⁸⁹

Brevskrivare och mottagare lever här i så skilda världar, att mottagaren inte skulle kunna relatera till den vardag brevskrivaren lever i. Trots att man är vänner kan man erfarenhetsmässigt och själsligt stå en bit ifrån varandra.

Detta signalerar en viktig skillnad gentemot tidigare brevställarna, framförallt Biurman och de la Serre, där vänskap inte på något uppenbart sätt kretsar kring aktörernas unika personligheter, utan vänskapen är till för vänskapen skull och uppehålls genom mer eller mindre generella rollspelsprinciper. Här, hos Westerberg, ser vi istället en vänskap som tycks kunna ligga på ett mycket mer personligt plan, och därmed är mer komplex. När vännerna lever i allt för skilda världar för att kunna relatera till varandra annat än på ett generellt plan, uteblir kommunikationen i det avseendet, samtalet om brevskrivarens tillvaro. Den diskussionen får man ta när man närmast sig varandra igen. Hos exempelvis de la Serre hade detta inte spelat någon roll. Är man vänner, så är man vänner, och då gäller det att sköta sina åtaganden.

Tillrättavisanden för förbrytelser mot olika förhållningsregler som vi sett hos de la Serre finns också hos Westerberg. Detta i en undergrupp exempelbrev kallad ”Föreställningar, Warningar och Förmaningar m.m.”, brev som skrivs med anledning av ”föregångna större eller mindre förseelser” men dessa rör huvudsakligen mer handfasta typer av förseelser: en granne har orsakat fuktskador i källaren, en handelsbetjänt har högljutt yttrat sig om dottern när hon gått förbi handelsboden, en lärare har örfilat sonen på ett ogenomtänkt sätt. Här finns dock ett exempelbrev där man påtalar det olämpliga i att mottagaren gjort otillbörliga och menliga uttalanden om brevskrivarens rörelses tillstånd, samt förvisso ett brev där man förklarar att man inte längre vill vara associerad med mottagaren, eftersom denne offentligt ”ställt sig i så menligt ljus”.²⁹⁰ De mer eller mindre rent sociala normer som är så centrala hos de la Serre, och som kräver ett omfattande kontrollsystem för att säkerställa att de upprätthålls inom den sociala gruppen, har hos Westerberg alltså inte samma centrala betydelse. Istället är det viktigare att värna om sina egna personliga och affärsmässiga rättigheter.

---

²⁸⁹ Westerberg, 1860, s. 76.

²⁹⁰ Westerberg, 1860, s. 100-103.

Hierarkier

Skriver man till person man inte har en någorlunda personlig relation till, eller står högre i den socio-ekonomiska hierarkin gäller andra regler. Mottagarens ställning och brevskrivarens förhållande till denna måste beaktas, och man skriver inte på samma sätt till en förnämare som till en ringare. Den primära egenskapen att iakttaga hos mottagaren är dennes sociala ställning. Mottagarens övriga, mer personliga egenskaper kommer i andra hand:

Kännenheten af menniskor och olika sällskapsförhållanden skall derwid lända oss till synnerligt gagn. Den som begår fel häremot, skall ofta råka i fara, att hans bref saknar verkan eller frambringar ändamålsstridiga följder. [...] Utom brefmottagarens samfundsställning kunna ännu många andra omständigheter, såsom ålder, lynne, sysselsättning, rikedomar, förtjenster, upplefwade öden, äfwensom trosbekännelse tjena till rättesnöre huru man bör skriva.²⁹¹

Generellt när man skriver till förnämare mottagare gäller att tona ner det hjärtliga och vänskapliga, och istället vinnlägga sig mer om aktning och vördnad. Man bör dock inte vara överdrivet hövlig eftersom det motverkar sitt syfte om man skriver till förnuftiga personer. Endast stolta, högmodiga och inskränkta personer uppskattar sådant.²⁹²

Själva det hierarkiska systemets uppbyggnad och rangordning ser man inte mycket av hos Westerberg. Den noggranna genomgång av titlar, praedicater etc. som Biurman ägnar hela 50 sidor åt förbigår Westerberg helt. Själva förhållandena mellan olika nivåer inskränker sig helt enkelt till förnämare eller ringare i förhållande till brevskrivaren, och i övrigt tycks det vara upp till brevskrivaren själv att avgöra hur hjärtlig och vänskaplig eller artig och vördnadsfull ton man kan hålla. Intressant är också nyanseringen av den förnämna mottagarens egenskaper. Där man hos exempelvis Biurman endast fokuserar på mottagarens rang och utifrån detta anpassar sitt skrivsätt, menar ju Westerberg att mer personliga egenskaper måste vägas in. En förnäm herre kan ju till och med vara fåfäng och högfärdig.²⁹³

Skriver man till auktoriteter, kollegier och mycket förnämna personer gäller dock en större omsorg om brevets yttre form, likt den omsorg som påtalats av Biurman, om än mer nedtonat och mer kortfattat hos Westerberg: man bör använda karterat papper som man viker på längden så att man får en bred marginal, brevets rubrik ska stå kortfattad till vänster, man bör på ett eller annat sätt accentuera textens huvudställen så att de blir iögonfallande, och lämnar man själv över brevet till adressaten behöver det inte förseglas, och endast i oktavformat, annars måste det kuverteras, förseglas och adresseras. Innehåller brevet flera ark får dessa

---

²⁹¹ Westerberg, 1860, s. 19-20.

²⁹² Westerberg, 1860, s. 19.

²⁹³ Westerberg, 1860, s. 20.

bara vikas en gång på längden, inte i oktavformat, och det hela ska omslutas av ett helt ark med förseglade hörn.²⁹⁴

Personlig och social identitet

Vad som hos Westerberg framstår som en grundläggande syn på individen är att var och en har ett eget sätt att tänka och således en egen stil. Med Butlersk terminologi kan vi alltså säga att det finns en grundförutsättning för brevskrivaren att behålla något slags singularitet.²⁹⁵ Detta gäller generellt i brev mellan vänner och bekanta men i synnerhet när man dessutom är lik sin vän när det gäller känslor och åsikter. Ju närmare vänner man är, och ju mer lika varandra man är, desto mindre behov av regler. Det ligger således nära till hands att tolka reglerna som verktyg för att överbrygga socialt avstånd och olikheter, alltså verktyg för att åstadkomma identifikation. Ju större olikheter och avstånd, desto fler regler. Är man vänner, men inte så nära, eller olika varandra, behövs anpassning i form av följande av regler. Även i en så nära relation som en kärleksrelation kan det ju enligt Westerberg vara nödvändigt att låna känslor av någon annan, om man inga egna har. Bara man framstår som känslös. Det måste helt enkelt verka finnas en människa bakom brevskrivaren, en individ av kött och blod som det åtminstone teoretiskt sett är möjligt för mottagaren att känna någon form av samhörighet med.

Skriver man till personer man inte känner så väl eller som är förnämre, måste man anpassa framställningen efter mottagarens personlighet etc., en kännedom som enligt Westerberg är mycket viktig för brevets verkan. Fortfarande måste den egna stilen ligga till grund för brevets stil, men nu med nedtonad hjärtlighet, och mer artighet. Fortfarande finns brevskrivarens kött och blod med i brevet, bildligt sett, men istället för att försöka överbrygga skillnader och avstånd, gäller det till viss del att poängtera skillnader. Mottagarens sociala ställning motiverar ett avsteg från den egna singulariteten i form av en anpassning av stilen genom nedtoning av hjärtlighet och vänskaplighet, till förmån för artighet och hövlighet, en förändring i stil som betonar brevskrivarens och mottagarens socioekonomiska avstånd. Samtidigt antyder själva närvaron av en personlig brevskrivare och mottagare, att här finns ett slags gemensam nämnare. Socioekonomisk rang är inte allt.

Detta är en intressant aspekt hos Westerberg, att det på tydligt sätt markeras en skiljelinje mellan personlig och social sfär. Hos Biurman och de la Serre är i praktiken endast den sociala sfären intressant, hos Gellert är snarast den personliga mest intressant i det relativt

---

²⁹⁴ Westerberg, 1860, s. 137

²⁹⁵ Butler, 2005, s. 34.

ensidiga fokuserandet på det naturliga, känslamma, personliga oavsett mottagare. Westerberg är mer nyanserad. Det individuella uttryckssättet får som nämnts plats i alla typer av brev, och den specifika mottagarens personlighet måste alltid beaktas oavsett rang, även om dennes socialekonomiska position är av större vikt. I brev till familj och vänner däremot kan man vara både känslsam, personlig och hjärtlig, utöver ett individuellt uttryckssätt. Både hög och låg, bekant och obekant antas alltså vara individer och ha personliga egenskaper, men förhållandet mellan avsändare och mottagare är avgörande för hur individuell man kan vara rent innehållsmässigt. Hos både Biurman och de la Serre poängteras visserligen graden av närheten till mottagaren, men får där mest betydelse för tonläge, artighet etc.

Slutsatser Westerberg

Westerbergs brevställare kan ses som ett slags kompromiss mellan de tidigare, vilket förvisso delvis kan förklaras av dess högre ambition att rikta sig till läsare från alla klasser och stånd. Där de tre tidigare brevställarna i hög grad varit inriktade mot specifika gruppers brevskrivande ger Westerbergs en mer generell överblick. Man måste ta hänsyn till socioekonomisk rang, utan att man därför behöver encyklopedisk kunskap om rangordningens interna förhållanden. Oavsett rang, så är alla människor individer, med egenskaper vars värde inte nödvändigtvis korresponderar mot den sociala ställningen. Detta innebär en åtskillnad mellan personligt och socialt på ett sätt som inte fått utrymme tidigare. Den man är socialt sett är inte densamma som man är privat. I den meningen kan man säga att Westerberg ger en övergripande sammanfattning vad gäller synen på individualitet och brevskrivande, något förenklat sammanfattat enligt följande: skriv så personligt och hjärtligt det bara går utan att det blir otydligt, krångligt, gammalmodigt eller på annat sätt svårläst. Har du inte en personlig relation till mottagaren ska du inte heller få det att låta så. Däremot ska du stilmässigt alltid skriva så som just du skriver.

Verket har en överlag mer individorienterad anstrykning i just detta, och rimligen är det i mer än symbolisk mening som man kan säga att det är intressant att det hos Westerberg inte är någon självklarhet att en person är, eller ens bör vara, religiös: den av Gud instiftade Hustavlans värld har råkat i gungning, och andra normer har nu blivit gällande. Givetvis är också Gellerts brevställare ett resultat av samma utveckling, men hos Gellert framstår detta perspektiv mer som en protestaktion begränsad till en mer specifik grupp. Hos Westerberg framstår det mer som ett nyktert konstaterande av fakta. Man kan säga att de normer som hos Gellert tycks kontrastera mot framförallt aristokratins, har fått spridning, vilket också kan sägas bekräftas i och med det nära förstående avskaffandet av ståndsförfattningen.

Slutsatser

De fyra brevställarna kan sammanfattas på följande sätt: Biurman och Westerberg tillhör en kategori som mer eller mindre behandlar brevskrivning mellan personer av olika stånd och klasser. Hos Biurman är det implicit, hos Westerberg explicit. De la Serre och Gellert tillhör en kategori som i stora drag kan ses som instruktioner om brevskrivning *inom* mer specifika grupper. Aristokratin hos de la Serre, borgerligheten hos Gellert. Utifrån dessa kategoriseringar kan man utläsa dels vad som hänt med normerna för kommunikationen i samhället i stort under de dryga hundra åren mellan Biurman och Westerberg, dels hur kommunikationen inom mer specifika grupper ser ut.

Brevställarnas potentiella roll i utvecklingen visar sig intressant. En teoretisk utgångspunkt har varit att eftersom brevställarna ger instruktioner i hur man ska skriva brev, och att framgångsrik kommunikation tenderar att korrelera mot graden av normanpassning, torde brevställarnas instruktioner mer eller mindre per definition endast vara värdefulla om de upprätthåller existerande normer. Frågan om vilken roll de har i en utveckling mot nya normer ter sig således nyanserad eftersom de normsystem som upprätthålls genom brevställarna samtidigt, genom spridandet, leder till nya typer av normer.

Biurmans brevställare, som trots sitt strikt konservativa förhållande till det stratifikatoriskt orienterade samhällets normer, har som uttalat syfte och praktisk potential att erbjuda en möjlighet för ofrälse personer att med hjälp av skicklighet snarare än börd göra karriär och därigenom indirekt, och kanske omedvetet, utmanar samma normsystem.

De la Serres brevställare, som trots att den tycks söka att stärka statusen för aristokratin, det stratifikatoriskt orienterade samhällets överskikt, och särskilja det från andra, gör snarare dess normsystem tillgängligt för en vidare målgrupp. Om än indirekt innebär också samtalsmetaforen när det gäller brevskrivandet ett steg i riktningen bort från en kollektiv kommunikationsmodell i form av retoriken, till förmån för en modell baserad på personlig kommunikation, trots att de la Serre själv ger uttryck för ett normsystem strikt baserat på social identitet.

Gellerts brevställare etablerar ett i sammanhanget nytt normsystem som säger att man kan skriva brev som man själv vill, så länge man är känslösam och naturlig. Är man inte ”naturligt” naturlig får man anstränga sig. Detta normsystem tycks lägga en grund för det subjektiva skrivandet i form av känslans semantiska kod, en kod som i princip säger att man måste vara subjektiv.

Sammantaget ser man alltså en övergång från det Elias beskriver som samhällets yttre tvång till individens inre självtukt. I takt med att en ny typ av individsyn växer fram, där brevskrivaren *tycks* ha möjligheter att frigöra sig från auktoritära normativa ramverk, får man större möjligheter att vara en individ. Men detta innebär ju ett slags frihet under ansvar: ”var dig själv, men var rätt, och bra!” Man skulle alltså kunna hävda att det inte nödvändigtvis sker någon entydig utveckling mot ett helt och hållet friare brevskrivande i den meningen, snarare en förändring vad gäller personligt ansvar. Den enskilda brevskrivaren har större utrymme att vara ett individ, men det är fortfarande bara vissa typer av individer som är godtagbara. Nyckeln blir på så sätt den kommunikativa norm som sätter känslan i första rummet, och där Gellert blir en form av instruktionsmanual för detta. Denna norm är i allt väsentligt mer auktoritär än de strikt normerade instruktionerna hos Biurman, eftersom Gellert mer eller mindre ställer upp regler för vilket slags individ man bör vara, medan exempelvis Biurman snarast kräver en på sätt och vis ”teknisk” anpassning till ett system av formalia. Jag menar att samtliga brevställarna därför måste anses normativa i den meningen, de erbjuder speglingar av de samhällseliga normer som brevskrivarna förväntas uppfylla.

Samtidigt tycks de alltså kunna fungera som pådrivande faktorer i utvecklingen, dock givetvis inte oberoende av den samhällseliga utvecklingen i övrigt. En grundläggande aspekt som hänger samman med det faktum att Biurman är den första svenska brevställaren helt skriven på svenska, är möjligheten till spridning av kunskap och bildning till en större del av befolkningen. Tidigare har ju i princip alla brevställare varit otillgängliga för dem som inte fått lära sig latin i den klassiskt orienterade skolan.²⁹⁶ Läskunnigheten var generellt utbredd i Sverige, mycket tack vare kyrkans krav på exempelvis katekesläsning. Skrivkunnigheten var däremot inte lika utbredd, och länge fanns från konservativt håll ett motstånd mot vad man ansåg vara ”halvbildning” hos allmogen, och man sökte begränsa folkbildningen som annars riskerade att fördärva den kristliga och medborgerliga dygden.²⁹⁷ Efter 1807 blir skrivkunnighet ett krav för att kunna ta sig in i den lärda skolan.²⁹⁸ Att få tillgång till skrivinstruktioner på ett språk som inte är förbehållet en bildad elit är naturligtvis viktigt i sammanhanget.

---

²⁹⁶ Se exempelvis Richard Leo Enos, ”Ancient greek writing instruction”, i Murphy, 2001, s. 9-34, om den demokratiserande effekten av att skriva på folkspråk istället för latin. För info om litteratur författad på svenska under perioden, se Stina Hansson, *Afsatt på Swensko: 1600-talets tryckta översättningslitteratur*, Göteborg 1982 (Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga Institutionen vid Göteborgs Universitet, 5).

²⁹⁷ Daniel Lindmark, *Pennan, plikten, prestigen, och plogen. Den folkliga skrivkunnighetens spridning och funktion före folkskolan*, Umeå 1994, s. 119-121, & 129-130. Pleijel, 1970, s. 84 ff.

²⁹⁸ Lindmark, 1994, s. 78.

Utvecklingen under början av 1800-talet som innebär en ökad skrivkunnighet kombinerat med postväsendets snabba utveckling under samma period måste anses en viktig faktor när det gäller den framväxande samtalstonen i brev, vilket i sin tur är viktig när det gäller spridandet av nya former av individualiserat skrivande bland bredare folklager. Tidigare har det helt enkelt inte varit ekonomiskt försvarbart för gemene man att brevledes konversera ”för sakens skull” med bekanta, till skillnad från mer välbärgade grupper.²⁹⁹

Viktigt för genrens spridning är också priset på böcker, som sjunker allt eftersom tekniken för tryckning blir mer och mer tillgänglig. Exempelvis utvecklas den mekaniska tryckpressen under 1800-talet följt av en mer industriell framställning av papper.³⁰⁰ Återigen innebär detta naturligtvis möjlighet till större spridning av brevställare och annan information som exempelvis romaner som spelar en viktig roll i sammanhanget.

Upplysningstankar och den politiska och kyrkliga utvecklingen som leder till ståndssamhällets fall, och den därtill hörande framväxande borgerliga offentligheten är naturligtvis ofrånkomligt en avgörande del i utvecklingen mot den nya individsynen.

En lång rad faktorer samverkar alltså när det gäller utvecklingen, och i enlighet med Elias framstår det relevant att se brevställarna som just ingrepp i denna process. Ordet ”ingrepp” förefaller också lämplig just med tanke på Elias slutsatser om civilisationsprocessen som ett blint spel av sammanflätningar, en omedveten process som är ett resultat av sociala omständigheter. Brevställarna tycks fungera som ett slags katalysator i denna process genom att sammanfatta kodifieringar och sprida dem till individer och grupper som annars inte skulle nås av dessa. Dessa koder kan sedan sägas bli en del i en socialiseringsprocess, genom de sociala rollspel och förhållningssätt till normer som påbjuds, vilket sedan också sprids via brevets läsare till, teoretiskt sett, samhället i stort.

Själva det förhållandet att brevställarna förmedlar sociala normer, och att normerna hos exempelvis Gellert visar sig mer auktoritära än hos äldre brevställare i och med att dessa normer till skillnad från tidigare i princip säger vilken typ av individ man skall vara, innebär att sättet Hansson delar upp brevroll och personlig identitet blir problematiskt: brevskrivaren antas ha en personlig identitet, ett genuint jag, som brevskrivaren kan välja att utgå från i sitt brevskrivande, samtidigt som brevteorin erbjuder ett rollgalleri som brevskrivaren kan använda sig av likt kostymer som kan tas av och på. I den nyare brevteorin, exempelvis hos Gellert, menar Hansson att brevrollen så långt det går ska likna den personliga identiteten.³⁰¹

---

²⁹⁹ Se ovan, s. 27, samt exempelvis Persson, 2005, s. 33-34.

³⁰⁰ <http://runeberg.org/nuisv/0014.html>, hämtad 2014-03-13; <http://www.ne.se/tryckpress>, hämtad 2014-03-13.

³⁰¹ Hansson, 1988, s. 239.

Snarare, utifrån mina slutsatser, handlar det om att den personliga identiteten så långt det går ska likna brevrollen. Skillnaden är inte så hårfin som den kan tyckas, eftersom den personliga identiteten i Hanssons beskrivning implicit framstår som något som står utanför all form av social påverkan snarare än att definieras i samverkan med den, i den mening som de framställs i mina teoretiska premisser. Snarare, och detta uttrycker Gellert explicit, är hans mål att ”forma ungdomen” i enlighet med det av honom själv omhuldade idealet, vilket brevställaren blir ett instrument för. Detta får också konsekvensen att medan Hansson menar att

[b]revteori i brevundervisningens form var länge ett av socialisationsinstrumenten för de unga inom de samhälleliga eliterna, ett slags *exordium* till den klassiskt-retoriska skolning, som samhällets blivande ledarskikt ansågs böra besitta,³⁰²

det vill säga socialisation i betydelsen förmedlare av en praktisk och teoretisk kunskap, menar jag alltså att brevställarna behåller sin funktion som socialisationsinstrument hela vägen in i den studerade perioden under andra halvan av 1800-talet,³⁰³ i betydelsen av instrument för formande av individer.

Sammanfattning

Uppsatsen tar avstamp i den förändring i synen på retorik som gradvis sker under 1700-1800-talet, vilken relateras till förändrade synen på brevskrivning som sker i samband med detta. Den skriftliga kommunikationen innebär kommunikation mellan individer i högre utsträckning än den mer kollektivt orienterade kommunikation som den klassiska retoriken erbjuder en modell för. Parallellt med denna utveckling sker en samhällelig utveckling som innebär att en persons funktion i samhället blir av större vikt än vilket socioekonomiskt skikt denne tillhör. Den enskildes personliga egenskaper, utbildning, ekonomiska förutsättningar etc. blir mer intressant än dennes kollektiva identitet.

Mot denna bakgrund undersöks så kallade brevställare, det vill säga böcker som ger instruktioner i hur man skriver bra brev. Eftersom brevskrivning är skriftlig kommunikation mellan enskilda personer antas brevställarna spela en viss roll när det gäller nämnda utveckling i synen på kollektiv respektive personlig identitet, eftersom

---

³⁰² Hansson, 1988, s. 237.

³⁰³ Och rimligen längre än så om man förutsätter, som jag gör, att brevställaren per definition är normativ och därmed fungerar ”socialiserande”.

brevställarna förhåller sig till kommunikativa normer kring detta. Uppsatsen avser därmed ge svar på just vilken roll brevställarna kan tänkas ha i sammanhanget, och vad dess eventuella påverkan skulle kunna bestå i.

Den teoretiska utgångspunkten är att retorik fungerar genom att påverka identiteter, och ethos handlar om den påverkan som emanerar ur en avsändares upplevda identitet och omformar mottagarens personliga identitet. Retorik fungerar i det perspektivet som en form av diskursiv socialisering. Genom att brevställarna ger instruktioner om personframställning och anpassning efter mottagarens kollektiva och/eller personliga identitet, ses brevställarna som en form av socialiseringsverktyg för brevskrivaren, där brevskrivaren lär sig kommunikativa normer som anses relevanta i en kontext. Enligt socialiseringsprocessen logik formas brevskrivarens identitet av de normer som därmed präntas in.

Dessa normer är i sin tur historiskt föränderliga, vilket beskrivs med hjälp av Elias civilisationsteori. I takt med att civilisationsprocessen utvecklas allt mer förfinade beteenden i första hand hos övre samhällsskikt, beteenden som utmärker dessa grupper gentemot andra. Allteftersom blir olika grupper mer och mer beroende av varandra genom interdependenskedjor, och socialt inpräntade beteenden sprids till andra grupper. De växande interdependenskedjorna leder också till att synen på individen förändras, från att ha varit en del av ett specifikt skikt till att vara en mer eller mindre unik del av dessa interdependenskedjor. Denna unicitet blir allt viktigare att kunna kommunicera, vilket leder till framväxten av en semantisk kod som i praktiken kräver att individen ska utgå från sin personliga identitet i sin kommunikation med andra individer.

Undersökningen av brevställarna syftar alltså till att spåra kommunikativa normer kring just identitet och hur brevställarna förhåller sig till dessa. Undersökning visar en tydlig kronologisk övergång från en syn på individen som tillhörande ett kollektiv, huvudsakligen i form av ståndstillhörighet, till en syn på individen som något unikt, vilket också på olika sätt måste kommuniceras i breven. Vidare visar undersökningen att de kommunikativa normerna kring identitet på ett tydligt sätt kan kategoriseras utifrån olika socioekonomiska gruppers specifika sociala beteendemönster. Brevställarna kan därför i enlighet med Elias ses som ingrepp i civilisationsprocessen, vilka medvetet eller omedvetet bidrar till att å ena sidan sammanfatta och stärka en specifik grupps sociala normer, samtidigt som detta potentiellt leder till att normerna genom exempelvis bokmarknaden sprids till konkurrerande grupper.

De äldre brevställarna av Biurman och de la Serre, vilka är starkt orienterade kring ett kollektivt identitetsperspektiv med ett fokus på en samhällselit, innebär en möjlighet för individer från andra, lägre socioekonomiska grupper att anamma dessa mönster och därmed

undergräva bärande argument för det stratifikatoriskt orienterade samhällets individsyn. De yngre brevställarna av Gellert och Westerberg är orienterade kring en syn på individens som personlig, och är strikta med att brevskrivarens egen personlighet och framförallt de personliga känslorna måste kommuniceras. Detta så till den milda grad att om man själv inte hyser lämpliga känslor kan man hämta inspiration från goda förebilder.

Brevställarna kan alltså, genom spridandet av olika gruppers sociala normer, sägas bidra till de växande interdependenskedjorna och i slutändan till att sprida den semantiska kod som ligger till grund för en kommunikation utifrån individen snarare än kollektiv tillhörighet.

Tryckta Källor

- Alcorn, Jr., Marshall W, "Self-Structure as a Rhetorical Device: Modern *Ethos* and the divisiveness of the Self", *Ethos. New Essays in Rhetorical and Critical Theory*, red. James S. Baumlin & Tita French Baumlin, Dallas 1994, s. 3-35.
- Altman, Janet Gurkin, *Epistolarity*, Columbus 1982. Finns tillgänglig på <https://ohiostatepress.org/index.htm?/books/book%20pages/altman%20epistolarity.html>, hämtad 2014-03-13.
- Altman, Janet Gurkin, "The letter book as a literary institution 1539-1789: Toward a cultural history of published correspondence in France", *Yale french studies, No. 17, Men/Women of letters*, s. 17-62, Yale university press 1986, tillgänglig på <http://www.jstor.com/stable/2930021>, hämtad 2014-03-13.
- Andersson, Peter, *Telekommunikation förr och nu*, Norrköping & Linköping 1987.
- Aristoteles, *Retoriken [Techne rhetorike]*, övers. Johanna Akujärvi, Ödåkra 2012.
- Bagge, Sverre, "Individet i den europeiske kulturtradisjon", *Det europeiske menneske. Individopfatninger fra middelalderen til i dag*, red. Sverre Bagge, Oslo 1998.
- Bjurman, Johan, *En kort doch tydelig bref-ställare*, Stockholm 1739.
- Bratt, Gunnel, "Högvördige licentiaten och beskedlige drängen", *Studier i svensk språkhistoria*, red. Gertrud Pettersson, Lund 1988, s. 7-22.
- Butler, Judith, *Giving an account of oneself*, New York 2005.
- Carlin, Sven, *Vad kostade brevet?*, Stockholm 1975.
- Carlsson, Sten, *Bonde, Präst, Ämbetsman*, Stockholm 1962.
- Carlsson, Sten, *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700-1865*, Lund 1973.
- Elias, Norbert, *Civilisationsteori. D. 1, Sedernas historia*, övers. Berit Skogsberg, Stockholm 1989.
- Elias, Norbert, *Civilisationsteori. D. 2, Från svärdet till plikten. Samhällets förvandlingar*, övers. Dag Malm, Stockholm 1991.
- Fischer, Otto, *Mynt i Ciceros sopor. Retorikens och värtalighetens status i 1700-talets svenska diskussion*, Stockholm 2013.
- Fischer, Otto, "Retorisk och litterär kommunikation", *Tidskrift för litteraturvetenskap* nr. 1-2 2005, red. Håkan Möller, Uppsala 2005, s. 16-36.
- Forselius, Tilda Maria, "Jaget, frun och den fjolliga flickan", *Brevkonst*, red. Paulina Helgesson & Anna Nordenstam, Stockholm & Stehag 2003, s. 45-74.

- Gellert, Christian Fürchtegott, *C. F. Gellerts bref, jemte en praktisk afhandling om den goda smaken i bref af samma författare*, Uppsala 1781.
- Giddens, Anthony, *Sociologi*, övers. Björn Nilsson, Lund 2007.
- Goffman, Erving, *Jaget och maskerna - En studie i vardagslivets dramatik*, övers. Sven Bergström, Stockholm 2007.
- Gripsrud, Jostein, *Mediekultur och mediasamhälle*, övers. Sten Andersson, Göteborg 2008.
- Gustafsson, Berndt, *Svensk kyrkohistoria*, Helsingborg 1983.
- Habermas, Jürgen, *Borgerlig offentlighet*, övers. Joachim Retzlaff, Lund 2003.
- Hanson, Hans Ingvar, *Våra brev. En modern brevställare*, Stockholm 1960.
- Hansson, Stina, *Afsatt på Swensko. 1600-talets tryckta översättningslitteratur*, Göteborg 1982 (Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga Institutionen vid Göteborgs Universitet 5).
- Hansson, Stina "Brevskrivning en kvinnosak?", *Tidskrift för litteraturvetenskap 1987:1*, Göteborg 1987, s. 15-20.
- Hansson, Stina (red.), *Progymnasmata – Retorikens bortglömda text- och tankeform*, Åstorp 2003.
- Hansson, Stina, *Salongsretorik*, Göteborg 1993.
- Hansson, Stina, *Svensk Brevskrivning*, Göteborg 1988. (Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga Institutionen vid Göteborgs Universitet 18).
- Hansson, Stina, "Brevets väg från bunden till fri form", red. Paulina Helgesson & Anna Nordenstam, *Brevkonst*, Stockholm & Stehag 2003, s. 31-43.
- Hansson, Stina, "Konstens regler och hjärtats bud", *Signums svenska kulturhistoria. Frihetstiden*, red. Jakob Christensson, Lund 2006, s. 413-437.
- Helgesson, Jon, *Hjärtats skrifter. En brevkulturs uttryck i korrespondensen mellan Anna Louisa Karsch och Johann Wilhelm Ludwig Gleim*, Lund 2007.
- Lanham, Carol Dana, "Writing instruction from late antiquity to the twelfth century", *A short history of writing instruction. From ancient Greece to modern America*, red. James J. Murphy, New York & London 2008, s. 79-122.
- Leffler, Yvonne, *Jag har fått ett brev – den tidiga svenska brevromanen 1770-1870*, Hedemora 2007.
- Liliequist, Jonas, "Att inte kunna förstå sig är att inte kunna leva", *Individ och struktur i historisk belysning*, red. Tom Ericsson & Agneta Guillemot, Umeå 1997, s. 157-178.
- Lindberger, Örjan, "Brevställare som frågeställare", *Kungl. vitterhets historie och antikvitets akademiens årsbok 1977*, Stockholm 1977, s. 83-96.
- Lindgren, Erik, *Posten i samhället*, Stockholm 1986.

- Lindmark, Daniel, *Pennan, plikten, prestigen, och plogen. Den folkliga skrivkunnighetens spridning och funktion före folkskolan*, Umeå 1994.
- Luhmann, Niklas, *Kärlek som passion*, övers. Ola Agevall, Malmö 2003.
- Lötmarker, Lena, *Krian i förvandling. Uppsatsämnen och skrivanvisningar för läroverkets svenska uppsatsskrivning*, Lund 2004.
- Löwendahl, Marie, *Min allrabästa och ömmaste vän – Kvinnors brevskrivning under svenskt 1700-tal*, Göteborg & Stockholm 2007.
- Murphy, James (red.), *A short history of writing instruction. From ancient Greece to modern America*, New York & London 2001.
- Murphy, J.J., *Rhetoric in the Middle Ages. A history of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance*, Berkeley, Los Angeles & London, 1974.
- Persson, Kristina, *Svensk brevkultur på 1800-talet: språklig och kommunikationsetnografisk analys av en familjebrevväxling*, Diss. Uppsala universitet 2005 (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala Universitet).
- von Platen, Magnus, *Privatinformation i skolan*, Umeå 1981.
- Pleijel, Hilding, *Hustavlans värld. Kyrkligt folkliv i äldre tiders Sverige*, Stockholm 1970.
- Rimm, Stefan, *Vältalighet och mannafostran: retorikutbildningen i svenska skolor och gymnasier 1724-1807*, Diss. Örebro universitet 2011 (Örebro Studies in Education 32).
Finns även tillgänglig på <http://oru.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:442986>.
- de la Serre, Mr., *Anvisning til rätta och tydeliga brefs ställande. Af fransöskan öfversatt*, Stockholm 1755.
- de la Serre, Jean Puget, *The secretary in fashion /.../* övers. John Massinger, London 1640.
[Elektronisk resurs].
- Sjöstrand, Wilhelm, *Pedagogikens historia. 1, Från antiken till första världskriget*, Lund 1954.
- Sjöstrand, Wilhelm, *Pedagogikens historia. 2, Sverige och de nordiska grannländerna till början av 1700-talet*, Lund 1958.
- Sjöstrand, Wilhelm, *Pedagogikens historia. 3:1, Sverige och de nordiska grannländerna under frihetstiden och gustavianska tiden*, Lund 1961.
- Sjöstrand, Wilhelm, *Pedagogikens historia. 3:2, Utvecklingen i Sverige under tiden 1809-1920*, Lund 1965.
- Tandefelt, Henrika, *Gustav III inför sina undersåtar. Konsten att härska och politikens kulturhistoria*, Diss. Helsingfors Universitet 2007. Finns även tillgänglig på <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-3916-4>.

- Tahvanainen, K.V, *Telegrafboken. Den elektriska telegrafen i Sverige 1843-1996*, Stockholm 1997.
- Watt, Ian, *The Rise of the Novel*, London 2000.
- Westerberg, Ludvig, *Nya handsekreteraren för medborgare af alla stånd...*, Stockholm 1860.
- Whyman, Susan E., *The pen and the people. English letter writers 1660-1800*, New York 2009.
- Öhrberg, Ann, ”Fasan för all flärd”, *Samlaren. Tidskrift för svensk litteraturvetenskaplig forskning*, årgång 131 2010, Stockholm 2010, s. 38-85.
- Öhrberg, Ann, ”Imagery of God in moravian songs from eighteenth-century Sweden”, *Rhetoric and literature in Finland and Sweden, 1600-1900*, red. Jon Viklund & Pernille Harsting, Köpenhamn 2008.

Otryckta källor

- Fischer, Otto, *Retorikens medier, mediernas retorik*. Finns tillgänglig på http://www.nada.kth.se/kurser/kth/2D1601/schema/Retorikens_medier_5.pdf, hämtad 2014-03-13.
- Nationalencyklopedien: <http://www.ne.se/tryckpress>, hämtad 2014-03-13.
- Riksarkivet: <http://www.nad.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=13172>, Svenskt biografiskt lexikon (art. av Sten G Lindbe), hämtad 2012-05-31.
- Runeberg: <http://runeberg.org/nuisv/0014.html>, hämtad 2014-03-13.